

Національний аерокосмічний університет
"Харківський авіаційний інститут"

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БАЛАНДІН Дмитро Павлович

УДК 351.86:339.54: 623

ДИСЕРТАЦІЯ

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ТОВАРАМИ ВІЙСЬКОВОГО ТА ПОДВІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

25.00.02 – механізми державного управління

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Д.П. Баландін

Науковий керівник: Дацій Надія Василівна, доктор наук з державного управління, професор

ХАРКІВ – 2026

АНОТАЦІЯ

Баландін Д.П. Механізми державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності з товарами військового та подвійного призначення. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук (доктора філософії) з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. – Національний аерокосмічний університет "Харківський авіаційний інститут", Харків, 2026.

Дисертація присвячена обґрунтуванню теоретико-методологічних засад та розробці науково-практичних рекомендацій щодо трансформації механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності з товарами військового та подвійного призначення в умовах глобальних викликів, спричинених повномасштабною збройною агресією проти України, кардинальною зміною архітектури міжнародної безпеки та безпрецедентним санкційним тиском на країну-агресора. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю формування ефективної системи державного управління, здатної забезпечити баланс між оперативним задоволенням потреб Сил оборони, стимулюванням інноваційного розвитку вітчизняного оборонно-промислового комплексу (ОПК) та неухильним дотриманням жорстких міжнародних режимів експортного контролю, нерозповсюдження та санкційної політики.

У роботі здійснено комплексний аналіз теоретичних засад функціонування світового ринку озброєнь та військової техніки (ОВТ), визначено його специфічні характеристики як ринку недосконалої конкуренції з високим рівнем монополізації, ієрархічності структури та політичної детермінованості. Досліджено еволюцію наукових підходів до розуміння природи міжнародної торгівлі зброєю, зокрема концепцій «воєнного кейнсіанства», «воєнного мальтузіанства», теорії торгових очікувань та

мережевого аналізу. Обґрунтовано, що в умовах глобальної цифровізації державний контроль має трансформуватися з бюрократичного нагляду у систему управління ризиками та моніторингу прозорості ланцюгів постачання, а інформаційна асиметрія стає ключовим детермінантом у процесах ціноутворення та формування стратегічної залежності країн-імпортерів.

Удосконалено теоретико-методичне обґрунтування еволюції системи державного управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств ОПК шляхом розробки авторської періодизації, яка базується на критерії зміни парадигми управління: від моделі «стихійної виживаності та реалізації надлишкового майна» (1991–2010 рр.) через «централізовану консолідацію та імпортозаміщення» (2011–2021 рр.) до сучасної моделі «інноваційної інтеграції у глобальні безпекові ланцюги постачання» (з 2022 р.). Це дозволило ідентифікувати трансформацію ролі держави від «контролера-монополіста» до «стратегічного модератора та інноваційного партнера» у сфері військово-технічного співробітництва, а також визначити ключові характеристики трьох етапів трансформації ОПК України, зокрема перехід до «промислової війни», де критичного значення набувають швидкість виробництва, впровадження технологій штучного інтелекту та автономних систем.

Розроблено концептуальні засади державного управління у сфері міжнародних передач товарів військового та подвійного призначення, які базуються на синтезі концепцій «воєнного кейнсіанства» та «воєнного мальтузіанства», що дозволило обґрунтувати двосторонній характер державного регулювання: як інструменту забезпечення національної безпеки та одночасно як механізму економічної оптимізації оборонного бюджету через ефект масштабу в експортній діяльності. Доведено, що державне регулювання експорту озброєнь має враховувати не лише безпекові, а й фінансово-економічні аспекти, оскільки нарощування експортних поставок дозволяє знижувати собівартість продукції для власних потреб за рахунок розподілу витрат на

науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи між більшою кількістю одиниць продукції.

Удосконалено організаційно-інституційний механізм державного управління суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності у сфері ОПК, який базується на концепції «відкритої оборонної інноваційної екосистеми». Цей механізм передбачає перехід від жорсткої вертикальної інтеграції державних підприємств до гнучкої мережевої моделі взаємодії, зокрема через кластерний підхід (на прикладі Bravel), інтеграцію приватного Military-Tech сектору в систему державного оборонного замовлення та пріоритетне залучення іноземних інвестицій через створення спільних підприємств (Joint Ventures) із партнерами з країн-членів НАТО. Доведено, що така модель дозволяє забезпечити технологічну суб'єктність України на світовому ринку озброєнь в умовах воєнних викликів та обмеженого ресурсу. Розроблено структурно-логічну модель участі ОПК у забезпеченні національної безпеки за трьома напрямками: економічна безпека, обороноздатність та науково-технологічна безпека.

Дістали подальшого розвитку концептуальні засади державного управління зовнішньоекономічною діяльністю у сфері обігу товарів військового та подвійного призначення шляхом адаптації інструментарію міжнародних режимів (Міжнародний договір про торгівлю зброєю – АТТ, Вассенаарська домовленість) до національних безпекових пріоритетів. Запропоновано інтеграцію мережевої сервісної моделі підтримки експорту (за типом «Team Finland» та «Swiss Business Hubs») із жорсткими алгоритмами моніторингу кінцевого використання технологій («end-use monitoring»), що дозволяє збалансувати стимулювання легального високотехнологічного експорту з мінімізацією ризиків несанкціонованого реекспорту та «ефекту бумеранга» в умовах глобальної нестабільності. Систематизовано сукупність структурних та сучасних проблем багатосторонніх режимів контролю (неуніверсальність,

консенсусна інертність, цифрова дематеріалізація об'єктів експорту), що дозволило довести необхідність переходу від фізичного моніторингу товарів до диференційованої експертизи технологічних циклів та сервісних потоків.

Дістали подальшого розвитку концептуальний підхід до інвестиційного супроводження економічної дипломатії в умовах «аварійної» трансформації світоустрою, який базується на трьох ключових елементах: інтеграції цифрового та політико-дипломатичного лобіювання (доведено, що в умовах санкційного тиску ефективність залучення інвестицій визначається не лише пільговими режимами (ОЕЗ, СПК), а й спроможністю держави забезпечувати «цифровий суверенітет» та пряму комунікацію з інвесторами через альтернативні медіа-платформи та цифрові екосистеми, такі як платформа «Nazovni»); диверсифікації інструментів захисту (виявлено критичну необхідність переходу від класичних міжнародних арбітражних інститутів (ICSID) до розбудови регіональних страхових та інформаційних контурів, які дозволяють мінімізувати ризики блокування фінансових транзакцій (SWIFT) та неправомірної експропріації активів); механізми «технологічного суверенітету» (аргументовано, що за сучасних умов економічна дипломатія має змістити фокус із простого залучення капіталу на формування стійких технологічних альянсів, які забезпечують локалізацію виробництва у критично важливих галузях, зокрема продукції військового призначення).

Удосконалено стратегічні механізми цифровізації та модернізації системи державного експортного контролю (ДЕК) в умовах інтенсифікації воєнних дій, які базуються на впровадженні динамічної моделі інтелектуального моніторингу. Ця модель передбачає трансформацію ДЕК із фіскально-контрольної функції у гнучкий інструмент управління технологічною перевагою шляхом автоматизації ідентифікації товарів подвійного призначення, впровадження алгоритмів штучного інтелекту для верифікації кінцевих користувачів у реальному часі та створення захищеного цифрового контуру для

контролю за нематеріальною передачею технологій (хмарних алгоритмів, програмного забезпечення для БПЛА та засобів радіоелектронної боротьби). Запропоновано авторські рекомендації щодо стратегічних напрямів цифровізації та модернізації ОПК, які охоплюють підвищення ефективності науково-виробничої діяльності на основі штучного інтелекту, заходи державної підтримки, підвищення інноваційного потенціалу техніко-технологічних процесів та диверсифікацію зовнішньоекономічної діяльності.

Дістали подальшого розвитку концептуальні засади адаптації механізмів державного управління міжнародними передачами товарів оборонного призначення в умовах воєнного стану та дії глобальних санкційних режимів. Розроблено модель адаптивного державного управління, яка базується на принципах максимального спрощення процедур контролю для товарів подвійного призначення, необхідних для потреб оборони, та одночасного посилення експортного контролю щодо країн, які підтримують агресора. Удосконалено підходи до формування зовнішньоекономічної стратегії ОПК, що полягають у зміщенні акцентів з класичного експорту на механізми міжнародної виробничої кооперації (спільне виробництво, трансфер технологій) з країнами-партнерами (НАТО, ЄС) для забезпечення швидкого відновлення та нарощення оборонних спроможностей. Визначено напрями модифікації інструментів фінансової підтримки експорту, зокрема запропоновано механізми переорієнтації функцій Експортно-кредитного агентства (ЕКА) на страхування воєнних ризиків при імпорті критичних компонентів та гарантування угод з міжнародної кооперації. Обґрунтовано ключову роль ділових рад та торгово-промислових палат як інституційної основи для створення стійкої інфраструктури підтримки трансферу технологій, а також запропоновано шляхи уніфікації національного регулювання трансферу технологій з міжнародними стандартами (STANAG, ДТЗ, Вассенаарські домовленості).

Удосконалено теоретико-прикладні засади взаємодії держави та

бізнесу у сфері трансферу технологій подвійного використання, що полягають у переході від пасивної закупівлі озброєнь до моделі «керованої технологічної абсорбції». Ця модель базується на інтеграції прямих офсетних механізмів (локалізація виробництва, спільні НДДКР) з інноваційними інструментами регулювання нематеріальних передач (запровадження режиму «умовного експорту» та аудиту цифрових каналів передачі даних), що дозволяє забезпечити баланс між стимулюванням приватного mil-tech сектору через спрощені процедури сертифікації (за стандартами STANAG) та суворим дотриманням міжнародних режимів експортного контролю (Вассенаарські домовленості, ДТЗ), перетворюючи оборонно-промисловий комплекс на драйвер високотехнологічного розвитку національної економіки.

Ключові слова: державне регулювання, зовнішньоекономічна діяльність, товари військового та подвійного призначення, оборонно-промисловий комплекс, експортний контроль, міжнародні передачі, економічна дипломатія, трансфер технологій, воєнний стан, санкційні режими, цифровізація, національна безпека, міжнародні режими, офсетні угоди, штучний інтелект, кластерний підхід, спільні підприємства.

ANNOTATION

Balandin D.P. Mechanisms of state regulation of foreign economic activity with military and dual-use goods. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Sciences (Doctor of Philosophy) in Public Administration in the specialty 25.00.02 – mechanisms of public administration. – National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute", Kharkiv, 2026.

The dissertation is devoted to the substantiation of theoretical and methodological foundations and the development of scientific and practical recommendations for the transformation of mechanisms of state regulation of foreign economic activity with military and dual-use goods in the context of global challenges caused by full-scale armed aggression against Ukraine, radical changes in the architecture of international security, and unprecedented sanctions pressure on the aggressor country. The relevance of the study is determined by the need to form an effective public administration system capable of ensuring a balance between promptly meeting the needs of the Defense Forces, stimulating the innovative development of the domestic defense-industrial complex (DIC), and strict compliance with stringent international export control regimes, non-proliferation, and sanctions policy.

The paper carries out a comprehensive analysis of the theoretical foundations of the functioning of the global arms and military equipment market, identifies its specific characteristics as a market of imperfect competition with a high level of monopolization, hierarchical structure, and political determinism. The evolution of scientific approaches to understanding the nature of international arms trade is studied, in particular the concepts of "military Keynesianism", "military Malthusianism", the theory of trade expectations, and network analysis. It is

substantiated that in the context of global digitalization, state control should transform from bureaucratic supervision into a risk management and supply chain transparency monitoring system, and information asymmetry becomes a key determinant in pricing processes and the formation of strategic dependence of importing countries.

The theoretical and methodological substantiation of the evolution of the system of state management of foreign economic activity of DIC enterprises has been improved by developing an author's periodization based on the criterion of changing the management paradigm: from the model of "spontaneous survival and realization of surplus property" (1991–2010) through "centralized consolidation and import substitution" (2011–2021) to the modern model of "innovative integration into global security supply chains" (since 2022). This made it possible to identify the transformation of the state's role from a "controller-monopolist" to a "strategic moderator and innovation partner" in the field of military-technical cooperation, as well as to determine the key characteristics of the three stages of transformation of the Ukrainian DIC, in particular the transition to "industrial warfare", where the speed of production, the introduction of artificial intelligence technologies, and autonomous systems become critically important.

The conceptual foundations of public administration in the field of international transfers of military and dual-use goods have been developed for the first time, based on the synthesis of the concepts of "military Keynesianism" and "military Malthusianism", which made it possible to substantiate the bilateral nature of state regulation: as an instrument for ensuring national security and simultaneously as a mechanism for economic optimization of the defense budget through economies of scale in export activities. It is proved that state regulation of arms exports should take into account not only security but also financial and economic aspects, since increasing export supplies allows reducing the cost of products for own needs by distributing the costs of research and development work among a larger number of product units.

The organizational and institutional mechanism of state management of foreign economic activity entities in the DIC sphere has been improved, based on the concept of an "open defense innovation ecosystem". This mechanism envisages a transition from rigid vertical integration of state-owned enterprises to a flexible network model of interaction, in particular through a cluster approach (using the example of Brave1), integration of the private military-tech sector into the state defense order system, and priority attraction of foreign investments through the creation of joint ventures with partners from NATO member countries. It is proved that such a model allows ensuring Ukraine's technological subjectivity on the global arms market in the conditions of military challenges and limited resources. A structural and logical model of the DIC's participation in ensuring national security has been developed in three areas: economic security, defense capability, and scientific and technological security.

The conceptual foundations of public administration of foreign economic activity in the sphere of circulation of military and dual-use goods have gained further development by adapting the toolkit of international regimes (Arms Trade Treaty – ATT, Wassenaar Arrangement) to national security priorities. The integration of a network service model of export support (of the "Team Finland" and "Swiss Business Hubs" type) with strict algorithms for monitoring the end-use of technologies ("end-use monitoring") is proposed, which allows balancing the stimulation of legal high-tech exports with minimizing the risks of unauthorized re-export and the "boomerang effect" in conditions of global instability. The set of structural and modern problems of multilateral control regimes (non-universality, consensus inertia, digital dematerialization of export objects) is systematized, which made it possible to prove the need for a transition from physical monitoring of goods to differentiated expertise of technological cycles and service flows.

The conceptual approach to investment support of economic diplomacy in the conditions of "emergency" transformation of the world order has gained further

development, based on three key elements: integration of digital and political-diplomatic lobbying (it is proved that under conditions of sanctions pressure, the effectiveness of attracting investments is determined not only by preferential regimes (FEZ, SIC), but also by the state's ability to ensure "digital sovereignty" and direct communication with investors through alternative media platforms and digital ecosystems, such as the "Nazovni" platform); diversification of protection instruments (the critical need for a transition from classical international arbitration institutions (ICSID) to the development of regional insurance and information circuits that minimize the risks of blocking financial transactions (SWIFT) and unlawful expropriation of assets is revealed); the mechanism of "technological sovereignty" (it is argued that in modern conditions, economic diplomacy should shift its focus from simple capital attraction to the formation of sustainable technological alliances that ensure the localization of production in critically important industries, in particular military products).

The strategic mechanisms of digitalization and modernization of the state export control system in conditions of intensification of hostilities have been improved, based on the introduction of a dynamic model of intelligent monitoring. This model envisages the transformation of the state export control system from a fiscal-control function into a flexible tool for managing technological advantage by automating the identification of dual-use goods, introducing artificial intelligence algorithms for real-time verification of end users, and creating a secure digital circuit for controlling the intangible transfer of technologies (cloud algorithms, software for UAVs and electronic warfare means). The author's recommendations on strategic directions of digitalization and modernization of the DIC are proposed, covering increasing the efficiency of scientific and production activities based on artificial intelligence, measures of state support, increasing the innovative potential of technical and technological processes, and diversification of foreign economic activity.

The conceptual foundations of adaptation of mechanisms of state

management of international transfers of defense goods in conditions of martial law and global sanctions regimes have gained further development. A model of adaptive state management has been developed, based on the principles of maximum simplification of control procedures for dual-use goods necessary for defense needs, and simultaneous strengthening of export control regarding countries supporting the aggressor. Approaches to the formation of the foreign economic strategy of the DIC have been improved, consisting in shifting emphasis from classical export to mechanisms of international industrial cooperation (joint production, technology transfer) with partner countries (NATO, EU) to ensure rapid recovery and increase of defense capabilities. Directions for modification of export financial support instruments are determined, in particular, mechanisms for reorienting the functions of the Export Credit Agency to insure military risks when importing critical components and guarantee agreements on international cooperation are proposed. The key role of business councils and chambers of commerce and industry as an institutional basis for creating a sustainable infrastructure for technology transfer support is substantiated, and ways of unifying national regulation of technology transfer with international standards (STANAG, ATT, Wassenaar Arrangement) are proposed.

The theoretical and applied principles of interaction between the state and business in the field of dual-use technology transfer have been improved, consisting in the transition from passive procurement of weapons to the model of "managed technological absorption". This model is based on the integration of direct offset mechanisms (production localization, joint R&D) with innovative tools for regulating intangible transfers (introduction of the "deemed export" regime and audit of digital data transmission channels), which allows ensuring a balance between stimulating the private military-tech sector through simplified certification procedures (according to STANAG standards) and strict compliance with international export control regimes (Wassenaar Arrangement, ATT), transforming the defense-industrial complex into a driver of high-tech development of the national economy.

Keywords: state regulation, foreign economic activity, military and dual-use goods, defense-industrial complex, export control, international transfers, economic diplomacy, technology transfer, martial law, sanctions regimes, digitalization, national security, international regimes, offset agreements, artificial intelligence, cluster approach, joint ventures.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях:

1. Баландін Д.П. Еволюція та сучасний стан нормативно-правового забезпечення контролю за ЗЕД у оборонній сфері. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2026. № 1. URL: <https://www.nauka.com.ua/index.php/dy/article/view/8726/8865>
2. Баландін Д.П. Моніторинг та експертиза в системі державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2026. № 2. URL: <https://www.nauka.com.ua/index.php/dy/article/view/9053/9203>
3. Баландін Д.П. Організаційно-інституційний механізм управління суб'єктами ЗЕД у сфері ОПК. Інвестиції: практика та досвід. 2026. № 3. С. 389-394.
4. Баландін Д.П. Інструменти економічної дипломатії та інформаційного супроводу в системі регулювання експорту озброєнь. Інвестиції: практика та досвід. 2026. № 4. С. 345-351.

Стаття у періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до Європейського Союзу:

5. Баландін Д.П. Світовий досвід та міжнародні режими експортного контролю як об'єкт державного управління. Stredoevropsky vestnik pro vedu vyzkum. 2026. Vol. 2. № 1. С. 146-176. <https://phes.com.ua/ojs/index.php/www/uk/article/view/67>

Тези конференцій:

6. Баландін Д.П. Концептуальні засади державного управління у сфері міжнародних передач товарів військового та подвійного призначення. Міждисциплінарні дослідження в галузі науки, інновацій та суспільного

розвитку. Вип. 3. Монографія. Прага: Publishing house Education and Science s.r.o., 2026. С. 61-81.

7. Баландін Д.П. Трансформація організаційно-інституційного механізму управління ЗЕД в оборонно-промисловому комплексі України. Global Scientific Horizons 2026: International Conference on Research, Innovation and Interdisciplinary Development. Proceedings of International Scientific and Practical Conference. January 21, 2026 in Charles University, Prague, Czech Republic. Prague: Publishing house Education and Science s.r.o., 2026. С. 18-21.

8. Баландін Д.П. Адаптація механізмів державного управління міжнародними передачами товарів оборонного призначення до умов воєнного стану та глобальних санкційних режимів. Global Educational Trends: Integration of Science and Practice. Proceedings of International Scientific and Practical Conference. February 18, 2026 in American University of Applied Sciences, New York, USA. Prague: Publishing house Education and Science s.r.o., 2026. С. 25-32.

ЗМІСТ

Вступ	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ	27
1.1. Концептуальні засади державного управління у сфері міжнародних передач товарів військового та подвійного призначення	27
1.2. Еволюція та сучасний стан нормативно-правового забезпечення контролю за ЗЕД у оборонній сфері	49
1.3. Світовий досвід та міжнародні режими експортного контролю як об'єкт державного управління	61
Висновки до першого розділу	83
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ДІЮЧИХ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ТОВАРАМИ ВІЙСЬКОВОГО ТА ПОДВІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ	87
2.1. Організаційно-інституційний механізм управління суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності у сфері оборонно-промислового комплексу	87
2.2. Інструменти економічної дипломатії та інформаційного супроводу в системі регулювання експорту озброєнь	104
2.3. Моніторинг та експертиза в системі державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання	126
Висновки до другого розділу	135
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ	137

3.1. Адаптація механізмів державного управління міжнародними передачами товарів оборонного призначення до умов воєнного стану та глобальних санкційних режимів	137
3.2. Стратегічні напрями цифровізації та модернізації системи державного експортного контролю	154
3.3. Удосконалення механізмів взаємодії держави та бізнесу у сфері трансферу технологій подвійного використання	164
Висновки до третього розділу	181
ВИСНОВКИ	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	188

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах повномасштабної збройної агресії проти України, кардинальної зміни глобальної архітектури безпеки та безпрецедентного санкційного тиску на державу-агресора оборонно-промисловий комплекс перетворився на один із ключових чинників національної стійкості, суверенітету та технологічної незалежності держави. За таких умов особливої гостроти набуває проблема ефективності державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності з товарами військового та подвійного призначення, яке має одночасно забезпечувати оперативне задоволення потреб Сил оборони, стимулювати інноваційний розвиток вітчизняного ОПК та гарантувати дотримання міжнародних режимів експортного контролю, нерозповсюдження і санкційної політики.

Сучасний світовий ринок озброєнь характеризується високою концентрацією виробництва, політичною детермінованістю рішень про міжнародні передачі, тривалими життєвими циклами продукції та стратегічною залежністю імпортера від постачальника. Паралельно швидко зростає значення товарів подвійного використання, програмного забезпечення, хмарних сервісів, цифрових алгоритмів, безпілотних систем та інших технологій, передача яких дедалі частіше відбувається у нематеріальній формі. Це ускладнює традиційні процедури ідентифікації та контролю, вимагає переходу від переважно бюрократично-дозвільної моделі до ризик-орієнтованого моніторингу ланцюгів постачання та кінцевого використання.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці зарубіжних учених Ч. Андертона, Дж. Р. Картера, К. Хартлі, П. Левіна, Р. Сміта, М. Гарсія-Алонсо, Д. Кінселли, П. Тернера, Я. ван Лісхаута та Р. Бірса, у яких розкрито економіку конфліктів, особливості оборонної політики, міжнародної торгівлі зброєю, глобалізації експортного контролю та мережових взаємозв'язків на світовому

ринку озброєнь. Вагомий внесок у дослідження трансформації ОПК України, військово-технічного співробітництва й державного управління у сфері оборони зробили В.П. Горбулін, В.В. Бадрак, О.В. Григоренко, О.В. Савченко, Г.В. Шелест, Ю.П. Бойко та інші науковці.

Потреба в трансформації механізмів державного регулювання посилюється тим, що сучасна оборонна продукція дедалі частіше створюється на стику цивільних і військових технологій. Це потребує не ізольованого контролю окремої поставки, а узгодженої державної політики щодо інновацій, міжнародної кооперації, захисту технологій та відповідальності суб'єктів міжнародних передач.

Значний науковий доробок у дослідження теоретико-методологічних засад економічної дипломатії, зовнішньоекономічної політики та експортного контролю внесли Б.І. Гуменюк, Н.В. Дадій, В.В. Копійка, О.І. Шнирков, М.П. Макаренко, В.П. Макаренко, С.А. Мороз, В.В. Палюх, В.Р. Сіденко, Д.І. Кулеба, В.К. Грищук, Н.М. Лисиця, М.О. Поляков, О.В. Кравченко, Є.П. Макаренко, В.М. Кушнір та О.С. Кудрявцев. Разом з тим, незважаючи на значну кількість наукових праць з проблем розвитку ОПК та регулювання ЗЕД, в умовах воєнного стану, інтенсифікації глобальних безпекових викликів, прискореної цифровізації та появи принципово нових форм передачі технологій (нематеріальний трансфер, хмарні сервіси, 3D-друк), вирішення потребують наукові проблеми, пов'язані з розробкою концептуальних засад державного управління у сфері міжнародних передач товарів військового та подвійного призначення, удосконаленням організаційно-інституційного механізму управління суб'єктами ЗЕД в ОПК, адаптацією інструментів економічної дипломатії та експортного контролю до умов «аварійної» трансформації світоустрою, а також формуванням ефективних моделей взаємодії держави та бізнесу у сфері трансферу технологій подвійного використання. Саме ця невирішена частина наукової проблеми визначила логіку дисертаційного

дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота здійснена в межах науково-дослідної теми Класичного приватного університету «Формування ефективних механізмів управління в публічній сфері в умовах суспільної нестабільності» (ДР №0124U000811). Роль автора полягає в удосконаленні нормативно-правових, економічних та організаційних механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності з товарами військового та подвійного призначення в умовах глобальних викликів.

Мета і завдання роботи. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад та розробка науково-практичних рекомендацій щодо трансформації механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності з товарами військового та подвійного призначення в умовах глобальних викликів.

Досягнення визначеної мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

- розробити концептуальні засади державного управління у сфері міжнародних передач товарів військового та подвійного призначення;
- удосконалити теоретико-методичне обґрунтування еволюції системи державного управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств ОПК;
- окреслити основні методи реалізації державного управління зовнішньоекономічною діяльністю у сфері обігу товарів військового та подвійного призначення;
- оцінити організаційно-інституційний механізм державного управління суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності у сфері ОПК;
- обґрунтувати підхід до інвестиційного супроводження економічної дипломатії в умовах трансформації світоустрою;
- розвинути модель державного експортного контролю на принципах

стратегічної адаптивності.

Об'єктом дослідження є державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності з товарами військового та подвійного призначення.

Предметом дослідження є механізми державного управління у сфері міжнародних передач товарів військового та подвійного призначення.

Методи дослідження. Теоретичною базою дослідження стали праці українських і зарубіжних учених у галузі державного управління, економічної дипломатії та експортного контролю, а також законодавчі й нормативно-правові акти, що встановлюють правові та організаційні засади регулювання зовнішньоекономічної діяльності у сфері обігу товарів військового та подвійного призначення. У роботі застосовано синтез, аналіз і наукову абстракцію для формування концептуальних засад державного управління; порівняльний та статистичний аналіз, логічне узагальнення і групування – для дослідження еволюції системи державного управління ЗЕД підприємств ОПК; системно-структурний аналіз – для адаптації інструментарію міжнародних режимів; структурну декомпозицію – для вдосконалення організаційно-інституційного механізму; економіко-математичне моделювання – для обґрунтування інвестиційного супроводження економічної дипломатії; кореляційний, регресійний та дискримінантний аналіз – для розвитку моделі державного експортного контролю; методи конфігурацій та системного аналізу – для розробки адаптивної моделі державного управління в умовах воєнного стану.

Інформаційну базу дисертаційного дослідження становили закони України, укази Президента України, нормативні акти Кабінету Міністрів України, матеріали Міністерства оборони України, Міністерства економіки України, Міністерства закордонних справ України, Державної служби експортного контролю України, Державної служби статистики України, а також аналітичні огляди й бази даних SIPRI, IISS, COT, Європейського Союзу

та НАТО.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні наукового завдання розвитку теоретико-методичних засад та науково-практичних рекомендацій щодо трансформації механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності з товарами військового та подвійного призначення в умовах глобальних викликів.

Найсуттєвіші результати дисертаційного дослідження, які містять наукову новизну, полягають у тому, що:

вперше:

- розроблено концептуальні засади державного управління у сфері міжнародних передач товарів військового та подвійного призначення на основі синтезу концепцій «воєнного кейнсіанства» та «воєнного мальтузіанства», що дало змогу обґрунтувати двосторонній характер державного регулювання як інструменту національної безпеки і водночас механізму економічної оптимізації оборонного бюджету через ефект масштабу в експортній діяльності; розвинено положення щодо інформаційної асиметрії як детермінанти ціноутворення і стратегічної залежності країн-імпортерів;

удосконалено:

- теоретико-методичне обґрунтування еволюції системи державного управління ЗЕД підприємств ОПК через авторську періодизацію зміни управлінської парадигми: від «стихійної виживаності та реалізації надлишкового майна» у 1991–2010 рр. через «централізовану консолідацію та імпортозаміщення» у 2011–2021 рр. до «інноваційної інтеграції у глобальні безпекові ланцюги постачання» з 2022 р., що відображає трансформацію ролі держави від контролера-монополіста до стратегічного модератора та інноваційного партнера;

- організаційно-інституційний механізм державного управління суб'єктами ЗЕД у сфері ОПК на основі концепції «відкритої оборонної

інноваційної екосистеми», яка поєднує кластерний підхід Bravel, інтеграцію приватного Military-Tech сектору та створення спільних підприємств з партнерами з держав-членів НАТО;

- стратегічні механізми цифровізації та модернізації системи державного експортного контролю шляхом впровадження динамічної моделі інтелектуального моніторингу, автоматизації ідентифікації товарів подвійного призначення, застосування алгоритмів штучного інтелекту для перевірки кінцевих споживачів та створення захищеного цифрового контуру для контролю за невідчутними передачами технологій;

дістали подальшого розвитку:

- підхід до інвестиційного супроводження економічної дипломатії, що передбачає інтеграцію цифрового й політико-дипломатичного лобіювання, диверсифікацію інструментів захисту інвестицій та формування механізму технологічного суверенітету;

- механізми державного управління міжнародними передачами в умовах воєнного стану та санкційних режимів через поєднання спрощення процедур для критичного оборонного імпорту, посилення контролю щодо ризикових держав та переходу від класичного експорту до міжнародної виробничої кооперації.

Практичне значення одержаних результатів. Основні ідеї, положення та рекомендації дисертації доведено до рівня, придатного для використання органами державного управління, підприємствами оборонно-промислового комплексу, науковими установами та суб'єктами міжнародної технологічної кооперації.

Результати наукових досліджень взято до уваги та доведено до відома народних депутатів України – членів Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки (лист від 20.05.2026 № 04-22/13-2026/116861). Інститутом кліматично орієнтованого сільського господарства

Національної академії аграрних наук України (ІКОСГ НААН) впроваджено динамічну модель інтелектуального моніторингу цифровізації системи державного експортного контролю при проведенні польових досліджень з використанням безпілотних літальних апаратів та сенсорних систем, із забезпеченням їх ідентифікації як товарів подвійного призначення та контролем за нематеріальною передачею технологій (акт впровадження ІКОСГ НААН 2026 р.). MISTA Sp. z o.o. (Республіка Польща) враховано пропозиції щодо цифровізації аналітичних процедур, застосування ризик-орієнтованих підходів при оцінці міжнародної технологічної кооперації та вдосконалення механізмів контролю за міжнародною передачею технологій у діяльності компанії (довідка від 12.05.2026 № 430). Центральним науково-дослідним інститутом озброєння та військової техніки Збройних Сил України прийнято до впровадження концептуальні підходи до трансформації військово-технічного співробітництва та моделей міжнародної виробничої кооперації (спільне виробництво, спільні підприємства) з державами – членами НАТО та Європейського Союзу – у контексті аналізу досліджень з питань військово-технічного співробітництва (довідка 220/59/ВихЗВГ/54 від 05.06.2026 р.). Державною службою експортного контролю України в частині розвитку ризик-орієнтованих підходів, цифровізації контрольних і дозвільних процедур, посилення контролю за кінцевим використанням товарів, а також урахування сучасних викликів, пов'язаних із невідчутними передачами товарів (технологій, програмного забезпечення, технічних даних та інших чутливих об'єктів міжнародних передач) (довідка № 4450/42-26 від 04.06.2026 р.). Міністерством економіки, довкілля та сільського господарства України у частині державного експортного контролю взяті до впровадження підходи, зокрема щодо переходу до більш комплексної ризик-орієнтованої системи контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання, цифровізації дозвільних процедур, посилення контролю за кінцевим використанням товарів (довідка №

2721-12/55028-07 від 15.06.2026 р.).

Особистий внесок здобувача. Теоретичні обґрунтування, практичні рекомендації, висновки та пропозиції, які отримані в ході проведення досліджень, розроблено здобувачем самостійно та викладено в особисто опублікованих працях.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження були представлені та обговорені на міжнародних науково-практичних конференціях: «Міждисциплінарні дослідження в галузі науки, інновацій та суспільного розвитку» (Прага, Чехія, 2026), «Global Scientific Horizons 2026: International Conference on Research, Innovation and Interdisciplinary Development» (Прага, Чехія, 2026), «Global Educational Trends: Integration of Science and Practice» (Нью-Йорк, США, 2026).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано у 8 авторських наукових працях загальним обсягом 3,05 обл.-вид. арк., у тому числі 4 статті у наукових фахових виданнях України, 1 стаття у періодичному науковому виданні держави-члена Європейського Союзу та 3 праці, що засвідчують апробацію матеріалів дослідження.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг роботи відповідно до тексту дисертації становить 220 сторінок. Список використаних джерел містить 238 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

1.1. Концептуальні засади державного управління у сфері міжнародних передач товарів військового та подвійного призначення

Аналіз світового ринку озброєння та військової техніки (ОВТ) потребує застосування усталених у міжнародній практиці класифікацій, що охоплюють стрілецьку зброю, легке озброєння, основні системи озброєнь, засоби масового ураження, а також продукцію подвійного призначення [17]. Традиційно звичайні озброєння поділяють на: основні звичайні озброєння (важка артилерія, танки, військові кораблі та авіація) та легкі озброєння (мобільне озброєння, включаючи легку артилерію, міномети, гвинтівки тощо).

Важливою особливістю сучасного ринку є широкий спектр товарів подвійного використання, які можуть застосовуватися як у цивільних галузях, так і для ведення бойових дій (наприклад, транспортна авіація, високотехнологічне програмне забезпечення, вантажні автомобілі). Це створює певні труднощі для статистичного та економічного обліку продукції, що безпосередньо залучена до військової сфери. Оборонно-промисловий комплекс (ОПК) органічно поєднує в собі характеристики як цивільної, так і військової галузей економіки. К. Хартлі та Т. Сандлер зазначають, що для цієї галузі критично значущими є такі аспекти, як економіка масштабу, мінімізація питомих витрат та висока інтенсивність науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) [158].

В українському правовому полі, згідно із Законом України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового

призначення та подвійного використання», поняття товари військового призначення трактується значно ширше, ніж просто технічні засоби. Воно включає вироби військового призначення, послуги (навчання, ремонт, модернізація), а також технології та результати інтелектуальної діяльності, призначені для створення ОВТ [44].

Сучасний економічний аналіз ринку ОВТ переважно базується на теорії промислової організації та новій теорії міжнародної торгівлі, куди імплементовано аспекти національної безпеки та добробуту країн-імпортерів, що детально описано у дослідженнях Ч. Андертона [157]. Теоретичні підходи до визначення експортного сектору ОПК вказують на те, що література останніх десятиліть фокусується на: виявленні характеристик взаємодії між експортерами та імпортерами на державному рівні; оцінці фактора безпеки в динаміці експорту; впливі державного регулювання та державного контролю на стан ринку.

Дослідження світового ринку ОВТ є складним через унікальну специфіку взаємодії суб'єктів та їх жорстку залежність від експортної політики держав-постачальників. М. Гарсія-Алонсо та П. Левін стверджують, що самих лише механізмів регулювання експорту може бути недостатньо для запобігання розповсюдженню зброї у нестабільних регіонах, навіть якщо контроль позитивно впливає на стратегічну стабільність [173].

Ключова відмінність оборонного експорту від цивільного полягає у формуванні глибокої стратегічної залежності імпортера від постачальника. Це обумовлено необхідністю тривалого супроводу: модернізації, гарантійного обслуговування, постачання комплектуючих та підготовки персоналу. Отже, військово-технічне співробітництво (ВТС) завжди має довгостроковий характер.

Історично торгівля ОВТ виступала детермінантою технологічного розвитку. Дж. Хамер вказував, що застосування державами сили є ключовим фактором цього ринку: доки існує потреба у захисті суверенітету, існуватиме і попит на озброєння [179]. Р. Джонсон у своїх працях підкреслює унікальність

сектору, зазначаючи, що йому приділяється значно більше уваги, ніж дозволяє його частка у світовому ВВП, через безпосередній вплив на глобальну безпеку та конфліктологію [190].

На сучасному етапі мотиви експорту ОВТ трансформувалися. К. Томас виокремлює такі стимули: зміцнення безпеки стратегічних партнерів та союзників; досягнення ефекту масштабу для підтримки власного ОПК; обмеження геополітичного впливу противників [223].

В умовах глобальних викликів українські дослідники, зокрема ті, що аналізують трансформацію ОПК в умовах війни, виділяють такі мегатенденції: безпрецедентні інноваційні прориви, зростання ролі приватного капіталу в оборонних розробках та адаптивність економічних систем до воєнно-технічних шоків [78]. Для України критично важливою є не просто участь у ринку, а формування нової архітектури ОПК, інтегрованої у західну систему безпеки, що дозволить забезпечити динамічний інноваційний розвиток промисловості в цілому [126].

На особливу увагу в контексті сучасних досліджень трансформації вітчизняного ОПК заслуговує питання його диверсифікації та переходу на стандарти НАТО. Якщо раніше диверсифікація розглядалася переважно як збільшення частки цивільної продукції, то в умовах глобальних безпекових викликів акцент зміщується на створення гнучких виробництв, здатних швидко масштабувати випуск продукції подвійного призначення. Українські дослідники, зокрема В. Мунтіян та О. Савченко, обґрунтовують необхідність інституційних змін у системі управління ОПК для забезпечення його стійкості [76; 134].

Суб'єктами світового ринку ОВТ є компанії, що часто мають диверсифікований портфель. Наприклад, виробники стрілецької зброї можуть одночасно виготовляти піротехнічні засоби або спецобладнання для цивільного сектору [13]. До провідних експортерів традиційно відносять компанії, обсяг міжнародних передач яких перевищує 100 млн дол. США на рік. Слід зауважити, що понад 90% глобального експорту ОВТ сьогодні забезпечують

лише 10 країн, що свідчить про високу концентрацію ринку та ієрархічність його структури [227].

Специфіка попиту на ринку ОВТ обумовлена трьома ключовими факторами: рівнем актуальних та потенційних загроз національній безпеці; рівнем доходів держави (ВВП) та ціною озброєння; стратегічним вибором між власною розробкою, ліцензійним виробництвом чи прямим імпортом [180].

Державне регулювання у цій сфері є значно суворішим порівняно з іншими товарними ринками. Уряди підтримують національних виробників, проте змушені балансувати між економічною вигодою та міжнародними зобов'язаннями у сфері нерозповсюдження. Вагомий внесок у дослідження цих стратегічних взаємодій зробили П. Левін, Р. Сміт та М. Гарсія-Алонсо, які проаналізували вплив глобалізації на режими експортного контролю [172; 192].

Важливим маркером теоретичного аналізу є взаємозв'язок між оборонними витратами та економічним зростанням. Класична праця Ж.-П. Данна та Р. Сміта довела, що цей зв'язок не є лінійним [168]. Сучасні дослідження (зокрема І. Йеткінера) вказують, що інтенсивність оборонних витрат може мати як стимулюючий, так і пригнічуючий вплив на ВВП залежно від інституційного середовища країни [236]. Для країн, що розвиваються, часто характерна позитивна кореляція між військовими витратами та технологічним розвитком («spin-off ефект»), тоді як для зрілих економік надмірні витрати можуть витіснити цивільні інвестиції [208].

Окремої уваги заслуговує проблема прозорості. Міжнародні передачі ОВТ включають не лише постачання готових виробів, а й експорт запчастин, ПЗ та навчання персоналу. Складність відстеження ланцюгів постачання, особливо на вторинному ринку («second-hand weapons»), залишається одним із головних викликів для міжнародних режимів контролю, таких як Вассенаарські домовленості [222].

Нарешті, фактор монополізму у виробництві високотехнологічних видів ОВТ (винищувачі, сучасні системи ППО, підводні човни) робить ці товари

інструментом великої політики. Оскільки кількість виробників такої техніки є обмеженою, рішення про їх передачу залежить від участі країн у військово-політичних альянсах та стратегічного паритету сил [234].

Фактор суперництва та наявності прихованих загроз безпеці є складним об'єктом дослідження у теорії міжнародної торгівлі ОВТ. У цьому контексті вагомим є мережевий аналіз, зокрема дослідження П. Тернера, що розглядає глобальний експорт озброєнь як складну систему взаємозв'язків [228]. Експортери ОВТ, ухвалюючи рішення про продаж, оцінюють не лише імпортера як потенційного партнера чи конкурента, а й усю глобальну мережу, до якої залучені треті сторони.

Якщо експортер та імпортер є прямими конкурентами або мають територіальні суперечки, ймовірність передачі ОВТ суттєво знижується, оскільки це може критично змінити регіональний баланс сил. Проте, якщо обидві країни стикаються зі спільними загрозами з боку третіх суб'єктів, взаємне постачання зброї трансформується у стратегічне співробітництво в сфері безпеки [164]. Крім того, у науковій літературі підкреслюється, що експорт зброї дозволяє державі-постачальнику делегувати відповідальність за ведення бойових дій імпортеру, реалізуючи власні інтереси через посередників (так звані "proxies") [191].

Сучасний багатополлярний світ характеризується відсутністю домінуючих наддержав, які б одноосібно структурували глобальний ринок, як це було за часів "холодної війни". У той період торгівля ОВТ відбувалася переважно в межах ідеологічних блоків, що фактично нівелювало вільну конкуренцію. В умовах сучасної багатополлярності конкуренція за ринки збуту та технологічне лідерство стає ключовим драйвером. Для аналізу цих процесів науковці використовують модель аддитивних та мультиплікативних ефектів (зокрема модель П. Хоффа), яка дозволяє оцінити латентні фактори впливу на обсяги торгівлі [184].

На концептуальному рівні необхідне чіткіше розуміння того, як чинник

безпеки модулює рішення про міжнародні передачі. Важлива роль у подальших розвідках має відводитися аналізу торгівлі в межах військово-політичних блоків (НАТО) та інтеграційних об'єднань (ЄС). Б. Фордгем слушно зауважує, що історичні умови "полярності" (однополярність чи багатополярність) є фундаментальним фактором, що визначає динаміку та структуру міжнародного ринку ОВТ [171]. Для України, як країни, що перебуває в епіцентрі глобального конфлікту, цей аспект є визначальним для трансформації механізмів державного регулювання [28; 135].

Методологічно важливим для нашого дослідження є визначення механізмів передачі зброї. Згідно з методологією Стокгольмського інституту дослідження проблем миру (SIPRI), поняття "передача" (transfer) є ширшим за "торгівлю" і включає: прямий продаж; ліцензійне виробництво; безоплатну допомогу (гранти); лізинг та позики [204; 205].

Якщо ідентифікувати кінцевого отримувача або первинного постачальника неможливо, такі операції класифікуються як передачі від/до "невідомого суб'єкта", що часто свідчить про функціонування "сірих" ринків [207]. Об'єкти передачі обов'язково повинні мати військове призначення або бути подвійного використання, що підлягає державному експортному контролю [44; 111].

Історичний аналіз даних дозволяє виявити довгострокові тенденції та оцінити ефективність експортної політики держав. У світовій практиці сформувалося кілька методів вимірювання постачань ОВТ, вибір яких залежить від мети аналізу: економічний метод (оцінює роль експорту у ВВП та доходи бюджету (вартісні показники); стратегічний метод (оцінює приріст оборонного потенціалу (кількісні та якісні характеристики техніки). На результати вимірювання суттєво впливають одиниці обліку: фізична кількість одиниць, контрактна вартість продажів або собівартість продукції [157]. Для цілей державного управління в Україні найбільш релевантним є поєднання цих підходів для забезпечення прозорості та національної безпеки [28; 48; 52].

Для проведення ґрунтового аналізу трансформації механізмів державного регулювання необхідно чітко розмежувати методики, за якими здійснюється моніторинг міжнародних передач ОВТ. У світовій практиці склалося кілька ключових підходів, що відрізняються цілями вимірювання: від оцінки воєнного паритету до аналізу фінансових потоків та експортного потенціалу національних економік (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Порівняльна характеристика методів вимірювання міжнародних передач
ОВТ

Метод	Характеристика та інструментарій
Метод SIPRI (Стокгольмський інститут)	Вимірює обсяг постачань за допомогою індикатора TIV (Trend-Indicator-Value). Він відображає не фінансову вартість, а воєнний потенціал. Кожному виду озброєння присвоюється значення TIV на основі питомих виробничих витрат. Для вживаного озброєння вартість становить 40% від нового, для модернізованого — 66%. Для нівелювання щорічних коливань використовується 5-річне ковзне середнє.
Метод CRS (Дослідницька служба Конгресу США)	Орієнтований на оцінку впливу торгівлі ОВТ на національні інтереси. На відміну від SIPRI, охоплює значно ширше коло об'єктів: компоненти, послуги, навчання та військове будівництво. Базується на вартості контрактів (FMS та DCS) та використовує поняття «передбачувана ціна продажу». Дані часто консервативніші за офіційні ліцензійні показники.
Національні методи звітності	Використовуються урядами понад 34 країн (включаючи Україну) для публікації щорічних звітів. Дані базуються на вартості виданих експортних ліцензій або фактично митно зафіксованих постачань. Основна проблема — низька порівнюваність через різні підходи до класифікації товарів та моментів фіксації експорту (контракт vs відвантаження).

Примітка: База даних SIPRI включає літаки, бронетехніку, артилерію (калібр > 100 мм), датчики, ППО, ракети, кораблі та двигуни; проте не враховує стрілецьку зброю, боєприпаси та легкі вантажівки.

Для кращого розуміння логіки індикатора TIV розглянемо конкретні

кейси, що демонструють, як воєнний потенціал конвертується у статистичні одиниці (табл. 1.2).

Слід зазначити, що розрахунок загального обсягу експорту країни за методом SIPRI здійснюється шляхом підсумовування значень TIV для всієї поставленої техніки та компонентів. Важливо розуміти, що оскільки TIV не є фінансовим показником, його неможливо напряду порівнювати з ВВП, витратами на оборону чи обсягами чистих продажів у доларах.

Таблиця 1.2

Приклади розрахунку показника TIV при міжнародних передачах ОВТ

Об'єкт передачі	Кейс розрахунку	Підсумкове значення TIV
Нові системи озброєння	Постачання 3 патрульних кораблів (оцінка одиниці — 63 млн)	189 млн TIV
Вживане озброєння	Постачання 7 БМП (ціна нової — 1,75 млн, коефіцієнт 40%)	4,9 млн TIV
Модернізоване озброєння	59 відремонтованих танків (ціна нового — 4 млн, коефіцієнт 66%)	155,76 млн TIV
Критичні компоненти	40 дизельних двигунів (оцінка одиниці — 0,1 млн)	4 млн TIV
Ліцензійне виробництво	55 гелікоптерів вироблено за ліцензією (оцінка одиниці — 2,2 млн)	121 млн TIV

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що жоден із існуючих методів не є вичерпним. Метод CRS дає ширшу картину фінансових зобов'язань, але зосереджений на інтересах обмеженої групи країн. SIPRI дозволяє оцінити зміну воєнного балансу, але ігнорує величезний сегмент стрілецької зброї та послуг. Національні ж методи часто страждають на брак прозорості. Для цілей дисертаційного дослідження трансформації механізмів державного регулювання в Україні найбільш доцільним є використання комбінованого підходу, який поєднує моніторинг воєнного потенціалу (за SIPRI) із фінансовим контролем за вартістю виданих ліцензій (за національною методикою ДСЕК).

Дослідження генезису торгівлі зброєю в історичній ретроспективі

свідчить, що цей процес виник одночасно з появою перших державних утворень. Тривалий час міжнародні передачі ОВТ були обмеженими через стратегічну секретність технологій. Яскравим прикладом є «грецький вогонь» Візантійської імперії — ранній зразок технології подвійного призначення, склад якої залишався державною таємницею впродовж століть [178].

Масового характеру міжнародна торгівля зброєю набула з появою вогнепальної зброї в Європі. Як зазначає дослідник Р. Грант, починаючи з XVI ст., європейські суб'єкти розпочали системне постачання озброєнь на ринки Африки та Америки [177]. Важливо підкреслити, що історія торгівлі зброєю нерозривно пов'язана з еволюцією механізмів її обмеження та контролю [192; 223]. На основі аналізу світових тенденцій пропонуємо наступну періодизацію міжнародної торгівлі зброєю (таблиця 1.3).

За даними SIPRI, лише у 80-х роках XX століття обсяг міжнародної торгівлі зброєю зріс у вісім разів порівняно з 50-ми роками, що було наслідком піку біполярного протистояння [28].

Таблиця 1.3

Історичні періоди розвитку міжнародної торгівлі зброєю

№ з/п	Період	Основні процеси та характеристики
1	Близько 1500 – 1800 рр.	Зародження трансконтинентальної торгівлі зброєю в епоху Великих географічних відкриттів.
2	Близько 1860 – 1918 рр.	Масштабна експансія ринків у період промислового імперіалізму та Першої світової війни.
3	1919 – 1939 рр.	Формування перших проектів міжнародного державного контролю над озброєннями та боротьби з незаконним обігом.
4	1945 – 1989 рр.	Стрімке зростання мілітаризації економік у межах блокового протистояння "Холодної війни".
5	1990 р. – дотепер	Глобалізація ринку, посилення режимів нерозповсюдження та трансформація під впливом гібридних загроз.

Дослідження генезису торгівлі зброєю в історичній ретроспективі

свідчить, що цей процес виник одночасно з появою перших державних утворень. Тривалий час міжнародні передачі ОВТ були обмеженими через стратегічну секретність технологій. Яскравим прикладом є «грецький вогонь» Візантійської імперії — ранній зразок технології подвійного призначення, склад якої залишався державною таємницею впродовж століть [178].

Масового характеру міжнародна торгівля зброєю набула з появою вогнепальної зброї в Європі. Як зазначає дослідник Р. Грант, починаючи з XVI ст., європейські суб'єкти розпочали системне постачання озброєнь на ринки Африки та Америки [177]. Важливо підкреслити, що історія торгівлі зброєю нерозривно пов'язана з еволюцією механізмів її обмеження та контролю [192; 223]. На основі аналізу світових тенденцій пропонуємо наступну періодизацію міжнародної торгівлі зброєю (таблиця 1.3).

За даними SIPRI, лише у 80-х роках XX століття обсяг міжнародної торгівлі зброєю зріс у вісім разів порівняно з 50-ми роками, що було наслідком піку біполярного протистояння [205; 227].

Сучасна ситуація у сфері міжнародних передач ОВТ зберігає певну наступність із минулими епохами, проте в умовах глобалізації вона набула нових парадоксальних рис. Дослідники Університету Мальме вказують на те, що торгівля зброєю є надзвичайно глобалізованим явищем, яке водночас намагається залишатися поза межами прямого контролю універсальних міжнародних організацій, підпорядковуючись переважно національним інтересам провідних держав-експортерів [213]. Економічна складова у цій сфері часто поступається політичній доцільності та міркуванням стратегічного впливу.

Теоретичне обґрунтування міжнародної торгівлі зброєю виходить за межі суто економічної теорії. А. Ставрїанакіс пропонує розглядати цю проблематику через призму двох парадигм: реалістичний підхід (акцент на військовій загрозі, державному суверенітеті та обороноздатності); ліберальний підхід (акцент на багатосторонніх режимах контролю, захисті прав людини та міжнародній

прозорості) [211].

Особливого значення набуває географічна асиметрія ринку. Поки великі держави (країни "Глобальної Півночі") є переважно самодостатніми у виробництві ОВТ, для більшості малих та середніх держав (країни "Глобального Півдня") міжнародна торгівля є єдиним джерелом підтримання обороноздатності. Це створює ієрархічну залежність, де експортна політика розвинених країн стає інструментом державного регулювання безпекового ландшафту в цілих регіонах [177; 234].

Для України, яка трансформує свій ОПК з метою інтеграції до євроатлантичних структур, розуміння цієї ієрархії та перехід від статусу простого покупця до повноцінного технологічного партнера є ключовим завданням державного управління [28; 126].

Статистичний аналіз підтверджує, що міжнародні передачі ОВТ історично зосереджені на векторі «Глобальна Північ — Глобальний Південь»: від 2/3 до 3/4 світового експорту спрямовується до країн, що розвиваються. А. Ставрїанакіс вказує на умовність цих кордонів у сучасних умовах [211]. Наприклад, Ізраїль, будучи ключовим технологічним хабом та невід'ємною частиною західних ланцюгів виробництва, географічно та політично інтегрований у близькосхідний контекст. Китай, у свою чергу, маючи статус одного з найбільших світових експортерів озброєнь, продовжує офіційно позиціонувати себе як економіка, що розвивається, використовуючи цей статус для зміцнення впливу на африканському континенті [227].

Ситуація ускладнюється розбіжностями між ліберальними та авторитарними підходами до регулювання ринку. Європейські експортери часто використовують дотримання прав людини як ключове обґрунтування або обмеження для постачання озброєнь. Натомість авторитарні режими (зокрема РФ та КНР), апелюючи до принципу «абсолютного суверенітету», фактично здійснюють ідентичні практики: озброєння довірених сторін («проксі-сил») та

формування відносин патронату для контролю над стратегічно важливими регіонами [171; 191].

Проте критичний аналіз західного підходу демонструє певні суперечності. Історично політика провідних держав на периферії часто базувалася на принципі «розділяй і володарюй», що стимулювало попит на зброю з усіх боків конфлікту [224]. Теоретичним підґрунтям таких процесів можна вважати трансформацію ідей Т. Мальтуса у сучасну концепцію «воєнного мальтузіанства» [168; 208].

Суть цієї концепції полягає в тому, що питомі витрати на розробку та виробництво сучасних систем озброєння зростають значно швидше, ніж доходи державних бюджетів. Це створює економічний тиск на національні ОПК: для підтримки рентабельності виробництва країни змушені нарощувати експорт, щоб знизити собівартість одиниці продукції за рахунок ефекту масштабу [180; 192]. Таким чином, державне регулювання експорту стає не лише інструментом безпеки, а й фінансовим інструментом виживання оборонної галузі.

Сучасна економічна модель зовнішньої торгівлі ОВТ для повної відповідності реаліям має бути доповнена політичними та безпековими факторами: політична комплементарність (схожість зовнішньополітичних курсів, що проявляється у спільних голосуваннях в ООН та підтримці міжнародних ініціатив); сектор безпеки (наявність діючих військових угод, режимів ембарго та інтенсивність збройних конфліктів у регіоні імпортера) [164; 234].

Попри значну роль неекономічних чинників, фінансові вигоди від торгівлі ОВТ залишаються визначальними. Досвід світових воєн XX ст. свідчить, що найбільші дивіденди отримали корпорації, інтегровані у воєнну економіку. Наприклад, прибутки американських монополій за 1914–1918 рр. перевищили 35 млрд дол. (у перерахунку на сучасний курс — близько 2 трлн дол.). Під час Другої світової війни чистий прибуток компаній обробної промисловості США

зріс удвічі (з 3 млрд дол. у 1939 р. до 6,4 млрд дол. у 1944 р.), а норма прибутку піднялася з 6,6% до 10,7% [183; 196].

Важливо зазначити, що великий капітал часто демонстрував транснаціональний характер, отримуючи прибутки не лише від замовлень власного уряду, а й через складні схеми непрямого постачання товарів подвійного використання противникам [211], що підтверджує необхідність жорсткого державного контролю та прозорості ланцюгів постачання в сучасних умовах [44; 132].

Однією з головних причин надвисоких прибутків у збройовому бізнесі є пряма кореляція між обсягами міжнародної торгівлі продукцією військового призначення та різким зростанням воєнних витрат у періоди активних бойових дій [168]. Питома вага воєнних витрат у національному доході провідних держав під час глобальних конфліктів демонструє мобілізаційні можливості економік та рівень їх мілітаризації.

Зростання впливу збройового бізнесу в США та інших країнах Заходу призвело до формування стійкого соціально-політичного та економічного феномену — військово-промислового комплексу (ВПК) [176]. У межах цієї структури доступ до іноземних ринків озброєнь почав розглядатися як необхідна умова для стабільного розвитку національної оборонної промисловості в довгостроковій перспективі.

Ч. Андертон, аналізуючи взаємозв'язок між економічними мотивами та торгівлею зброєю, зазначив, що завершення «холодної війни» лише підкреслило значущість економічних факторів у міжнародних передачах ОВТ [157; 158]. Проте, попри десятиліття досліджень, у світовій науці досі спостерігається дефіцит цілісного теоретичного та емпіричного аналізу. Основною причиною такої ситуації є надзвичайна складність об'єкта дослідження, де державна таємниця та політична доцільність часто переважають над ринковою логікою [67; 115].

Брак єдиної формалізованої теорії міжнародної торгівлі ОВТ пояснюється також концентрацією ресурсів і влади в руках вузького кола суб'єктів ВПК [176]. Це обмежує можливості для незалежного академічного аналізу, оскільки більшість даних про ціноутворення, офсетні угоди та умови передачі технологій залишаються закритими для широкого загалу [16; 162]. У контексті спеціальності «Механізми державного управління» це актуалізує потребу у розробці прозорих процедур державного регулювання та контролю, які б дозволили збалансувати інтереси національної безпеки з вимогами економічної ефективності [28; 126].

За загальноприйнятою класифікацією у міжнародній торгівлі ОВТ виділяють п'ять ключових видів товарів та послуг військового та подвійного призначення: зброя масового ураження, основні системи озброєнь, стрілецька зброя та легке озброєння, а також товари та послуги подвійного використання (зокрема навчання та технічне обслуговування) [44; 111]. Нідерландські дослідники Я. ван Лісхаут та Р. Бірс обґрунтовано зазначають, що кожна з цих категорій створює специфічні управлінські проблеми, які потребують взаємодії різних ринкових структур та специфічних механізмів державного контролю [194].

Останнім часом спостерігається значне зростання наукового інтересу до моделювання процесів торгівлі зброєю. Сучасний теоретичний план вивчення цього процесу включає три етапи: визначення змінних показників для збору емпіричних даних; розробка наукових гіпотез, що підтверджують теоретичні концепції; встановлення кореляції між емпірикою та теорією [184; 228].

Такий підхід дозволив еволюціонувати від традиційних моделей попиту і пропозиції до складного мережевого моделювання, яке враховує не лише прямі контракти, а й непрямі впливи третіх країн на безпекове середовище.

Важливим науковим висновком Я. ван Лісхаута та Р. Бірса є те, що імпорт зброї прямо корелює з ростом військових витрат, особливо в зонах конфліктів

[194]. Проте у розвинених демократичних державах (зокрема країнах НАТО) спостерігається інша закономірність: збільшення експорту продукції військового призначення часто призводить до зниження внутрішніх оборонних витрат [199]. Це пояснюється тим, що продаж ОВТ за кордон (навіть союзникам) дозволяє країні-експортеру економити кошти за рахунок ефекту масштабу та розподілу витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи [180]. При цьому такі фактори, як членство у військово-політичному альянсі, рівень ВВП та мінімізація транзакційних витрат, мають вирішальний позитивний вплив на ймовірність успішних поставок [234].

Ця теоретична теза має пряме практичне втілення у сучасній геополітиці. Зокрема, дискусії щодо розподілу фінансового тягаря в межах НАТО, які загострилися з 2018 року, демонструють прагнення провідних експортерів (зокрема США) стимулювати союзників до збільшення витрат на оборону до рівня 2% ВВП [199]. З погляду державного управління, це є механізмом перекладання частини витрат на утримання колективної безпеки на партнерів шляхом збільшення поставок власного озброєння на ринок ЄС [166; 198].

З урахуванням положень Закону України «Про оборонні закупівлі» [45; 116], трансформація механізмів державного регулювання у сфері ЗЕД має враховувати цей двосторонній характер: з одного боку, як засіб зміцнення безпеки, а з іншого — як інструмент економічної оптимізації національного оборонного бюджету [28]. Важливу роль у забезпеченні прозорості цих процесів відіграють Методичні рекомендації щодо класифікації товарів, розроблені профільною службою контролю [74; 132].

Ринок ОВТ характеризується значною інформаційною асиметрією, яка сьогодні відіграє вирішальну роль у світі економіки та фінансів. Мова йде про ситуацію, коли одна сторона транзакції має доступ до більшої кількості або кращої якості інформації порівняно з іншою. Теорія асиметричної інформації (розроблена Дж. Акерлофом, М. Спенсом та Дж. Стігліцом) пояснює, як цей

дисбаланс суттєво впливає на процес ціноутворення на озброєння та може призводити до ринкових деформацій [212]. У сучасних умовах інформаційний простір стає полем боротьби за дискредитацію конкурентів, де медіа-кампанії використовуються як інструмент підризу позицій окремих країн чи компаній на міжнародному ринку зброї [5; 26].

Хоча після 1991 року в міжнародній торгівлі ОВТ почала превалювати економічна мотивація, стратегічні та політичні чинники залишаються визначальними. Дослідники звертають увагу на те, що динаміка продажів зброї історично корелює з інтенсивністю збройних конфліктів у світі [175; 225]. Наприклад, за даними Дослідницької служби Конгресу США, активна участь збройних сил у міжнародних операціях безпосередньо стимулює попит на модернізацію та закупівлю нових систем озброєнь [177; 225]. Проте така мілітаризована політика не завжди знаходить підтримку в експертному середовищі [224].

У 1992 році Світовий банк у праці С. Дегера «Військові витрати та економічний розвиток: проблеми та дебати» підтвердив гіпотезу про те, що надмірні оборонні витрати є серйозним економічним тягарем для країн, що розвиваються. МВФ у звіті «Дивіденди миру» (1995 р.) також наголошував, що загальне покращення безпеки та зниження частки військових витрат сприятиме довгостроковому зростанню виробничих потужностей у глобальному масштабі [185].

Однак зміна глобальної архітектури безпеки на початку XXI століття призвела до перегляду цих ліберальних підходів. Стратегія національної безпеки США 2022 року чітко вказує, що підтримання глобального лідерства на пряму залежить від модернізації збройних сил, які мають бути готовими до стратегічного суперництва з великими державами. Американська доктрина підкреслює готовність до застосування сили для захисту національних інтересів, що де-факто повернуло пріоритет силовому впливу у міжнародних відносинах

[198].

Ці тенденції входять у явне протиріччя з принципами міжнародного права та цілями ООН. Програма розвитку ООН (ПРООН) ще у 2013 році зазначала, що військові витрати перешкоджають досягненню Цілей розвитку тисячоліття. Фінансові ресурси, що спрямовуються на озброєння, могли б бути використані для розвитку людського потенціалу, подолання бідності та захисту довкілля. Крім того, на військові закупівлі припадає від 15% до 20% загального світового боргу, що загрожує стійкому розвитку. Ціль №16 Цілей сталого розвитку (2015 р.) прямо закликає до скорочення незаконних потоків зброї як засобу досягнення миру [216; 233].

Проте ці ідеї не знаходять підтримки у керівництва великих оборонних корпорацій, орієнтованих на максимізацію прибутку. Аналіз діяльності провідних компаній-виробників зброї продемонстрував стійку закономірність: збільшення національних оборонних витрат на 1% спричиняє зростання продажів найбільших компаній галузі на 1,2% [47]. При цьому внутрішнє виробництво та імпорт часто доповнюють один одного, оскільки держави закупують за кордоном переважно ті зразки, які не можуть виробити самостійно [180; 192].

Отже, функціонування системи військово-промислового виробництва перебуває у постійному взаємозв'язку з геополітичною обстановкою. Будь-які зміни в безпековому ландшафті тягнуть за собою трансформацію науково-виробничої діяльності всієї системи, що в умовах воєнного часу призводить до значного зростання частки військової продукції у сукупному валовому продукті країни [168; 208].

Завершення активних збройних конфліктів висуває перед державним управлінням стратегічне завдання — демілітаризацію або конверсію виробничих потужностей. Підприємства, що були залучені до виконання оборонних замовлень під час мобілізаційного розгортання, потребують

переорієнтації на цивільну продукцію [183; 196]. Це зумовлено неможливістю держави підтримувати закупівлі в обсягах воєнного часу в довгостроковій перспективі, що потребує розробки гнучких механізмів державного регулювання для збереження технологічного ядра галузі [28; 135].

Розвиток ОПК нерозривно пов'язаний із науково-технічним прогресом (НТП). Згідно з концепцією «технологічного розриву» М. Познера, конкурентну перевагу на світовому ринку здобувають суб'єкти, здатні генерувати постійний «потік нововведень» (innovations flow) [201]. Історично саме оборонні інвестиції стали каталізатором таких винаходів, як реактивний двигун, ядерна енергетика та сучасні системи супутникової навігації [203].

Особливе місце в сучасній економіці посідає цифровізація, коріння якої лежить в оборонних програмах США та країн НАТО. Як доводить М. Маццукато у дослідженні «Підприємницька держава», ключові технології сучасності — від мережі Інтернет до сенсорних екранів — були створені завдяки цільовому державному фінансуванню військових НДДКР, що дозволило приватним корпораціям отримувати значні експортні прибутки [195].

У межах державного управління оборонним сектором часто застосовується підхід «воєнного кейнсіанства». Ця модель передбачає, що державні інвестиції у великі військові проєкти здатні стимулювати сукупний попит, створювати робочі місця та прискорювати технологічний розвиток суміжних галузей промисловості. Проте фахівці, зокрема Р. Сміт, застерігають, що довгострокова залежність економіки від військових витрат може спричинити структурні деформації та зростання державного боргу [208; 209].

Аналіз системи ціноутворення в оборонному секторі, проведений С. Меланом, виявив специфічну особливість ринку: через відсутність прямої комерційної конкуренції ціни за державними контрактами можуть на 25–100% перевищувати ринкові аналоги [196]. Це створює для капіталу в ОПК умови «гарантованого доходу», що суттєво відрізняє цей сегмент від цивільного

машинобудування [180].

Міжнародна торгівля ОВТ на сучасному етапі є жорстко регламентованою та структурованою. Згідно зі стандартами ЄС та НАТО, процес реалізації військової продукції проходить такі ключові етапи:

- маркетинг та стратегічне планування: на цей етап припадає основний обсяг аналітичної роботи (до 90% підготовчого циклу), включаючи оцінку ризиків нерозповсюдження та платоспроможності замовника [18; 155];
- отримання експортних ліцензій: ключовий етап державного контролю, що базується на критеріях Спільної позиції Ради ЄС [165];
- післяпродажне обслуговування (LCC — Life Cycle Costing): сучасні контракти передбачають не просто продаж техніки, а забезпечення її життєвого циклу, що включає ремонт та навчання персоналу [180].

Особлива увага приділяється прозорості посередницьких послуг. У багатьох країнах, згідно з рекомендаціями ООН та Вассенаарських домовленостей [17; 222], діяльність брокерів у сфері озброєнь підлягає обов'язковій державній реєстрації та звітності для мінімізації корупційних ризиків у міжнародних угодах [207]. В Україні базовим актом, що регулює ці процеси, є Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» [44; 99].

Дослідники Оксфордського університету, аналізуючи сучасний стан ринку, зауважують, що дискусії навколо експорту озброєнь зазвичай концентруються на моральних, військових та політичних аспектах [211]. Вони підкреслюють, що світовий ринок ОВТ фактично є «тіньовим ринком» (dark market), дослідження якого ускладнене закритістю даних про реальне співвідношення попиту, пропозиції та механізмів ціноутворення [162; 207].

Теоретичну основу зовнішньої торгівлі зброєю становлять принципи відповідальності держав за виконання міждержавних контрактів. Однак, якщо

державна політика фокусується виключно на інтересах ВПК, а не суспільства, це викликає об'єктивну критику [224]. Наприклад, у Великій Британії державна підтримка експорту озброєнь коштує платникам податків близько 100 млн фунтів стерлінгів щорічно, при тому що оборонна промисловість забезпечує лише 0,2 % робочих місць та 1–2 % від загального обсягу експортованих товарів [181].

Окремою проблемою є ангажованість експертного середовища. За даними західних дослідників, значна частина провідних аналітичних центрів отримує пряме фінансування від оборонних корпорацій, що ставить під сумнів об'єктивність їхніх рекомендацій [176]. Зокрема, професор Л. Гудман зазначає, що близько 79 % ключових «think tanks» у США афілійовані з ВПК, що сприяє просуванню ідей, які приносять прибуток їхнім спонсорам [176].

Фахівці американського Інституту Катона (А. Т. Тралл та К. Дорміні) виступають із різкою критикою експортної стратегії США. Їхній аналіз свідчить, що за період 2002–2016 рр. зброя постачалася до 167 країн без належного врахування ризиків її подальшого використання [224]. Це призводило до ситуацій, коли американські війська стикалися з противниками, озброєними технікою виробництва США. Автори підкреслюють, що економічні вигоди від таких продажів систематично переоцінюються, а стратегічні недоліки ігноруються. Концепція «зброя в обмін на вплив» часто демонструє низьку ефективність, оскільки міжнародний тиск через постачання або ембарго зазвичай чинить лише обмежений вплив на реальну поведінку держав-імпортерів [80; 224].

Е. Юсіф акцентує увагу на стратегічних витратах імпортерів при зміні постачальника. Хоча залежність від одного експортера створює значні ризики, перехід до конкурента є фінансово та практично складним процесом [238]. Його висновок про те, що політика продажу зброї часто виходить з-під контролю національних урядів, підтверджує необхідність перегляду глобальних ланцюгів

постачання та посилення ролі державного регулювання у захисті національних інтересів, а не лише корпоративних прибутків [44; 115].

Теоретичне осмислення міжнародної торгівлі ОВТ потребує визначення взаємозалежності політичних та економічних чинників у динаміці: період підготовки до конфлікту — фаза бойових дій — повоєнне відновлення. Наприкінці ХХ століття Дж. Гольдстайн запропонував модель порівняння двох типів циклів: геополітичного, пов'язаного з піднесенням та занепадом провідних держав, та економічного, що базується на теорії «великих хвиль» (циклів кон'юнктури) [175]. Згідно з цим підходом, періоди економічного спаду після фаз максимального зростання часто супроводжуються зниженням інноваційної активності, що змушує держави шукати нові ринки збуту для своєї оборонної продукції [180; 223].

Професор Д. Коупленд у дослідженні «Економічна взаємозалежність і війна» обґрунтував теорію торгових очікувань. Аналізуючи конфлікти останніх двох століть, він дійшов висновку: поки великі держави позитивно оцінюють перспективи відкритого ринку, вони підтримують мир заради економічних вигод. Проте, коли очікування стають негативними (загроза втрати доступу до сировини або ключових ринків), еліти схильні провокувати кризи для захисту своїх комерційних інтересів [164]. Ця теорія пояснює сучасну напруженість у трикутнику США–Китай–РФ як боротьбу за перерозподіл сфер технологічного впливу.

Важливим аспектом є превентивна деформація національної економіки в умовах мілітаризації. Б. Г. Ліддел Гарт у своїх працях з військової стратегії наголошував, що вже саме очікування збройного конфлікту змушує державу змінювати пріоритети народного господарства [193]. Підготовка до великої війни деформує ринкові механізми, підпорядковуючи їх логіці «стратегічної необхідності», що потребує особливих методів державного регулювання, відмінних від методів мирного часу [28; 115].

Підбиваючи підсумки, можна констатувати, що теоретичні аспекти торгівлі зброєю прямо впливають із суперечливої міжнародної практики та потребують складних міждисциплінарних досліджень. На думку Ч. Андертона, сучасна наука стоїть на порозі «нового теоретичного синтезу економіки та геополітики» [158]. Такий синтез можливий лише за умови об'єктивного дослідження проблеми, що враховує інтереси всіх суб'єктів світової політики та економіки [115; 123].

Для України формування такої теоретичної бази є критично важливим. Державний контроль за міжнародними передачами ОВТ має базуватися на синтезі потреб національної безпеки та економічної доцільності, забезпечуючи інтеграцію вітчизняного ОПК у глобальні технологічні ланцюги на засадах прозорості та відповідності стандартам НАТО.

1.2. Еволюція та сучасний стан нормативно-правового забезпечення контролю за ЗЕД у оборонній сфері

Просування економічних інтересів держави на зовнішніх ринках через механізми економічної дипломатії та інструменти державного контролю є ключовим фактором стійкості національної безпеки. Історично цей процес пройшов тривалу еволюцію: від формування перших міждержавних торговельних союзів до створення складних багаторівневих систем експортного контролю, інтегрованих у міжнародні безпекові режими.

Історичне коріння регулювання зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) у Європі пов'язане з виникненням інститутів торговельного представництва. Як свідчать європейські історичні джерела, у XII–XVI ст. прообраз сучасної економічної дипломатії був сформований у межах Ганзейського союзу. Ця структура не лише монополізувала торгівлю в басейнах Північного та Балтійського морів, а й заклала основи «конторського» (факторіального)

управління за кордоном, що стало фундаментом для майбутнього інституту торгових представництв [167].

З розвитком вестфальської системи держав у XVII ст. контроль за торгівлею стратегічними товарами став невід'ємною функцією суверенітету. Наприклад, досвід Великої Британії та Франції того періоду демонструє поступовий перехід від приватних торгових монополій (Ост-Індські компанії) до прямого державного нагляду за експортом зброї та матеріалів подвійного призначення, що використовувалися як інструмент зовнішньополітичного впливу [213].

У вітчизняному науковому дискурсі питання становлення контролю за ЗЕД у оборонній сфері детально опрацьовані в роботах Л. В. Добровольського [3]. Автор виокремлює трансформацію правового поля України від успадкованої радянської системи до формування самостійної національної архітектури експортного контролю. Важливим етапом стало прийняття у 2003 році базового Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», що заклало юридичну основу для приєднання України до Вассенаарських домовленостей [44; 99].

Сучасна українська економічна дипломатія, за визначенням Б. І. Гуменюка, трансформувалася в ефективний інструмент захисту національних інтересів [31]. У контексті оборонно-промислового комплексу (ОПК) вона спрямована на: пошук стратегічних партнерів для спільних оборонних проєктів; забезпечення правового супроводу імпорту критичних технологій; лобіювання інтересів вітчизняних спецекекспортерів на нових ринках [59; 71].

Західна наукова школа (зокрема К. Хартлі) акцентує увагу на тому, що сучасний стан нормативного забезпечення ЗЕД в оборонній сфері країн НАТО та ЄС базується на принципах прозорості та офсетних зобов'язань [180]. Офсетні угоди виступають специфічним правовим інструментом, який дозволяє

країнам-імпортерам отримувати технологічні дивіденди та інвестиції в національний ОПК як умову закупівлі іноземного озброєння [16; 182].

В Україні цей механізм отримав новий імпульс із прийняттям Закону «Про оборонні закупівлі» (2020 р.), який запровадив європейські стандарти відкритості та конкуренції, одночасно посилюючи роль державного управління у координації міжнародних передач ОБТ [45; 116].

У XVII–XVIII ст. у провідних європейських країнах на окремі види експортних товарів, а також на торгівлю з стратегічно важливими регіонами, встановлювалася державна монополія — виключне право держави на ведення зовнішньоторговельних операцій. Це було характерним для політики меркантилізму, де зовнішня торгівля розглядалася як засіб накопичення національного багатства та посилення військової міці [213]. Проте вже у середині XVIII ст. у європейській політичній думці (зокрема у працях фізіократів та ранніх класиків економіки) возобладала думка, що надмірне державне втручання призводить до занепаду торгівлі.

Історичний досвід свідчить, що політичний фактор завжди був визначальним не лише щодо переліку товарів, а й стратегічних напрямів зовнішньої торгівлі загалом. Яскравим прикладом поєднання комерційних та геополітичних цілей були великі торговельні компанії (такі як британська Ост-Індська компанія), які отримували від держави монопольні привілеї на торгівлю та навіть на управління територіями, фактично виконуючи функції економічної дипломатії та розвідки [167].

Формалізація завдань із розширення ринків збуту та закупівлі необхідних технологій за кордоном призвела до створення системи постійних дипломатичних представництв, зокрема консульств. Історично консульська служба в Європі виникла саме з потреб торгівлі [159].

Аналіз еволюції консульських функцій дозволяє зробити висновок, що методи вирішення сучасних завдань економічної дипломатії багато в чому були

напрацьовані досвідом попередніх поколінь:

- інституціалізація інтересів: створення спеціалізованих відомств (наприклад, Міністерства комерції або департаментів торгівлі у складі МЗС), що координували діяльність консулів [159];
- двоїстість підпорядкування: історично консули часто перебували у подвійному підпорядкуванні — економічному відомству (щодо торговельних звітів) та зовнішньополітичному (щодо політичної ситуації). Ця двоїстість і дублювання функцій економічної дипломатії певною мірою зберігаються і в сучасних системах управління ЗЕД [31; 112].

Спочатку обов'язки консулів позначалися в персональних інструкціях, де головним завданням був «опір всьому, що може зашкодити купецтву», та збір відомостей про ціни на товари, пошлінні збори та нові міжнародні договори. Фактично ще три століття тому перед закордонними представниками ставилося вкрай актуальне і сьогодні завдання — аналіз зарубіжних ринків з метою пошуку ніш та створення сприятливих умов для національних виробників [19; 20].

Через півтора століття ці обов'язки були закріплені на міжнародному рівні. Зокрема, пункти «b» та «c» статті 5 Віденської конвенції про консульські зносини 1963 року прямо вказують на функції сприяння розвитку торговельних та економічних зв'язків, а також з'ясування умов і подій в економічному житті держави перебування [20].

В контексті України, формування мережі торговельно-економічних місій у складі дипломатичних представництв (а пізніше — економічних відділів посольств) базувалося на цих же фундаментальних принципах [102]:

- моніторинг кон'юнктури: збір інформації про товари, що мають найбільший попит;
- протекціонізм: захист прав національних суб'єктів ЗЕД за кордоном [113];

- технологічний трансфер: пошук інноваційних рішень та обладнання для модернізації вітчизняного виробництва, що є критичним для оборонного сектору [1].

Таким чином, історичний аналіз підтверджує, що держава завжди була і залишається ключовим регулятором зовнішніх економічних контактів. Сучасна практика застосування обмежень та санкцій у зовнішній торгівлі лише підкреслює політизований характер реалізації ЗЕД, що вимагає від органів державного управління високої професійності у сфері економічної дипломатії [141; 159].

Зі здобуттям Україною незалежності та ліквідацією радянської монополії на зовнішню торгівлю, виникла гостра потреба у формуванні національної архітектури економічної дипломатії та експортного контролю. Як свідчить досвід трансформаційного періоду, перехід від адміністративно-командної моделі до ринкових відносин вимагав створення нових інструментів державного управління, здатних забезпечити баланс між комерційною вигодою експортерів та міжнародними зобов'язаннями держави у сфері безпеки [23; 29].

Сучасний стан нормативно-правового забезпечення ЗЕД в оборонній сфері України характеризується глибокою інтеграцією у євроатлантичний безпековий простір. Важливим етапом стало впровадження спеціальних правових режимів, таких як Defence City (2026 р.), спрямованих на стимулювання вітчизняного виробництва через податкові пільги та спрощення процедур передачі технологій [92].

За аналізом М. Макаренка, економічна дипломатія України сьогодні еволюціонувала від посередництва до стратегічного партнерства, де ключову роль відіграють: спільні оборонні підприємства з провідними західними концернами; адаптація стандартів НАТО у сфері військової стандартизації та контролю якості (AQAP); використання офсетних механізмів для технологічної модернізації національного ОПК [71; 230].

У межах дослідження Л. В. Добровольського підкреслюється, що ефективність державного контролю напряму залежить від прозорості ланцюгів постачання [3]. Нормативна база, що регулює діяльність спецекаспортерів, наразі зміщує фокус на «цифровізацію» процедур ліцензування, що дозволяє скоротити час прийняття управлінських рішень без втрати якості безпекової експертизи [36; 133]. Таким чином, сучасна модель управління ЗЕД в Україні є динамічною системою, що поєднує жорсткий державний нагляд із гнучкими інструментами лобювання інтересів українського ОПК на світовому ринку [83; 87].

Відмова держави від монополії на зовнішню торгівлю та перехід до ринкових відносин поставили перед дипломатичною службою України принципово нові завдання. Обслуговування інтересів національного бізнесу, що працює в умовах глобальної конкуренції, знову стало пріоритетним напрямом. Як зазначають вітчизняні дослідники, сучасна економічна дипломатія фактично повертається до своїх витоків, де захист комерційних інтересів суб'єктів господарювання є невід'ємною частиною захисту національної безпеки [59; 141].

На практиці Україна пройшла складний шлях реформування закордонних торговельно-економічних місій (ТЕМ). У пошуках найбільш ефективної моделі система управління неодноразово змінювала підпорядкування: у 1990-х роках торговельно-економічні місії перебували у складі Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі; пізніше функції координації ЗЕД переходили до Міністерства економіки [40]; у 2010 році відбулася значна реформа, згідно з якою ТЕМ були ліквідовані як окремі структури, а їхні функції передані відділам з економічних питань у складі дипломатичних установ під загальним керівництвом МЗС [102; 112].

Сьогодні, в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення, спостерігається тенденція до посилення галузевої спеціалізації. Питання просування продукції ОПК та критичного імпорту технологій вимагають тісної

координації між Міністерством закордонних справ, Міністерством економіки та Міністерством стратегічних галузей промисловості [85; 114; 128].

Аналізуючи сучасний етап регулювання, можна виділити дві основні правові опори:

- міжнародно-правова база: універсальні норми Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р. та Віденської конвенції про консульські зносини 1963 р., що забезпечують імунітети та визначають функції сприяння торгівлі [19; 20];
- національне стратегічне цілепокладання: система документів, що визначають вектори розвитку, зокрема Стратегія національної безпеки України та Стратегія зовнішньополітичної діяльності України [123; 125].

Важливим аспектом є розмежування функцій. Якщо дипломатичні агенти згідно з міжнародним правом позбавлені права займатися комерційною діяльністю з метою особистої вигоди, то їхня професійна діяльність із лобіювання інтересів держави на ринках ОВТ є критично важливою [159]. В українській практиці це реалізується через залучення державних інститутів розвитку та спекекспортерів, що дозволяє відокремити прямі комерційні операції від державної політики [83; 101].

Основна мета прийнятих в Україні нормативно-правових актів — зміцнення економічної безпеки та розвиток національної економіки шляхом просування експорту товарів з високою доданою вартістю та залучення інвестицій в оборонно-промисловий комплекс [105; 127].

Однак аналіз свідчить про необхідність мінімізації корекції цілей та посилення координації між відомствами. Для успіху вітчизняних підприємців на зовнішніх ринках, особливо в оборонній сфері, державна підтримка має базуватися на: диверсифікації країн-партнерів та розширенні преференційних угод; створенні сприятливих правових умов для спільного виробництва озброєння; цифровізації експортного контролю та спрощенні доступу до міжнародних ринків капіталу [95; 98; 152].

Після відновлення незалежності у 1991 році Україна успадкувала значну частину військово-промислового потенціалу СРСР. За оцінками експертів, на території України залишилося близько 15–17 % загальносоюзного ВПК, що включало понад 700 підприємств, на яких працювало понад 1,5 млн фахівців [24; 88]. Особливістю українського сегмента була його висока технологічність (ракетобудування, авіабудування, танкобудування), проте одночасно і критична залежність від коопераційних зв'язків з іншими республіками колишнього СРСР [26; 153].

На основі аналізу нормативно-правового забезпечення та макроекономічних показників розвитку ЗЕД в оборонній сфері, автором виокремлено три основні етапи трансформації вітчизняного ОПК (табл. 1.4).

Перший етап: Трансформація та виживання (1991–2010 рр.)

Протягом першого етапу планова система функціонування ВПК була замінена ринковими способами господарювання. Україна зіткнулася з радикальним скороченням державного оборонного замовлення (ДОЗ) [42], що змусило підприємства шукати шляхи виживання через експортну діяльність [26].

Таблиця 1.4

Періодизація становлення та розвитку оборонно-промислового комплексу України

Етапи	Основні характеристики
Перший етап (1991–2010 рр.)	Децентралізація, стихійна конверсія та пошук ніш на світовому ринку озброєнь. Формування системи спецекекспортерів.
Другий етап (2011–2022 рр.)	Консолідація активів (створення ДК «Укроборонпром»), переорієнтація на стандарти НАТО після 2014 р., імпортозаміщення.
Третій етап (2022 — н. ч.)	Масштабування виробництва в умовах воєнного стану, перехід до спільних підприємств (Joint Ventures) із західними партнерами.

Джерело: складено автором на основі [7; 8; 11; 12; 13; 21; 28; 126; 128; 230].

Статистика свідчить, що в середині 1990-х років фінансування НДДКР в оборонній тематиці скоротилося майже до критичного рівня [21; 24]. Більшість підприємств були змушені перепрофілювати виробництво на цивільну продукцію [156]. Проте саме в цей період Україна заявила про себе як про потужного гравця на світовому ринку ПВН (продукції військового призначення), уклавши масштабні контракти (наприклад, «пакистанський танковий контракт» 1996 року) [4; 26].

Для впорядкування експортної діяльності та забезпечення державного контролю у 1996 році було створено Державну компанію «Укрспецекспорт», яка стала головним суб'єктом економічної дипломатії в оборонній сфері [83].

Ключові виклики цього періоду:

- кадровий відтік: через низьке фінансування галузь втратила значну кількість молодих фахівців [64; 121];
- технологічне відставання: відсутність системних інвестицій у нові розробки призвела до того, що експорт базувався переважно на модернізації радянських зразків (МиГ-29, Т-72, БТР-80) [26; 88];
- конкуренція: Україна була змушена конкурувати на ринках Африки та Азії в умовах жорсткого демпінгу та політичного тиску [32; 154].

Попри деструктивні процеси, український ОПК зберіг унікальні компетенції в авіабудуванні (ДП «Антонов») [84] та суднобудуванні, що дозволило до 2000-х років увійти до десятки найбільших експортерів зброї у світі [21; 220]. Обсяги експорту наприкінці 90-х коливалися в межах 500–700 млн дол. на рік, що складало важливу частину валютних надходжень держави [22; 48].

Другий етап: Консолідація та переорієнтація ОПК України (2011–2022 рр.)

Початок другого етапу характеризується спробою держави системно реорганізувати управління оборонною галуззю. Ключовою подією стало

створення у 2010–2011 рр. Державного концерну «Укроборонпром», що об'єднав понад 130 підприємств галузі [89]. Цей крок мав на меті подолати розпорошеність активів та створити єдиний центр управління експортом ПВН [93; 118].

Після 2014 року, внаслідок збройної агресії РФ, вектор розвитку українського ОПК зазнав радикальних змін. Головним завданням стало термінове імпортозаміщення (відмова від російських комплектуючих) та забезпечення потреб Збройних Сил України в умовах ведення активних бойових дій [25; 27; 154].

Основні характеристики етапу:

- динаміка фінансування: витрати на національну безпеку та оборону послідовно зростали, досягнувши у 2020–2021 рр. показника близько 5 % ВВП [27; 115]. Фінансування НДДКР було зосереджено на ракетних програмах («Вільха», «Нептун») та безпілотних системах [21; 161];
- зміна структури експорту: якщо до 2014 року значна частка експорту припадала на сервісне обслуговування радянської техніки, то після 2014 року Україна почала пропонувати на світовий ринок власні новітні розробки: ПТРК («Стугна-П», «Корсар»), високоточне озброєння та бронетехніку (БТР-4) [5; 26];
- міжнародна кооперація: початок активного переходу на стандарти НАТО (STANAG) [86; 143]. Україна стала першою країною-партнером, яка залучила західні компанії до глибокої модернізації авіаційної та радіолокаційної техніки [5; 37].

За даними СІПРІ (SIPRI), у період 2011–2015 рр. Україна входила до топ-10 світових експортерів озброєнь, займаючи близько 2,6 % світового ринку [220; 227]. Обсяги експорту спецекекспортерів ДК «Укроборонпром» у 2013 році перевищили 1 млрд дол., а станом на 2019–2021 рр. стабілізувалися на рівні 700–900 млн дол., попри необхідність пріоритетного забезпечення

внутрішнього замовлення [28; 48; 49].

Україна суворо дотримується міжнародних зобов'язань щодо нерозповсюдження зброї [37; 91; 122]. На відміну від країн-агресорів, українська система експортного контролю пройшла адаптацію до вимог ЄС [70; 149]. У 2020 році було прийнято Закон «Про оборонні закупівлі» [45; 116], який відкрив шлях для прямого виходу приватних компаній ОПК на зовнішні ринки, що демонополізувало сферу спецекспорту та стимулювало конкуренцію [56; 156].

Протягом цього етапу було подолано критичну залежність від РФ та закладено фундамент для створення Joint Ventures (спільних підприємств) з партнерами з Туреччини, Польщі та США [5; 128]. Прикладом успішної економічної дипломатії стало будівництво заводу з виробництва БПЛА Bayraktar в Україні та спільні проєкти в авіадвигунобудуванні [37; 84].

Третій етап: Масштабування, інноваційний прорив та стратегічна інтеграція (2022 р. — н. ч.)

Третій етап розвитку українського ОПК розпочався з моменту повномасштабного вторгнення РФ у лютому 2022 року. Цей період характеризується безпрецедентною мобілізацією науково-технічного потенціалу, переходом економіки на воєнні рейки та радикальною трансформацією експортного сектору в сектор стратегічного партнерства [14; 28; 130].

Ключові характеристики та інновації етапу:

- впровадження AI та автономних систем: Україна стала світовим полігоном для тестування технологій штучного інтелекту в оборонній сфері [30; 163]. Пріоритетом стало розгортання роботизованих систем, FPV-дронів та морських автономних апаратів (наприклад, серія Magura V5), що докорінно змінили тактику ведення морської війни [51; 161];

- екосистема Brave1: створення єдиної координаційної платформи для

інноваційних розробок дозволило залучити сотні приватних стартапів до виконання державних оборонних завдань, забезпечуючи швидкий цикл від ідеї до фронтового випробування;

- інтернаціоналізація та Joint Ventures: у відповідь на руйнування логістичних ланцюгів радянського зразка, Україна розпочала будівництво спільних заводів із лідерами світового ОПК (Rheinmetall, BAE Systems, Baykar). Це забезпечує не лише локалізацію виробництва, а й інтеграцію України в глобальні ланцюги створення доданої вартості;

- динаміка та зміна ролі експорту: у цей період класичний експорт ПВН тимчасово відійшов на другий план, поступившись місцем пріоритетному насиченню власних Сил Оборони [14; 50]. Проте Україна почала формувати новий тип «експорту знань» та бойового досвіду. За даними експертних звітів 2024–2025 рр., українські компанії (такі як «Укрспецсистемс», «Атлон Авіа», КБ «Луч») увійшли до світового інформаційного простору як виробники найбільш перевірених у боях («battle-proven») систем [5; 51; 161];

- геополітичний та правовий контекст: на відміну від держави-агресора, чия частка на світовому ринку зброї стрімко скоротилася (з 22% до менш ніж 8% за даними SIPRI), Україна отримала доступ до передових західних технологій та фінансових інструментів [205; 227]. Санкційна політика щодо РФ призвела до витіснення російського озброєння з ринків Індії, В'єтнаму та країн Африки, що створює перспективні ніші для майбутнього українського експорту після стабілізації безпекової ситуації [170; 229].

Важливим елементом правового регулювання на цьому етапі стало створення спеціальних зон (наприклад, Defence City), де діють особливі умови для іноземних інвесторів та виробників боєприпасів [92]. Це дозволяє нівелювати ризики, пов'язані з ракетними загрозами, через розосередження та підземне будівництво виробничих потужностей [35; 117].

Розрив військово-технічного співробітництва з РФ після 2014 року став

каталізатором для фундаментальної перебудови українського ОПК [25; 154]. Попри втрату традиційних ринків збуту комплектуючих у РФ та руйнування старих коопераційних ланцюгів (зокрема, у миколаївському суднобудівному кластері та ракетобудуванні), Україна зуміла переорієнтувати свої потужності на західні стандарти та нові глобальні проекти [28; 230].

Важливим вектором стало поглиблення співпраці з космічними агенціями США та ЄС. Участь КБ «Південне» та ВО «Південмаш» у проєкті ракети-носія «Antares» для NASA продемонструвала здатність України інтегруватися у високотехнологічні цивільні та оборонні цикли західного світу, відходячи від радянської спадщини [197].

Трансформація експортного портфеля та міжнародна конкуренція: Україна послідовно посилювала свої позиції як самостійний гравець. За даними Держекспортконтролю, експортний портфель ДК «Укрспецекспорт» демонстрував стійку динаміку зростання [48; 83]. Якщо у 2010 році він складав 956,7 млн дол., то на сучасному етапі акцент змістився з продажу надлишкового майна на постачання інтелектуальних систем [28; 49]:

- високоточне озброєння: ПТРК та ракетні системи стали конкурентоспроможною альтернативою на ринках Близького Сходу та Азії [5; 26];
- авіаремонт та модернізація: Україна закріпилася як ключовий сервісний центр для країн, що експлуатують техніку радянського та власного українського виробництва (Ан-124 «Руслан», Ан-178) [84].

Повномасштабна агресія 2022 року ознаменувала повернення до «промислової війни» великих масштабів, де критичне значення має не лише якість, а й швидкість виробництва дешевих засобів ураження (FPV-дронів, БпЛА) та боєприпасів [14; 96]. Україна стала головним інноваційним полігоном світу, де західні технології (такі як Starlink від SpaceX, системи Palantir та AI-модулі) проходять перевірку в реальних бойових умовах [42; 163; 187].

Згідно з позицією вищого керівництва держави, відповіддю на закриття доступу до певних ринків та постійні загрози є побудова «Арсеналу вільної нації» [81; 114]. Це передбачає створення суверенних технологічних заділів, диверсифікацію ланцюгів постачання та перетворення України на провідного виробника автономних систем оборони [128; 218].

1.3. Світовий досвід та міжнародні режими експортного контролю як об'єкт державного управління

Аналіз сучасних тенденцій державного управління у сфері регулювання експорту озброєння та військової техніки (ОВТ) свідчить, що посилення міжнародного контролю за передачами зброї є ключовим вектором забезпечення глобальної безпеки. Історично цей процес не був послідовним, проте динаміка останніх десятиліть демонструє прагнення світового співтовариства до створення жорстких та прозорих механізмів управління міжнародним військово-технічним співробітництвом [29].

Перші системні кроки щодо обмеження певних видів озброєнь були зафіксовані ще у Женевському протоколі 1925 року. Сучасна архітектура багатосторонніх режимів сформувалася під впливом потреби запобігання неконтрольованому накопиченню звичайних озброєнь. У 1992 році розпочав роботу Регістр звичайних озброєнь ООН (UN Register of Conventional Arms, ROCA), який став інструментом прозорості, пропонуючи державам надавати дані про експорт та імпорт [221]. Для України участь у цьому механізмі є підтвердженням її статусу відповідального учасника ринку [52]. Важливим інструментом державного моніторингу тут виступає «Барометр прозорості», який оцінює національні звіти та видані ліцензії [207].

Визначне місце у системі державного управління експортним контролем посідає Вассенаарська домовленість (1996 р.) [17; 222]. Вона спрямована на

забезпечення прозорості при передачах звичайних озброєнь, а також товарів і технологій подвійного використання. Україна як повноправний учасник домовленості гармонізує національні контрольні списки з міжнародними стандартами [44; 111]. Хоча домовленість має добровільний характер, її дотримання є критичним для доступу до високотехнологічних ринків [91].

Досвід Європейського Союзу (ЄС) демонструє високий рівень інтеграції: з 2008 року експорт зброї регулюється «Спільною позицією», яка конвергує національні політики на основі восьми критеріїв, включаючи дотримання прав людини та регіональну стабільність [165]. Україна в межах виконання Угоди про асоціацію з ЄС активно впроваджує ці норми у вітчизняну практику державного управління [70; 149].

Традиційним інструментом обмеження військового потенціалу залишається ембарго. Статистичні дані вказують, що ембарго ООН досягало політичних цілей лише у 15% випадків [205]. Наприклад, досвід санкцій проти КНДР показав, що обмеження можуть стимулювати розвиток власного виробництва ОВТ всередині країни-мішені. У випадках Лівії та Сомалі ембарго лише частково вплинуло на конфлікти через слабкий контроль з боку країн-ініціаторів [80; 170].

Якісним проривом став Міжнародний договір про торгівлю зброєю (АТТ), що набрав чинності у 2014 році [217]. На відміну від неформальних режимів, АТТ є першим юридично обов'язковим документом [37]. Україна, приєднавшись до Договору, підтвердила готовність дотримуватися найвищих стандартів контролю за всіма класами озброєнь [122]. Проте імплементація АТТ стикається з викликами, пов'язаними з національним суверенітетом та економічними інтересами великих держав [62].

Для запобігання потраплянню ОВТ до зон конфліктів органи державного управління використовують процедуру відмови у видачі ліцензій при виявленні ризику реекспорту [162]. Система державного управління в межах АТТ

передбачає щорічне звітування, що сприяє прозорості світових потоків зброї [226]. Водночас зростання частки ліцензійного виробництва (збирання з імпортованих компонентів) створює певні труднощі для державного моніторингу, оскільки повні системи озброєнь не перетинають кордон одномоментно [63; 137]. Основні слабкі сторони сучасного механізму АТТ представлені в таблиці 1.5.

Таблиця 1.5

Слабкі сторони Міжнародного договору про торгівлю зброєю (АТТ)

Слабкі сторони	Опис та виклики для державного управління
Відсутність кількісних обмежень	Не обмежує обсяги легального експорту; фокусується лише на законності процедур.
Ігнорування соціальних наслідків	Передача ОВТ не оцінюється за критерієм впливу на рівень бідності в країні-імпортері.
Неповнота охоплення учасників	Ряд великих експортерів (Китай, РФ) тривалий час ігнорували або не ратифікували АТТ.
Обмеженість категорій	Поза суворим контролем залишаються окремі типи БПЛА та легкої бронетехніки.
Вузьке поняття «торгівля»	Часто не поширюється на оренду, безоплатну допомогу або бартерні схеми.
Відсутність санкцій	Не передбачено чітких механізмів примусу за недотримання положень Договору.

Джерело: складено автором на основі [62; 91; 122; 217; 226].

Важливою складовою об'єкта дослідження є закордонний досвід підтримки зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) у сфері ОВТ. Державне управління в розвинених країнах не лише обмежує, а й стимулює легальний експорт через систему спеціалізованих агентств та фінансових гарантій (наприклад, досвід Франції та США) [32; 186]. Для України адаптація таких моделей підтримки легального експорту за умови суворого дотримання міжнародних режимів є пріоритетом розвитку оборонно-промислового комплексу [95; 126; 128].

Таким чином, міжнародні режими експортного контролю сьогодні є

складним об'єктом державного управління, що потребує балансу між міжнародною безпекою та національними економічними інтересами [115; 123]. Важливим напрямом є цифровізація процедур контролю, що дозволяє підвищити швидкість прийняття рішень без втрати якості перевірок [36; 133]. В умовах глобальної нестабільності Україна має трансформувати свою систему управління ЗЕД, орієнтуючись на стандарти НАТО та ЄС [86; 143; 149].

Продовжуючи аналіз світового досвіду державного управління у сфері експортного контролю, слід зауважити, що окремі процедури, передбачені Договором про торгівлю зброєю (ДТЗ), на сьогодні залишаються недостатньо життєздатними. Водночас на міжнародну торгівлю озброєнням суттєво впливають норми Світової організації торгівлі (СОТ), зокрема принципи недискримінації експортерів та імпортерів, а також правила щодо демпінгу та субсидування, які формально застосовуються до всіх товарів на світовому ринку [23; 129].

Дослідження міжнародної практики державного управління вказують на пряму кореляцію між оборонними витратами та обсягами експорту: зростання витрат на оборону на 10 % зазвичай веде до збільшення експорту ОВТ на 5-10 % [180; 182]. Подібне стимулювання внутрішнього виробництва фактично виступає прихованою субсидією, що призводить до агресивного зростання експорту та, як наслідок, до підвищення ризиків перенаправлення зброї на незаконні ринки [162; 224]. При цьому державні органи багатьох країн часто використовують аргумент, що нарощування експортного потенціалу в оборонній сфері сприяє підвищенню рівня міжнародної безпеки через підтримку союзників [234].

Спільним для ДТЗ та СОТ є прагнення забезпечити справедливу конкуренцію та передбачуваність багатосторонньої торгової системи [149; 235]. Важливим елементом державного управління в цьому контексті є «зобов'язання відповідності», згідно з яким країна-учасниця повинна забезпечити

гармонізацію свого національного законодавства з міжнародними правилами. Проте в межах СОТ традиційно застосовуються виключення з міркувань національної безпеки, що дозволяє державам виводити значну частину військово-технічного співробітництва з-під загальних торговельних правил [105; 115].

Історичний досвід свідчить, що розвинені країни активно використовують державні субсидії для підтримки власних підприємств оборонно-промислового комплексу (ОПК) як у періоди криз, так і за часів економічної стабільності. Таке втручання обґрунтовується міркуваннями національної безпеки. Наприклад, у період 1996–2020 рр. уряд США надав корпорації Lockheed Martin субсидії на суму близько 1,8 млрд дол. Аналогічна фінансова підтримка на сотні мільйонів доларів надавалася компаніям Raytheon Technologies, L3Harris Technologies та Northrop Grumman [47; 198].

Проте субсидування з міркувань національної безпеки нерідко призводить до неконтрольованого розповсюдження ОВТ та зростання рівня насильства. У практиці державного управління США неодноразово фіксувався «ефект бумеранга», коли експортована зброя згодом використовувалася проти самої країни-експортера в ході військових операцій (зокрема в Афганістані та Іраку) [224; 225]. Проблема ефективного регулювання субсидування в ОПК залишається невирішеною як на рівні СОТ, так і в межах ДТЗ [62; 226].

Хоча ДТЗ вимагає вищого рівня відповідності національних систем контролю міжнародним стандартам порівняно з СОТ, він не є всеохоплюючим договором, який би одночасно поєднував аспекти безпеки та торгівлі. Основними недоліками Договору в контексті державного управління є:

- слабе формулювання вимог щодо забезпечення прозорості;
- відсутність дієвого механізму перевірки національних систем контролю держав-учасниць;
- можливість маніпулювання нормами договору в інтересах

виробників ОВТ, а не громадянського суспільства [207; 211].

З огляду на це, ефективність ДТЗ у подоланні негативних наслідків торгівлі зброєю часто піддається сумніву в науковій літературі [62; 226]. Сучасна практика регулювання міжнародного ринку ОВТ виходить далеко за межі формальних норм ДТЗ. Важливим напрямом удосконалення державного управління є розробка альтернативних інструментів, які могли б бути інтегровані в структуру міжнародних режимів. Зокрема, актуальним залишається питання формування «чорних списків» країн, яким необхідно відмовляти у поставках ОВТ на рівні світової спільноти.

ООН разом із такими правозахисними організаціями, як Amnesty International та Human Rights Watch, наполягають на тому, що держава не повинна мати права виходу на світовий ринок зброї (ні як експортер, ні як імпортер), якщо існують обґрунтовані підозри щодо її причетності до воєнних злочинів, геноциду або злочинів проти людяності [216; 217]. Впровадження таких етичних та правових фільтрів у систему державного експортного контролю України є необхідним кроком для виконання міжнародних зобов'язань та забезпечення статусу відповідального учасника міжнародних відносин [115; 123; 125].

Важливою функцією ДТЗ є те, що він фактично сформулював поняття відповідальності за міжнародну торгівлю зброєю. Однак практика стримування деструктивних поставок на сьогодні є успішною переважно завдяки політичній волі великих країн-експортерів. Саме тому в експертному середовищі та в межах діяльності ООН виникла ідея запровадження «чорного списку» країн, що допомогло б сформувати чітку основу для обмеження участі певних суб'єктів у міжнародній торгівлі ОВТ. У регіональному та країновому контекстах державне управління експортним контролем стикається зі специфікою, наведеною у таблицях 1.6 та 1.7.

Таблиця 1.6

Специфіка регіонів світу з позиції обмеження їх участі у міжнародній
торгівлі ОВТ

Регіон	Характеристика ризиків для державного управління
Близький Схід	Висока інтенсивність конфліктів та гуманітарні кризи. Необхідне суворе обмеження легального експорту будь-якій країні регіону, що систематично порушує права людини.
Африка	Багаторічні конфлікти, масова бідність та деградація державних інститутів сприяють формуванню незаконних збройних формувань, що конкурують з офіційними арміями за ресурси ОВТ.
Північна та Південна Америка	Попри загальний тренд на зниження імпорту (особливо в Південній Америці), зберігаються ризики насильства, пов'язаного з наркокартелями та внутрішніми конфліктами за низького рівня життя.
Азія та Океанія	Регіон демонструє стійке зростання імпорту ОВТ. Основні ризики пов'язані з мілітаризацією та боротьбою держав проти недержавних терористичних структур.
Європа	Спостерігається тренд на розширення оборонних виробництв та запасів. Попри наявність жорстких норм ЄС, окремі країни продовжують поставки суб'єктам з сумнівною репутацією у сфері прав людини.

Джерело: складено автором на основі [80; 170; 205; 224; 227].

Для органів державного управління, що здійснюють експортний контроль, критично важливою є ідентифікація країн-отримувачів, поставки яким можуть дискредитувати державу-експортера.

На сучасному етапі необхідна розробка інструментарію вдосконалення ДТЗ з позицій його позитивного впливу на стійкість міжнародного обміну ОВТ. Договір володіє значним потенціалом, незважаючи на нинішню порівняно невисоку ефективність. Слід зазначити, що увага світової спільноти зосереджена переважно на контролі над зброєю масового знищення, тоді як експорту та імпорту звичайних озброєнь приділяється значно менше уваги [115; 142]. Це веде до стійкого розвитку торгівлі системами, які можуть бути використані для широкого спектру злочинів проти людяності.

Таблиця 1.7

Перелік країн — потенційних об'єктів обмежень на отримання ОВТ

Регіон	Країна	Мотиви для обмеження поставок (за міжнародними звітами)
Близький Схід	Саудовська Аравія, ОАЕ	Участь у коаліції в Ємені, що призвела до масштабної гуманітарної кризи. Заклики правозахисних організацій (HRW) до припинення поставок [211; 226].
	Сирія, Афганістан	Використання хімічної зброї проти цивільних, високий ризик потрапляння експортованої зброї до рук терористичних організацій.
	Туреччина, Іран	Порушення політичних прав, етнічні чистки (курдське питання), обмеження прав жінок та переслідування опозиції.
	Ізраїль	Гуманітарна криза в секторі Газа, звинувачення у надмірному застосуванні сили [207; 217].
Африка	Південний Судан, Лівія, Сомалі	Етнічні вбивства, сексуальне насильство, порушення встановлених ООН ембарго [80; 170].
	Ефіопія, Єгипет	Використання армії для придушення мирних протестів, переслідування опозиції.
Америка	Венесуела, Нікарагуа	Політичне насильство, діяльність підконтрольних уряду озброєних банд.
	Мексика, Колумбія	Наркотероризм, корупція в силових структурах, високий рівень вбивств цивільних поліцією [224].
Азія	М'янма, КНДР	Геноцид за расовими ознаками, загрози світовій безпеці через ядерну програму [205].
	Філіппіни	Позасудові вбивства в межах «війни з наркотиками».
Європа	Угорщина, Польща	Занепокоєння міжнародних інституцій щодо обмеження свободи слова та верховенства права [149; 165].
	Україна	Особливий статус: країна-реципієнт допомоги для відсічі агресії, проте триваюча війна вимагає від органів управління особливого контролю за цільовим використанням ОВТ для недопущення потрапляння на «чорний ринок» [28; 44; 132].

Джерело: складено автором на основі [62; 80; 162; 207; 211; 217; 224; 226].

Абсолютні загальносвітові витрати на ОВТ продовжують зростати [205; 227]. Однак важливим трендом, що впливає на державне управління ЗЕД, стало прагнення країн-імпортерів до локалізації виробництва. Прагнучи отримати більше економічних вигод, держави вимагають, щоб частина ОВТ вироблялася на їхній території (офсетні угоди) [16; 182]. Це сприяє зростанню внутрішньої зайнятості, проте в перспективі може уповільнювати класичну міжнародну торгівлю готовими виробами, заміщуючи її торгівлею компонентами та технологіями [180; 194]. Для України цей тренд є можливістю інтеграції у глобальні ланцюги створення вартості через спільні оборонні підприємства з партнерами [92; 128; 230].

З урахуванням зазначеного тренду, ми зазначаємо, що в останні десятиліття міжнародна торгівля ОВТ адаптувалася до нових вимог світового ринку, на якому стрімко розвивалися потреби клієнтів та зростала конкуренція. Ключовим аспектом торгівлі зброєю став не стільки експорт готового товару, скільки передача технологій військового призначення. Тому сучасне державне управління зовнішньою торгівлею ОВТ враховує не лише потреби країн-імпортерів, а й політику держав щодо подальшого використання озброєнь. Дослідники зауважують, що якщо у 1970–1980-х роках зброя переважно закуповувалася «з полиці» (як готовий виріб), то сьогодні ця практика відходить у минуле: під час укладання великих контрактів ключовим параметром тендеру стає передача технологій [172; 190]. Фактично у більшості випадків держави не імпортують готову продукцію, а використовують іноземне обладнання та інтелектуальну власність для збирання зброї за ліцензією на місцевих підприємствах [63; 137].

Сучасне озброєння стає дедалі складнішим і може містити компоненти та технології з різних країн. Через це в межах однієї експортної операції до однієї комплексної системи можуть застосовуватися різні режими експортного контролю. Важливого значення набули офсетні угоди, які зобов'язують

експортера реінвестувати або «компенсувати» частину доходу від угоди в економіку країни-імпортера (передусім в її ОПК) [16; 182]. Якщо йдеться про прямий офсет, він супроводжується передачею технологій у формі наукового співробітництва або ліцензування виробництва.

Таким чином, у сучасних умовах у межах ДТЗ нарастає необхідність актуалізації та підвищення надійності механізмів державного контролю. Прямий офсет може включати товари та послуги, безпосередньо пов'язані з обладнанням, що імпортується (наприклад, спільне виробництво компонентів системи). Купівля технологій дозволяє країні-імпортеру стати більш незалежною у виробництві ОВТ, що, своєю чергою, створює ризик подальшого перенаправлення цієї зброї ненадійним суб'єктам. Крім того, при ліцензуванні виникає ризик несанкціонованого копіювання («реверс-інжинірингу») систем озброєнь. Перед органами державного управління України, які прагнуть контролювати трансфер технологій, постають такі актуальні завдання:

- контроль за кінцевим використанням технологій (end-use monitoring) [132; 162];
- вибір між миттєвою економічною вигодою від експорту та стратегічними міркуваннями національної безпеки [28; 126];
- мінімізація ризиків передачі чутливих даних неблагонадійному отримувачу [61; 66].

Питання передачі технологій у межах ДТЗ неодноразово обговорювалося на рівні ООН, яка ще у 2008 році відзначила вплив глобалізації на динаміку торгівлі ОВТ [221]. Було наголошено, що більшість країн-виробників дедалі більше покладаються на зовнішній трансфер технологій для модернізації власних збройних сил, ніж на суто внутрішнє виробництво [203].

Однак включення передачі технологій до сфери дії ДТЗ на сьогодні ускладнене через низку факторів:

1. Широкий спектр трактувань: країни по-різному визначають

«передачу технологій», що дозволяє маніпулювати звітністю (наприклад, не вважати офсет формою трансферу) [16].

2. Відсутність спільних «постекспортних» зобов'язань: на національному рівні існує багато методів перевірки використання технологій, проте на міжнародному рівні бракує уніфікованих механізмів контролю після здійснення транзакції [162; 226].

3. Позиція країн, що розвиваються: для багатьох імпортерів доступ до технологій є ключовим інструментом розвитку оборонного потенціалу, тому вони виступають проти будь-яких механізмів, що обмежують такий доступ [177].

4. Необхідність універсалізації: бракує єдиного визначення технологічних галузей, що підлягають або не підлягають контролю, а також умов, за яких такий контроль має здійснюватися [17; 222].

Передача технологій потребує іншого підходу до державного управління, ніж експорт готового обладнання. Необхідні додаткові критерії, що враховують здатність країни-імпортера гарантувати цільове використання інтелектуальної власності [63; 162]. Хоча ДТЗ може сформулювати певні зобов'язання для експортерів, він наразі не в змозі перевірити їх дотримання на практиці [226]. Для України це означає необхідність розбудови власних інституційних спроможностей у сфері моніторингу трансферу технологій та активну участь у міжнародних робочих групах щодо вдосконалення норм ДТЗ та Вассенаарської домовленості [70; 91]. Лише через досягнення міжнародного консенсусу щодо базових правил передачі технологій можливо забезпечити стабільність та прозорість світового ринку озброєнь.

Загалом, як зазначалося раніше, основна історична заслуга Міжнародного договору про торгівлю озброєнням (ДТЗ) полягає у формуванні загальносвітових стандартів регулювання міжнародної торгівлі звичайними озброєннями [37; 217]. На ці стандарти покладалися великі сподівання щодо

гуманізації світового ринку зброї, проте їх повноцінна реалізація загальмувалася через низку системних недоліків. У межах державного управління важливо ідентифікувати ці прогалини та визначити шляхи їх подолання для посилення національної та міжнародної безпеки (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Можливі шляхи усунення недоліків ДТЗ в системі державного управління

Проблема	Можливі варіанти вирішення
Ускладнена оцінка впливу ДТЗ на потоки ОВТ у зони конфліктів. Рішення про продаж часто є конфіденційними.	Надання національній звітності обов'язкової юридичної сили; посилення деталізації звітів та збільшення частоти їх подання (не менше ніж двічі на рік) [52; 226].
Відсутність відповідальності за невиконання Договору. Брак санкцій за порушення норм ДТЗ (наприклад, легальний експорт у зони активних бойових дій).	Створення спеціального міжнародного агентства з повноваженнями контролю за виконанням ДТЗ та розробки системи санкцій щодо країн-порушників [62; 211].
Обмеженість сфери дії лише продажем зброї. Інші форми передачі залишаються поза контролем.	Розширення сфери дії ДТЗ на оренду, лізинг, безоплатну допомогу та інші неторговельні форми передачі ОВТ [37; 63].
Парадокс захисту «легальної» торгівлі. Смертоносність легальної та нелегальної зброї однакова, але ДТЗ захищає законні поставки.	Створення незалежного експертного органу для оцінки ризиків, що допоможе запобігти використанню легальної зброї для ведення війн із катастрофічними соціально-гуманітарними наслідками [122; 211].

Джерело: складено автором на основі [62; 122; 207; 211; 226].

Ми бачимо, що важливу роль відіграє і вирішення проблем, які формально виходять за межі традиційної сфери дії ДТЗ. На жаль, у межах чинного міжнародного механізму не вдалося досягти навіть незначного зниження обсягів виробництва та експорту ОВТ через низьку політичну волю

окремих держав [205; 227]. Для України, яка стикається з проблемою незаконного обігу зброї внаслідок збройної агресії, особливого значення набувають заходи щодо контролю за розповсюдженням стрілецької зброї та боєприпасів (табл. 1.9).

Таблиця 1.9

Варіанти рішень для держав з метою подолання проблеми
розповсюдження озброєнь

Опис проблеми	Варіант рішення в межах державного управління
Потреба у внутрішніх заходах із запобігання розповсюдженню боєприпасів.	Наявність власних потужностей виробництва спрощує потрапляння боєприпасів на «чорний» ринок. Необхідне покращення прикордонного контролю, вдосконалення механізмів маркування та відстеження кожної одиниці боєприпасів [44; 132; 207].
Координація обігу стрілецької зброї на державному рівні.	Згідно з Порядком денним сталого розвитку до 2030 року, необхідне створення партнерств між міжнародними, державними та громадськими організаціями для радикального скорочення незаконного обігу [216].
Інклюзивність програм роззброєння, демобілізації та реінтеграції (РДР).	Програми РДР не вирішують конфлікт сам по собі, але дозволяють формувати безпечне середовище для постконфліктного розвитку та запобігати поверненню зброї у незаконний обіг [80; 162].
Удосконалення національних систем управління запасами.	Модернізація арсеналів та впровадження автоматизованих систем обліку вирішують проблему безвідповідального зберігання легальних запасів, що є критичним для країн з високим рівнем воєнних ризиків [28; 48; 132].

Джерело: складено автором на основі [28; 44; 80; 132; 162; 207; 216].

Отже, світовий досвід державного управління в цій сфері демонструє поступовий перехід від суто заборонних заходів до створення комплексних систем моніторингу, де ключову роль відіграє прозорість національних арсеналів та відповідальність за кінцеве використання технологій [115; 123].

Для України критично важливим є врахування цих тенденцій при реформуванні вітчизняного законодавства, що дозволить не лише ефективно контролювати обіг зброї всередині країни, а й зміцнити позиції держави як надійного партнера в міжнародних режимах нерозповсюдження [91; 126; 128].

Аналіз світового досвіду державного управління у сфері експортного контролю та військово-технічного співробітництва буде неповним без дослідження механізмів підтримки зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД). Розвиток торгівлі та експортної активності є невід'ємною складовою економічного зростання та зміцнення національної безпеки [140; 141]. У контексті економічної дипломатії особливу увагу слід приділити закордонному досвіду супроводження ЗЕД як матеріалізованому результату впливу державних інституцій на міжнародні ринки [32; 59].

Протягом XX ст. у процесі еволюції систем підтримки світової торгівлі розвинені країни та нові індустріальні держави почали створювати спеціалізовані некомерційні організації, що надають насамперед консультативне та аналітичне сприяння експортерам. До таких структур належать зовнішньоторговельні та торгово-промислові палати, а також організації з просування міжнародної торгівлі (Trade Promotion Organizations — TPOs), які є частиною державної системи або тісно співпрацюють з міністерствами та закордонними дипломатичними представництвами [87; 146].

TPOs спеціалізуються на проведенні маркетингових досліджень, аналізі ринків, торгівлі та інвестицій. Особлива увага приділяється поширенню інформації всередині країни про можливості виходу на зовнішні ринки. Ефективним механізмом пошуку партнерів та виявлення перспективних проектів є організація конференцій, виставково-ярмаркових заходів та бізнес-форумів, що дозволяє суб'єктам ЗЕД (зокрема підприємствам ОПК) презентувати свій потенціал [18; 87].

Особливістю TPOs є те, що вони представляють собою сукупність

інструментів державного управління, які надають підтримку виробникам з метою розширення експорту та освоєння нових ринкових ніш. Діяльність таких організацій відіграє критичну роль у формуванні авторитету та іміджу країни на міжнародній арені, забезпечуючи інформаційне супроводження експортної діяльності державних та приватних компаній [71; 152].

Прикладами успішної світової практики діяльності TPOs, що надають нефінансову підтримку національному бізнесу, є:

- Switzerland Global Enterprise (S-GE) (Швейцарія), що функціонує з 1927 р.;
- Japan External Trade Organization (JETRO) (Японія), заснована у 1958 р.;
- Korea Trade Investment Promotion Organization (KOTRA) (Південна Корея), створена у 1962 р.

Відмінною рисою цих організацій є їхня орієнтованість на іноземних контрагентів. Вони надають послуги, спрямовані на залучення іноземних підприємців до співпраці з національними партнерами, допомагаючи подолати комунікаційні бар'єри, дефіцит знань про юридичні процедури та можливості ринку [40; 155]. Водночас фокусом залишається стимулювання експорту національної продукції та залучення інвестицій.

Звертаючись до історичної ретроспективи, слід відзначити досвід Японії як один із найбільш значущих прикладів підйому економіки через інтенсифікацію торгівлі. Саме торгові дома заклали фундамент трансформації країни в одного зі світових лідерів. Генеральні торгові дома (sogo shosha) проклали шлях на закордонні ринки та забезпечили трансфер необхідних технологій, що стало вирішальним чинником для модернізації японської промисловості [18; 32].

Більшість японських торгових домів починали з вузької спеціалізації, але сьогодні вони охоплюють широкий спектр товарів та послуг. Вони виступають

не лише як посередники, а й як стратегічні партнери, що проводять ринкову аналітику, маркетинг та ризик-менеджмент для афілійованих компаній [71; 155]. Висока якість послуг та кваліфікація менеджменту дозволяють значно знизити витрати фірм-виробників. Важливо, що торгові дома забезпечують не лише експорт, а й критичний імпорт — промислове обладнання та технології, необхідні для стабільного розвитку економіки [69; 153].

Наприкінці 1980-х рр. японські торгові дома перейшли на нову модель управління, створивши регіональні координаційні центри замість жорсткої вертикальної звітності перед головним офісом у Токіо. Така децентралізована структура дозволяє гнучко реагувати на зміни локальних ринків і на сьогодні використовується багатьма провідними корпораціями світу [18; 138].

Для України адаптація японського та південнокорейського досвіду створення потужних інституційних посередників у сфері ЗЕД є вкрай актуальною. В умовах інтеграції до європейських структур та необхідності суворого дотримання міжнародних режимів експортного контролю, створення ефективних ТРОs може забезпечити баланс між стимулюванням експорту продукції з високою доданою вартістю та виконанням зобов'язань у межах Вассенаарської домовленості та ДТЗ [91; 128]. Державне управління має орієнтуватися на побудову такої системи, де інформаційна та консультаційна підтримка експортерів поєднується з жорстким моніторингом кінцевого використання чутливих технологій [132; 162].

Аналізуючи інші успішні моделі підтримки національного експорту, неможливо оминати досвід «південнокорейського економічного дива». Ключову роль у ньому відіграли великі фінансово-промислові конгломерати — «чеболі», які отримували масштабну державну підтримку у вигляді дешевих кредитів та гарантованих державних замовлень [18]. Державний вплив на ЗЕД у Республіці Корея на різних етапах реалізовувався через Генеральні торгові компанії (General Trading Companies), тісно пов'язані з цими конгломератами

[32; 71].

Держава надавала статус «Генерального торгового дому» лише тим компаніям, які відповідали суворим критеріям обсягів експорту та диверсифікації ринків. Це відкривало бізнесу доступ до прямих субсидій та фінансових преференцій. Першими такий статус у 1975 році отримали компанії Samsung, SsangYoung та Daewoo [18; 138].

Варто підкреслити специфіку: на відміну від японської моделі, у Південній Кореї держава на початкових етапах не стимулювала торгові дома до самостійного надання логістичних або страхових послуг, фокусуючи їх виключно на експансії ринків. При цьому стрімкий ривок був зумовлений не лише державним управлінням, а й соціальним аспектом — мобілізацією трудових ресурсів (тривалість робочого тижня у 1980-х роках часто перевищувала 60 годин за відносно низької оплати праці). Лише у 2004 році було законодавчо введено 40-годинний робочий тиждень [64; 121]. Для України цей досвід є повчальним з точки зору ролі великих виробничих об'єднань у просуванні складної продукції, зокрема ОВТ, на нові ринки [56; 128].

Окремої уваги заслуговує сучасний досвід швейцарської організації Switzerland Global Enterprise (S-GE). Її основний фокус — підтримка малих та середніх підприємств (МСП) на міжнародній арені. Штаб-квартира S-GE у Цюриху координує розгалужену глобальну мережу офісів за кордоном — Swiss Business Hubs. Сьогодні діє 22 таких хаби, які розташовані безпосередньо «під парасолькою» посольств і консульств Швейцарії (у Німеччині, Франції, Польщі, США, Китаї, Казахстані, країнах АСЕАН та ін.) [19; 146].

Ключовими продуктами S-GE, що можуть бути адаптовані українською системою підтримки експорту (наприклад, через ДП «Укрспецекспорт» або Офіс з просування експорту), є:

- Глибока аналітика ринку: дослідження галузевих тенденцій та тестування сумісності продуктів із вимогами конкретної країни [87; 152];

- Організація виставкової діяльності: забезпечення участі національних компаній у бізнес-місіях [18; 40];
- Пошук партнерів: алгоритмізований процес від отримання заявки до організації мінімум трьох цільових зустрічей з іноземними контрагентами [71; 155].

Процедура пошуку партнерів у S-GE є чітко регламентованою: вона включає «холодні» обдзвони потенційних імпортерів, переклад презентаційних матеріалів, консультації з експертами та обов'язковий контроль якості отриманих контактів керівництвом представництва. Крім того, швейцарські фахівці активно впроваджують концепцію онлайн бізнес-метчингу, яка автоматизує збір запитів, формування фінальних звітів про компанію та вихід на клієнтів, що раніше виявляли інтерес до аналогічної продукції [19; 138].

Для вітчизняної системи державного управління ЗЕД швейцарська модель є взірцем того, як держава може надавати високоякісну нефінансову підтримку, не беручи на себе ризики прямого кредитування, а створюючи сприятливе інформаційне та репутаційне поле для експортерів [87; 146]. Особливо це актуально для високотехнологічних секторів, де сертифікація, митне адміністрування та знання специфіки місцевого законодавства є головними бар'єрами для виходу на ринок [36; 133].

Таким чином, комбінація корейської моделі стратегічної підтримки великих гравців та швейцарської моделі сервісного супроводження МСП дозволить Україні збалансувати структуру експорту та забезпечити стійке просування національних інтересів у світі, дотримуючись при цьому всіх норм міжнародного експортного контролю [91; 123; 128].

Розглядаючи досвід провідних європейських інституцій, що здійснюють державне управління та підтримку зовнішньої торгівлі, варто звернутися до моделі Федеративної Республіки Німеччина (ФРН). У Німеччині функціонал із супроводження суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) базується на

трьох «стовпах»: закордонних установах Міністерства закордонних справ, федеральному агентстві ЗЕД (Germany Trade & Invest — GTAI) та мережі зовнішньоторговельних палат [18; 19].

Будь-який учасник ЗЕД може звернутися по допомогу до закордонних представництв МЗС, які виконують передусім контактоутворюючу функцію, поєднуючи дипломатичний ресурс із бізнес-інтересами [102; 112]. Ключова ж роль федерального агентства GTAI полягає в інформаційно-аналітичному забезпеченні: проведенні досліджень закордонних ринків, аналізі іноземного законодавства та моніторингу міжнародних тендерів і конкурсів [40; 155]. Зовнішньоторговельні палати, своєю чергою, спеціалізуються на бізнес-метчингу — встановленні безпосередніх ділових контактів між німецькими та іноземними компаніями у країнах пріоритетних інтересів ФРН [18; 146].

Унікальним прикладом поєднання інноваційного розвитку та соціально орієнтованої політики є північноєвропейська (скандинавська) модель. Її відмінною рисою стало те, що в основу добробуту держави покладено добробут громадянина [141]. Обмеженість внутрішнього ринку країн Північної Європи зумовлює ситуацію, коли ЗЕД є визначальним фактором виживання соціальної держави. Для забезпечення високих податкових надходжень ці країни прибігають до глибокої економічної спеціалізації та вбудовування національних компаній у глобальні виробничі ланцюги [19; 40].

В контексті галузевої спеціалізації державне управління в цих країнах спрямоване на підтримку високотехнологічних ніш:

- Фінляндія: телекомунікації, ІТ-сектор, арктичне суднобудування та деревообробка [18];
- Норвегія: видобуток вуглеводнів, кольорова металургія та космічні дослідження (як світовий центр супутникових технологій у північних широтах) [19];
- Данія: приладобудування, фармацевтика та глобальне лідерство в

харчовій промисловості (концерни Arla Foods, Carlsberg) [18];

- Швеція: гірничодобувна промисловість та важке машинобудування (Volvo, Scania) [19].

Підтримка експорту в Швеції реалізується організацією Business Sweden, яка координує зусилля посольств та надає інформаційну підтримку. Фінансова складова забезпечується через систему експортних гарантій та кредитування, за які відповідають Державний комітет із забезпечення експортних кредитів (EKN) та організація Svensk Exportkredit [19; 32].

Особливий інтерес для України становить фінський досвід реалізації програми «Team Finland (Команда Фінляндія)», запущеної у 2012 році [18]. Це стратегічна мережа зовнішньоекономічних відносин, яка об'єднує зусилля міністерств, відомств та бізнес-асоціацій для просування національного експорту. Програма передбачає створення міжвідомчих секретаріатів, які не потребують розширення штату, але забезпечують єдину стратегію виходу компаній на зовнішні ринки [19; 40]. Сервіси «Team Finland» включають збір аналітики, пошук партнерів, організацію бізнес-місій та допомогу в освоєнні міжнародних цифрових маркетплейсів [87; 152].

Скандинавська практика застосування проектного підходу — створення робочих груп із залученням експертів держструктур, комерційного сектору та наукових центрів — є надзвичайно ефективною для вирішення нових викликів [18; 141]. Для України, яка перебуває в процесі адаптації до європейських стандартів державного управління, впровадження моделі «єдиного вікна» за прикладом Фінляндії або сервісних хабів за прикладом Німеччини та Швейцарії дозволить значно підвищити ефективність супроводження ЗЕД [87; 128]. Це дозволить вітчизняним експортерам (зокрема у сфері ОПК та високих технологій) не лише отримувати державну підтримку, а й діяти в межах прозорих процедур, що відповідають вимогам ДТЗ та Вассенаарської домовленості [91; 122].

У межах існуючих фінансових та кадрових ресурсів фінських міністерств, відомств та ділових об'єднань як усередині країни, так і в закордонних представництвах, призначено контактних осіб мережі «Team Finland». Вони сформували єдину систему, основною метою якої є вдосконалення державної підтримки задля забезпечення максимально ефективної співпраці між існуючими організаціями [18]. Завдяки цьому компанії-експортери (зокрема і ті, що працюють у сфері ОВТ) можуть отримувати повну інформацію про всі доступні державні послуги через «єдине вікно» [40; 87].

Дипломатичні представництва Фінляндії надають безпосереднє сприяння національному бізнесу у просуванні експорту та залученні інвестицій. Для цього закордонні установи проводять заходи, спрямовані на поширення інформації про фінські підприємства: форуми, круглі столи, конференції, а також опікуються питаннями участі компаній у міжнародних виставках [19]. Фактично, органи державного управління реалізують концепцію «м'якої сили» у міждержавній взаємодії, створюючи сприятливий імідж для національних виробників [59; 141]. Наявність таких програм свідчить про використання елементів стратегічного лобіювання та протекціонізму в зовнішньополітичних векторах провідних держав світу [112; 114].

Особливістю фінської моделі є те, що вона виступає прикладом успішного державно-приватного партнерства, яке не суперечить принципам вільного ринку [34; 100; 200]. Навпаки, така підтримка допомагає компаніям виходити на зовнішні ринки з подальшим зайняттям міцних конкурентних позицій [18; 200]. Крім того, це стимулює приплив іноземного капіталу через активну взаємодію між Агентством із залучення іноземних інвестицій (Invest in Finland) та мережею представників «Команди Фінляндія» [19; 34].

Схожа система державної підтримки експорту функціонує і в Норвегії, проте тут інститути підтримки розділені за галузевим принципом:

- Innovasjon Norge — опікується просуванням інноваційних та

високотехнологічних підприємств [18; 200];

- Фонд INTSOK — відповідає за нафтогазовий сектор та енергетику [19];
- Норвезька рада з морепродуктів — займається маркетингом та просуванням рибної галузі під загальним національним брендом «Norge», фінансуючи дослідження ринків та рекламні кампанії у ключових країнах-споживачах [18].

Кредитно-фінансову підтримку експорту в Норвегії здійснює інституція Export Finance Norway (Eksfin), створена у 2021 році в результаті злиття Норвезького агентства з гарантування експортних кредитів (GIEK) та організації Export Credit Norway [19; 32]. Ця структура забезпечує державне страхування ризиків та надає конкурентоспроможне фінансування під експортні контракти.

Підсумовуючи світовий досвід, можна констатувати, що державне управління у сфері зовнішньоекономічної діяльності в розвинених країнах еволюціонувало від простого адміністрування до активного сервісного супроводження [18; 40]. Використання мережевих структур (як у Фінляндії), галузевих фондів (як у Норвегії) та сервісних хабів (як у Швейцарії та Німеччині) дозволяє державам ефективно просувати національні інтереси [19; 146]. Для України впровадження подібних механізмів є критично важливим для диверсифікації експорту та забезпечення відповідності національних процедур міжнародним режимам експортного контролю [87; 91; 128].

Висновки до першого розділу

1. Розроблено концептуальні засади державного управління у сфері міжнародних передач товарів військового та подвійного призначення, які

базуються на: синтезі концепцій «воєнного кейнсіанства» та «воєнного мальтузіанства» (це дозволило обґрунтувати двосторонній характер державного регулювання: як інструменту забезпечення національної безпеки та одночасно як механізму економічної оптимізації оборонного бюджету через ефект масштабу в експортній діяльності); розвитку концептуального положення щодо впливу інформаційної асиметрії на світовий ринок озброєнь (яке визначено як ключовий детермінант у процесах ціноутворення та формування стратегічної залежності країн-імпортерів. Доведено, що в умовах глобальної цифровізації державний контроль має трансформуватися з бюрократичного нагляду у систему управління ризиками та моніторингу прозорості ланцюгів постачання); аргументації необхідності застосування теорії «торгових очікувань» у моделюванні державної політики військово-технічного співробітництва (що дає змогу прогнозувати інтенсивність міжнародної торгівлі ОВТ залежно від циклічності геополітичних процесів. Це дозволяє органам державної влади розробляти превентивні стратегії адаптації оборонно-промислового комплексу до фаз економічного циклу та періодів демілітаризації); систематизації та уточненні етапів державного регулювання експортного циклу озброєнь (маркетинг, ліцензування, супроводження життєвого циклу — LCC) (що адаптовані до сучасних стандартів НАТО та вимог Спільної позиції Ради ЄС 2008/944/CFSP. Це створює теоретичне підґрунтя для гармонізації вітчизняного законодавства у сфері експортного контролю з міжнародними режимами нерозповсюдження).

2. Удосконалено теоретико-методичне обґрунтування еволюції системи державного управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств ОПК, що знайшло відображення у розробці авторської періодизації становлення вітчизняної системи контролю за ЗЕД в оборонній сфері, яка, на відміну від існуючих, базується на критерії зміни парадигми управління: від моделі "стихійної виживаності та реалізації надлишкового майна" (1991–2010 рр.) через

"централізовану консолідацію та імпортозаміщення" (2011–2021 рр.) до сучасної моделі "інноваційної інтеграції у глобальні безпекові ланцюги постачання" (з 2022 р.). Обґрунтовано значення історичного досвіду формування інститутів торговельного представництва (від Ганзейського союзу до сучасних торговельно-економічних місій) для розуміння генезису державного регулювання ЗЕД. Доведено, що двоїстість підпорядкування консульських установ, закладена ще в середньовічній практиці, зберігається в сучасних системах управління, що потребує чіткої координації між МЗС, Мінекономіки та профільними відомствами.

Мистематизовано правові основи сучасного етапу регулювання ЗЕД, які базуються на поєднанні міжнародно-правової бази (Віденські конвенції про дипломатичні та консульські зносини) та національного стратегічного цілепокладання (Стратегія національної безпеки, Стратегія зовнішньополітичної діяльності, Закон України «Про оборонні закупівлі»). Це створює підґрунтя для подальшої гармонізації вітчизняного законодавства з європейськими стандартами.

3. Адаптовано інструментарій міжнародних режимів (Міжнародний договір про торгівлю зброєю — АТТ, Вассенаарська домовленість, Спільна позиція Ради ЄС 2008/944/CFSP) до національних безпекових пріоритетів. Зокрема, вперше запропоновано інтеграцію мережевої сервісної моделі підтримки експорту (за типом «Team Finland», «Swiss Business Hubs», німецької GTAI) із жорсткими алгоритмами моніторингу кінцевого використання технологій («end-use monitoring»), що, на відміну від існуючих підходів, дозволяє збалансувати стимулювання легального високотехнологічного експорту з мінімізацією ризиків несанкціонованого реекспорту та «ефекту бумеранга» в умовах глобальної нестабільності.

Проведено системний аналіз слабких сторін чинних міжнародних режимів (відсутність кількісних обмежень, неповнота охоплення учасників, обмеженість

категорій, відсутність санкцій за невиконання Договору), що дозволило запропонувати шляхи їх усунення в системі державного управління: надання національній звітності обов'язкової юридичної сили, створення спеціального міжнародного агентства з контрольними функціями, розширення сфери дії ДТЗ на оренду, лізинг та безоплатну допомогу. Обґрунтовано необхідність розбудови власних інституційних спроможностей України у сфері моніторингу трансферу технологій та активну участь у міжнародних робочих групах щодо вдосконалення норм ДТЗ та Вассенаарської домовленості. Доведено, що лише через досягнення міжнародного консенсусу щодо базових правил передачі технологій можливо забезпечити стабільність та прозорість світового ринку озброєнь;

Узагальнено провідний світовий досвід діяльності організацій з просування міжнародної торгівлі (TPOs) — JETRO (Японія), KOTRA (Південна Корея), S-GE (Швейцарія), GTAI (Німеччина), Business Sweden, Team Finland (Фінляндія) — та обґрунтовано можливості адаптації їхніх інструментів (глибока аналітика ринку, організація виставкової діяльності, алгоритмізований пошук партнерів, онлайн бізнес-метчинг) у вітчизняній системі підтримки експорту через ДП «Укрспецекспорт» та Офіс з просування експорту. Це дозволить забезпечити високоякісну нефінансову підтримку експортерів, не беручи на себе ризики прямого кредитування, а створюючи сприятливе інформаційне та репутаційне поле для просування української високотехнологічної продукції на світові ринки.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ДІЮЧИХ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ТОВАРАМИ ВІЙСЬКОВОГО ТА ПОДВІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

2.1. Організаційно-інституційний механізм управління суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності у сфері оборонно-промислового комплексу

Посилення геополітичних ризиків та ескалація військової агресії Російської Федерації проти України стали визначальними факторами трансформації глобальних безпекових процесів протягом останнього десятиліття [25; 27]. Масштабне вторгнення 2022 року докорінно змінило архітектуру міжнародних економічних відносин, де політичні та безпекові чинники отримали безумовний пріоритет над економічною доцільністю. У цих умовах, як зазначають вітчизняні дослідники, ефективність функціонування оборонно-промислового комплексу (ОПК) стає базовою умовою збереження державного суверенітету та суб'єктності України на світовій арені [28; 115].

За таких обставин, на тлі зростання викликів та прямих загроз національній безпеці України, актуалізується необхідність розробки та реалізації збалансованого і дієвого комплексу заходів щодо їх нейтралізації. Ці заходи мають бути спрямовані на підвищення ефективності функціонування вітчизняного ОПК, який забезпечує не лише підтримання необхідного рівня обороноздатності, а й розширення участі оборонних підприємств у зовнішньоекономічній діяльності (ЗЕД) [126; 128]. Такий підхід дозволяє інтегрувати український ОПК у глобальні ланцюги створення доданої вартості країн-членів НАТО та ЄС [86; 149], сприяючи інноваційному розвитку та зміцненню конкурентоспроможності вітчизняної продукції на міжнародних

ринках озброєння та військової техніки (ОВТ) [5; 219]. Особливого значення набуває зовнішньоторговельна діяльність, орієнтована на активізацію торгівлі технологіями та поглиблення науково-технічного співробітництва із західними партнерами [1; 150].

Сучасний склад українського ОПК включає розгалужену мережу науково-дослідних, проектно-конструкторських, випробувальних та виробничих організацій різних форм власності. Вони здійснюють повний цикл — від проектування та розробки до серійного випуску, сервісного обслуговування та утилізації продукції військового призначення [24; 88]. Типовий склад та галузева структура вітчизняного ОПК представлено у таблиці 2.1.

Український ОПК демонструє стрімку децентралізацію та приватизацію інновацій:

1. домінування приватного сектору: Кількість приватних компаній у сфері ОПК перевищила кількість державних підприємств у понад 4 рази, особливо в сегментах БпЛА та РЕБ [56; 156];
2. кластерний підхід: Створення оборонного кластеру Brave1 дозволило інтегрувати цивільні IT-компанії у військово-промисловий сектор [51; 161];
3. зміна спеціалізації: Якщо раніше пріоритетом був ремонт радянської техніки, то сучасна структура орієнтована на високотехнологічні асиметричні рішення (морські дрони, засоби радіоелектронної боротьби) [37; 96].

Організаційно-інституційний механізм управління суб'єктами ЗЕД у цій сфері базується на чіткій ієрархії державних органів. Ключову роль відіграють:

- Рада національної безпеки і оборони України (РНБО) — координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки [115];
- Кабінет Міністрів України — забезпечує реалізацію державної політики у сфері ЗЕД та функціонування ОПК [107; 109];

Таблиця 2.1

Галузева структура та суб'єктний склад оборонно-промислового
комплексу України

Галузевий напрям (сегмент) ОПК	Кількість суб'єктів (державний сектор), од.	Кількість суб'єктів (приватний сектор), од.	Основні види продукції та послуг
Авіаційна промисловість	18	12	Виробництво літаків, вертольотів, ремонт двигунів, агрегатів
Бронетанкова техніка	12	25	Виробництво БТР, БМП, танків, капітальний ремонт та модернізація
Ракетно-реактивне озброєння та боєприпаси	15	20	Виробництво ПТРК, РСЗВ, снарядів великих калібрів, ракетне паливо
Радіолокація, радіозв'язок та РЕБ	14	45	Радіолокаційні станції, системи РЕБ/РЕР, засоби захищеного зв'язку
Безпілотні системи (БпЛА)	5	200+	Розвідувальні та ударні дрони, морські дрони, FPV-системи
Суднобудування	7	5	Проектування та ремонт катерів, суден допоміжного флоту
Високоточне озброєння та приладобудування	10	35	Оптичні приціли, системи наведення, тепловізори, лазерні далекоміри
Спецхімія та матеріалознавство	8	10	Вибухові речовини, порохи, бронесталь, композитні матеріали
Інші (ІТ, логістика, навчання)	—	60	Military-Tech рішення, кібербезпека, тренажерні комплекси
УСЬОГО (орієнтовно)	~89	~412+	Загальна кількість суб'єктів ОПК

Джерело: сформовано автором на основі зведених даних Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України та звітів платформи Brave1 за 2023–2024 рр. [51; 85; 161; 218].

- Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості (Мінстратегпром) — забезпечує формування та реалізацію державної військово-промислової політики [85; 128];
- Державна служба експортного контролю України (ДСЕКУ) — здійснює безпосереднє державне регулювання та контроль за міжнародними передачами товарів військового та подвійного призначення [44; 90; 99].

Реєстр суб'єктів господарювання, які здійснюють державні оборонні закупівлі та задіяні у виробництві ОВТ, постійно трансформується [33; 82]. Після прийняття Закону України «Про оборонні закупівлі» [45; 116], структура ОПК суттєво диверсифікувалася (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Структурні характеристики суб'єктів оборонно-промислового комплексу
України

Галузевий напрям / Категорія	Орієнтовна кількість організацій (включаючи приватний сектор), од.
Авіаційна промисловість та ремонт	45
Радіолокація, радіозв'язок та РЕБ	62
Суднобудування та морська техніка	28
Бронетанкова техніка та автотранспорт	54
Ракетно-артилерійське озброєння та боєприпаси	78
Виробництво БпЛА та роботизованих систем	200+
Спеціалізоване програмне забезпечення та ІТ	85
Інші (матеріалознавство, приладобудування тощо)	150
Разом у складі ОПК (державний та приватний сектор)	~700+

Джерело: адаптовано автором за даними Мінстратегпрому та аналітичних звітів [50; 85; 130].

Відповідно до Стратегії національної безпеки України [123], підприємства ОПК беруть безпосередню участь у захисті стратегічних пріоритетів, забезпечуючи технічну перевагу Сил оборони. Нами розроблено структурно-

логічну модель участі ОПК у забезпеченні національної безпеки (табл. 2.3), яка враховує специфіку відсічі збройній агресії [126; 143].

Таблиця 2.3

Структурно-логічна модель участі ОПК у забезпеченні національної безпеки України

Напрями забезпечення безпеки	Зміст та стратегічні пріоритети за участю ОПК
I. Економічна безпека	Стан захищеності національної економіки, що забезпечує її стійкість до зовнішніх шоків та здатність до сталого розвитку в умовах війни [38; 140]. Пріоритетні заходи: 1. Модернізація виробничих потужностей суб'єктів ОПК, збільшення частки високих технологій у ВВП [56; 153]. 2. Подолання критичної імпортозалежності від комплектуючих з країн-агресорів та перехід на стандарти НАТО [28; 86]. 3. Зміцнення позицій у авіакосмічній галузі, ракетобудуванні та виробництві систем ППО [21; 84]. 4. Розвиток вітчизняного виробництва мікроелектроніки та засобів кіберзахисту [30; 163]. 5. Стимулювання експорту озброєння з високою доданою вартістю після задоволення потреб Сил оборони [95; 128].
II. Обороноздатність (оборона держави)	Спроможність держави до відсічі збройній агресії через функціонування ОПК як системи забезпечення Збройних Сил України та інших формувань [14; 115]. Функції ОПК: 1. Безперебійне виробництво, ремонт та модернізація ОВТ в умовах постійних загроз [35; 117]. 2. Забезпечення технологічної переваги над противником за рахунок впровадження інноваційних систем (БпЛА, морські дрони, ШП) [51; 218]. 3. Розвиток міжнародної кооперації з оборонними компаніями країн-партнерів (локалізація виробництва) [92; 230]. 4. Створення та утримання стратегічних запасів боєприпасів та критичних вузлів [75; 96]. 5. Формування мережі розосереджених виробництв (підземних/закордонних) для забезпечення живучості комплексу [28; 92].
III. Науково-технологічна безпека	Трансформація наукових досягнень у фактор стримування агресора та швидке реагування на зміну тактики бойових дій [21; 150]. Ключові завдання: 1. Скорочення циклу «ідея — фронт» через військові кластери (типу Brave1) [51; 161]. 2. Проведення НДДКР у сферах РЕБ, РЕР, квантових технологій та автономних систем [86; 203]. 3. Впровадження адитивних технологій (3D-друк) для оперативного ремонту техніки [69; 153]. 4. Трансфер технологій (Spillover effect) між оборонним сектором та цивільними галузями економіки [1; 201]. 5. Забезпечення захисту інтелектуальної власності в умовах міжнародної науково-технічної кооперації [61; 132].

Джерело: сформовано автором на основі [1; 14; 21; 28; 35; 38; 51; 56; 61; 69; 75; 86; 92; 95; 115; 117; 123; 126; 128; 132; 140; 143; 150; 153; 161; 163; 201; 203; 218; 230].

Попри санкційні обмеження щодо агресора та руйнування логістичних ланцюгів, український ОПК стає локомотивом інновацій [130; 219]. Зокрема, розвиток кластеру Brave1 продемонстрував стрімке зростання приватного сектору у зовнішньоторговельній діяльності [51; 161]. Автором запропоновано модель інтеграції ОПК в економічну систему України, що базується на стимулюванні експорту високотехнологічної продукції після задоволення внутрішніх потреб фронту [7; 56].

Варто зауважити, що до 2022 року обсяги експорту ОВТ України демонстрували стабільність [48; 49; 204], проте наразі вектор змістився на імпорт технологій та створення спільних підприємств (Joint Ventures) з провідними світовими концернами (Rheinmetall, BAE Systems тощо) [5; 230]. Це дозволяє не лише модернізувати власне виробництво, а й готувати підґрунтя для майбутньої експансії українських оборонних рішень на ринки ЄС та НАТО [128; 149]. Виробнича діяльність ОПК складає вагомую частку у ВВП країни, а в умовах воєнного стану стала ключовим драйвером машинобудівної галузі [39; 130].

Станом на початок 2024 року Україна демонструє одну з найдинамічніших траєкторій зростання показника потужності армії у світі, що розраховується на основі Global Firepower Index [174] (таблиця 2.4). Проведений порівняльний аналіз індексних значень рівня розвитку збройних сил окремих країн за період з 2021 по 2024 роки свідчить про докорінну зміну безпекового ландшафту в Східній Європі та посилення ролі України як регіонального лідера безпеки.

За даними таблиці 2.4 можна зробити висновок, що Україна продемонструвала найбільш стрімкий прогрес серед усіх європейських країн, піднявшись із 25-го місця у 2021 році до 15-го у 2023 році. Незначне коригування позиції у 2024 році (18 місце) пов'язане з виснаженням ресурсів внаслідок інтенсивних бойових дій та методологічними змінами рейтингу, проте Україна стабільно випереджає провідні економіки ЄС, такі як Німеччина та Польща, за сукупним показником військової потужності [174]. З-поміж

азійських країн позиції зміцнили Південна Корея та Туреччина, остання стала ключовим партнером України у сфері спільного виробництва БПЛА та морської техніки [5; 37].

Таблиця 2.4

Показники рівня потужності національних армій країн світу на основі індексної оцінки Global Firepower (GFP)

Країна	2021 рік (Індекс)	Місце	2022 рік (Індекс)	Місце	2023 рік (Індекс)	Місце	2024 рік (Індекс)	Місце
США	0,0718	1	0,0453	1	0,0712	1	0,0699	1
КНР	0,0854	3	0,0511	3	0,0722	3	0,0706	3
Індія	0,1207	4	0,0979	4	0,1025	4	0,1023	4
Південна Корея	0,1612	6	0,1261	6	0,1505	6	0,1416	5
Велика Британія	0,1997	8	0,1382	8	0,1435	5	0,1443	6
Японія	0,1599	5	0,1195	5	0,1711	8	0,1601	7
Туреччина	0,2109	11	0,1961	13	0,2016	11	0,1697	8
Пакистан	0,2073	10	0,1572	9	0,1694	7	0,1711	9
Італія	0,2127	12	0,1801	11	0,1973	10	0,1863	10
Франція	0,1681	7	0,1283	7	0,1848	9	0,1878	11
Україна	0,4396	25	0,3266	22	0,2516	15	0,2591	18
Німеччина	0,2519	15	0,2322	16	0,3881	25	0,2847	19
Польща	0,4125	23	0,3917	24	0,3406	20	0,2924	21
Ізраїль	0,3464	20	0,2621	18	0,2757	18	0,2596	17

Джерело: сформовано та адаптовано автором на основі даних Global Firepower Index 2021–2024 [174].

Визначивши рівні розвитку спроможностей збройних сил, звернемося до аналізу асортименту продукції та галузевої структури ОПК України з метою обґрунтування ролі вітчизняного виробництва у забезпеченні цих показників.

У загальному асортименті продукції, що виробляється підприємствами ОПК України після 2022 року, близько 75% складають різні види продукції

військового призначення (ПВП), що випускаються в межах виконання державного оборонного замовлення (ДОЗ) [109] та прямих контрактів із Силами оборони [50]. До повномасштабного вторгнення частка експорту була значно вищою [48; 49], проте на сучасному етапі основний обсяг спрямований на внутрішній ринок. Згідно з аналізом даних SIPRI, Україна входить до лідерів за обсягами імпорту озброєнь [205; 227], проте одночасно нарощує власну базу виробництва, що за період 2023–2024 рр. забезпечило зростання внутрішнього виробництва боєприпасів та бронетехніки у 3-8 разів залежно від номенклатури [50; 96; 219].

Обсяг виробництва товарів подвійного призначення в сфері ОПК також адаптується до вимог часу [44; 106; 111]. Сучасна структура розподілу продукції представлена в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Структура питомих ваг продукції військового, цивільного та подвійного призначення в загальному обсязі виробництва ОПК України

Категорія продукції	Питома вага в загальному обсязі, %	Основні споживачі
Виробництво ПВП для внутрішнього оборонного замовлення	72,0	ЗСУ, ГУР, НГУ, ДПСУ
Виробництво ПВП для міжнародних контрактів (експорт)	5,0	Країни Азії та Африки (виконання старих зобов'язань)
Продукція подвійного призначення (оптика, зв'язок, БПЛА)	18,0	Силові структури, цивільний сектор, експорт
Цивільна продукція та послуги (ремонт, цивільна авіація)	5,0	Комерційні структури, державний сектор
Усього	100,0	

Джерело: розраховано автором на основі звітних даних АТ «Українська оборонна промисловість» та Мінстратегпрому [50; 85; 89; 128].

У сфері ОПК України на сьогодні задіяно понад 300 тис. фахівців безпосередньо у виробництві, а з урахуванням суміжних галузей (металургія, енергетика, логістика, ІТ) військове виробництво забезпечує зайнятість понад 1 млн осіб [64; 121]. Кожне робоче місце в оборонній промисловості створює умови для функціонування 4-5 робочих місць у цивільному секторі завдяки мультиплікативному ефекту [168; 208]. В умовах значної вимушеної міграції та економічної нестабільності, ОПК став ключовим роботодавцем, що стримує зростання рівня безробіття та стимулює повернення висококваліфікованих інженерних кадрів [64; 77].

Все це забезпечує стабільний ріст щорічного внеску ОПК у ВВП України. За оцінками експертів, у 2023 році частка оборонного сектору у ВВП зросла до рекордних показників, перетворивши комплекс на один із фундаментів економічного відновлення та ключовий фактор інноваційного розвитку країни [39; 130].

Проаналізуємо сучасний стан та інституційні трансформації ключових галузей ОПК України, що мають критичне значення для зовнішньоекономічної діяльності та забезпечення національної безпеки.

Ракетно-космічна галузь України історично є інтелектуальним та технологічним ядром вітчизняного ОПК [24; 153]. На сьогодні вона об'єднує близько 40 підприємств, установ та організацій, значна частина яких входить до структури Державного космічного агентства України (ДКАУ) та АТ «Українська оборонна промисловість» [89; 118]. Провідну роль відіграють такі гіганти, як ДП «КБ «Південне» та ДП «ВО Південний машинобудівний завод», навколо яких сформовано потужний науково-виробничий кластер [21; 197]. Загальна чисельність працівників галузі, попри воєнні виклики, становить близько 45 тисяч висококваліфікованих фахівців [12; 64].

Протягом 1990-х та 2000-х років галузь перебувала у стані перманентної кризи через хронічне недофінансування та розрив коопераційних зв'язків [88;

153]. Багато перспективних проєктів («Либідь», «Циклон-4») було призупинено або згорнуто. Проте, на відміну від російської моделі, де галузь залишалася інертною та корумпованою (що підтверджується численними аудитами «Роскосмосу»), український ракетний сектор зміг переорієнтуватися на західні ринки (участь у проєктах Antares, Vega) та розробку власного високоточного озброєння [197; 230].

Ступінь зношеності основних фондів на державних підприємствах до 2014 року досягав 75-80%, що було наслідком застарілих підходів до управління [88; 153]. Однак початок збройної агресії РФ став каталізатором для відновлення ракетного потенціалу. Зокрема, успішна реалізація проєктів «Нептун», «Вільха» та «Стугна-П» довела здатність України створювати конкурентоспроможні зразки на власній технологічній базі [5; 14; 26] (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Стан та динаміка розвитку ракетно-космічної галузі України

Показник	Стан до 2014 р.	Стан на 2024 р.	Примітки
Кількість активних суб'єктів	52	38	Оптимізація та злиття активів
Частка експорту в доході	~90%	~15%	Переорієнтація на внутрішнє замовлення
Основні ринки ЗЕД	СНД, Бразилія	ЄС, США, країни Азії	Кардинальна зміна вектора
Частка приватного сектору	< 5%	~25%	Розвиток приватних аерокосмічних компаній
Рівень зношеності обладнання	82%	60%	Часткова модернізація за рахунок інвестицій та допомоги

Джерело: сформовано автором на основі звітів ДКАУ та стратегічних планів Мінстратегпрому [12; 14; 15; 21; 24; 197].

Особливого значення набуває розвиток українського космічного ешелону. Попри відсутність власної потужної орбітальної групи (станом на 2024 рік Україна експлуатує обмежену кількість мікросупутників та активно орендує

потужності західних комерційних операторів, таких як ICEYE та Maxar), держава реалізує стратегію інтеграції в систему космічної безпеки НАТО [86; 203]. Це дозволяє Силам оборони України отримувати розвідувальні дані в режимі реального часу, що критично переважає можливості російської орбітальної групи, яка, попри кількісну перевагу (близько 230 апаратів), демонструє низьку ефективність через технологічну відсталість та санкції на мікроелектроніку [170; 229].

Україна впроваджує нову модель корпоративного управління в ОПК. Трансформація ДК «Укроборонпром» в АТ «Українська оборонна промисловість» спрямована саме на мінімізацію корупційних ризиків та залучення прямих іноземних інвестицій у виробництво високотехнологічної зброї [89; 118].

Сучасний досвід бойових дій підтвердив, що успіх у ЗЕД та на полі бою залежить не від кількості «старих заділів», а від здатності до швидкої імплементації цифрових рішень [30; 133]. Використання Україною мереж Starlink та високоточних ракетних систем вітчизняного виробництва у поєднанні з західними технологіями створює новий стандарт управління ОПК, який вимагає негайного законодавчого закріплення в механізмах державного регулювання ЗЕД [36; 92; 187].

Таким чином, стратегічним завданням уряду України на період до 2030 року є нарощування власного науково-технологічного потенціалу в космічній сфері, розвиток систем супутникового моніторингу та інтеграція українських ракетних технологій у глобальні ланцюги поставок країн Альянсу [124; 128; 145].

Наступною є авіабудівна галузь. Відповідно до реєстру суб'єктів ОПК, авіаційна галузь України, яка фактично представляє весь потенціал вітчизняного авіапрому, станом на 2024 рік включає близько 45 ключових наукових, проектно-конструкторських та виробничих організацій [84] (табл. 2.7). У цій сфері безпосередньо задіяно понад 60 тис. фахівців, а з урахуванням

суміжних підприємств інших галузей (металургії, хімії, електроніки) — понад 250 тис. осіб працездатного населення країни [7; 13; 15; 64].

Виробничі потужності української авіаційної галузі, зосереджені навколо ДП «Антонов» [84] та АТ «Мотор Січ», мають потенціал для відновлення серійного випуску військово-транспортних літаків та гелікоптерів. Наразі здійснюється програма імпортозаміщення російських комплектуючих на західні аналоги, що дозволяє інтегрувати українські судна у логістичні системи країн НАТО [86; 149]. Частка вітчизняних та спільно вироблених (з партнерами з ЄС та США) повітряних суден у парку Сил оборони України має зрости до 60% до 2027 року, що забезпечить технологічну незалежність від критичного імпорту (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Характеристика авіабудівної галузі України в системі ОПК

Показник	2021	2023	2024
Кількість сертифікованих підприємств у сфері ЗЕД	18	22	26
Обсяг внутрішнього замовлення (млрд грн)	3,2	15,8	24,5
Частка західних комплектуючих у нових зразках (%)	45	85	95
Кількість спільних проектів з іноземними партнерами	2	5	9

Джерело: сформовано автором за даними Мінстратегпрому та аналітичних звітів [8; 14; 50; 85; 128].

Авіаційна галузь українського ОПК, поряд із виробництвом продукції військового призначення, здійснює випуск авіадвигунів та агрегатів цивільного призначення, які залишаються конкурентоспроможними на світових ринках (зокрема в Туреччині, країнах Азії та Латинської Америки) [5; 37; 84]. Це сприяє не лише розвитку зовнішньоторговельної діяльності, а й забезпечує надходження валютної виручки в бюджет країни [48; 54].

Суднобудівна галузь є однією з системоутворюючих у структурі українського ОПК, особливо в контексті відновлення спроможностей Військово-морських сил та гарантування безпеки «зернового коридору» [27;

114]. В структурі ВВП України галузь має значний потенціал до зростання, забезпечуючи високий рівень доданої вартості [39; 130].

Україна, попри тимчасову окупацію частини прибережних територій, активно розвиває військове кораблебудування через механізми міжнародної кооперації. Спільне будівництво корветів типу «Ада» з Туреччиною, виробництво морських дронів та ракетних катерів із Великою Британією є прикладами нової стратегії ЗЕД, де акцент зміщено з експорту сировини на імпорт технологій та спільне виробництво [5; 37; 230].

Ці зусилля сприяють зміцненню безпеки судноплавства в Чорноморському регіоні та розвитку морських вантажопасажирських перевезень [27; 114]. Участь суднобудівної галузі ОПК у розвитку національної економіки представлена в табл. 2.8. З метою забезпечення стабільної роботи морських портів здійснюється розвиток спеціалізованих катерів охорони та інфраструктури, що підвищує ефективність українського морського коридору як перспективного міжнародного маршруту.

Таблиця 2.8

Показники зовнішньоекономічної активності суднобудівного сектору
ОПК України

Період	Обсяг експорту послуг та продукції (млн дол. США)	Питома вага військового судноремонту (%)	Кількість залучених іноземних інвестицій (млн євро)
2018–2021 рр. (середнє за рік)	120	35	15
2022 рік	85	65	45
2023 рік	115	80	120
2024 рік	160	75	250

Джерело: сформовано та адаптовано автором на основі [11; 13; 14; 28; 48; 49].

На сьогодні понад 30 підприємств галузі забезпечують військове кораблебудування, судноремонт та виробництво радіолокаційного, гідроакустичного та навігаційного обладнання [28; 85]. Кадровий склад галузі налічує близько 25 тис. осіб, при цьому кожне робоче місце забезпечує зайнятість ще 4–5 фахівців у суміжних секторах (постачання металопродукату, кабельної продукції тощо) [64; 168].

Основними документами, що визначають вектор розвитку зовнішньоторговельної діяльності суднобудування, є Морська доктрина України на період до 2035 року та Стратегія розвитку суднобудування [114; 124; 128]. Відповідно до правового поля, галузь зобов'язана не лише створювати базу для оборони країни, а й виробляти продукцію цивільного призначення для відновлення торговельного флоту. Участь суднобудування у зміцненні ЗЕД відображена у табл. 2.9, 2.10.

Таблиця 2.9

Структурно-логічна модель участі ОПК у розвитку національної економіки України

Сфери впливу / Напрями розвитку	Зміст діяльності та стратегічні завдання ОПК України
Промисловість та авіаційна діяльність	Розробка та серійне виробництво високотехнологічної ПВП (літаків серії «Ан», гелікоптерів, БпЛА) для потреб Сил оборони та міжнародної кооперації. Розширення асортименту продукції подвійного призначення [84; 128; 230].
Морська діяльність та суднобудування	Відновлення потенціалу військового та цивільного кораблебудування. Забезпечення безпеки «морського коридору», розвиток систем морської навігації та захисту портової інфраструктури [27; 114].
Інноваційно- технологічний трансфер	Розробка та впровадження інновацій (Military-Tech, ІІІ, квантові технології) в інші сектори економіки. Формування потужного науково-технічного заділу для повоєнного відновлення [51; 145; 150; 161].
Імпортозаміщення та локалізація	Відмова від російських та білоруських комплектуючих. Створення вітчизняних аналогів та

Сфери впливу / Напрями розвитку	Зміст діяльності та стратегічні завдання ОПК України
	локалізація виробництва західних зразків озброєння (стандарти НАТО) на території України [28; 86; 230].
Соціально-економічна сфера	Підготовка інженерно-технічних кадрів через систему дуальної освіти. Забезпечення стабільної зайнятості (понад 300 тис. фахівців). Розвиток промислової інфраструктури міст-центрів ОПК [64; 77; 121].
Державні фінанси та ВВП	Збільшення частки ОПК у ВВП країни. Забезпечення валютних надходжень через міжнародне науково-технічне співробітництво та експорт сервісних послуг [39; 48; 130].
Цифровізація та зв'язок	Розвиток систем супутникового зв'язку, ГЛОНАСС-незалежної навігації, ІТ-рішень для кібербезпеки та управління великими даними в інтересах держави [30; 36; 133; 187].

Джерело: розроблено автором на основі [3; 8; 14; 15; 27; 28; 30; 36; 39; 48; 51; 64; 77; 84; 86; 114; 121; 124; 128; 130; 133; 145; 150; 161; 187; 230].

Продовжуємо аналіз ключових високотехнологічних галузей, що формують організаційно-інституційний механізм ЗЕД України. Особливу роль відіграє енергетичний сектор, який є невід'ємною частиною стратегічної безпеки та економічного суверенітету [38; 105; 140].

Історія розвитку атомної енергетики в Україні нерозривно пов'язана з формуванням потужної наукової школи та інженерної бази, що заклали підвалини для створення однієї з найбільших енергетичних систем у Європі [76].

Важливим етапом становлення галузі став розвиток видобутку урану та будівництво потужних АЕС, що дозволило Україні увійти до числа держав із повним циклом управління мирним атомом (за виключенням збагачення та захоронення, де наразі відбувається активне впровадження власних технологічних рішень).

Якісними характеристиками атомної енергетики є, по-перше, надзвичайно

висока енергощільність палива: 1 кг урану зі збагаченням до 4%, що використовується у ядерному паливі, еквівалентний спалюванню близько 100 тонн кам'яного вугілля або 60 тонн нафти. По-друге, атомна генерація забезпечує стабільність базового навантаження енергосистеми, що є критичним для функціонування оборонних підприємств у режимі 24/7 [12; 17; 76].

Таблиця 2.10

Схема участі суднобудівної галузі ОПК у зміцненні економічного потенціалу України

Категорія ринку / Сектор	Складові діяльності та види продукції
Внутрішній ринок (Державне оборонне замовлення)	• Будівництво ракетних катерів, десантних суден та допоміжного флоту. • Капітальний ремонт та модернізація корабельного складу ВМС ЗСУ. • Виробництво морських автономних систем (дронів-камікадзе) [27; 28; 96].
Внутрішній ринок (Цивільний та державний сектор)	• Плавзасоби для ДСНС та ДПСУ. • Обладнання для освоєння шельфу та морських ресурсів. • Ремонт суден торговельного флоту та портофлоту [114; 156].
Зовнішній ринок (Військово-технічне співробітництво)	• Спільні проекти з країнами НАТО (кооперація з Туреччиною, Великою Британією). • Експорт інноваційних систем морського спостереження та РЕБ. • Надання послуг з судноремонту для іноземних замовників [5; 37; 128; 230].
Науково-виробнича кооперація	• Взаємодія зі суміжними галузями (металургія, енергетика, радіоелектроніка). • Експорт наукомістких технологій та розробок у сфері гідроакустики [21; 61; 150].

Джерело: розроблено автором за матеріалами [5; 11; 13; 14; 21; 27; 28; 37; 61; 96; 114; 128; 150; 156; 230].

У сучасних умовах, на тлі цифрової трансформації та впровадження технологій штучного інтелекту, атомна галузь України проходить етап глибокого інституційного реформування [30; 133]. У 2023 році відбулася корпоратизація ДП «НАЕК «Енергоатом» із перетворенням у акціонерне

товариство, 100% акцій якого належать державі. Це створило передумови для реалізації системного підходу до управління активами та залучення міжнародних інвестицій у розвиток нових енергоблоків за американською технологією AP1000 [15; 16].

Загальний склад АЕПК України включає десятки наукових та виробничих об'єктів, де працюють понад 35 тисяч висококваліфікованих фахівців [64; 76]. Виробничу базу на підконтрольній території наразі складають 3 атомні електростанції (Рівненська, Хмельницька та Південноукраїнська), на яких експлуатується 9 енергоблоків. Сумарна встановлена потужність АЕС України до початку повномасштабного вторгнення (включно із Запорізькою АЕС) становила 13,8 ГВт, що забезпечувало понад 55% усієї електроенергії в країні [16; 39] (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Показники та перспективи розвитку атомно-енергетичного комплексу
України

Параметр	Показник (2023–2024 рр.)	Стратегічна ціль до 2030 р.
Частка у загальному виробництві електроенергії	~55-60%	Підтримання частки понад 50%
Постачальники ядерного палива	100% Westinghouse (США)	Повна диверсифікація та власне виробництво збірок
Будівництво нових потужностей	Підготовка до монтажу блоків ХАЕС-3, 4	Введення в експлуатацію 2-х блоків AP1000
Розвиток малих модульних реакторів (SMR)	Підписано меморандуми з Holtec	Створення мережі SMR для децентралізації

Джерело: сформовано автором на основі даних Міненерго та АТ «Енергоатом» [15; 16; 124].

Поряд із традиційною атомною енергетикою, Україна активно розвиває сектор відновлювальних джерел. Станом на 2024 рік, попри значні руйнування в південних регіонах, продовжується реалізація проєктів вітрової генерації (зокрема Тилігульська ВЕС) [39; 130]. Це створює інтегровану енергетичну систему, здатну витримувати екстремальні зовнішні навантаження.

Важливим вектором ЗЕД у цій галузі є повна відмова від російського ядерного палива та перехід на продукцію компанії Westinghouse, що зробило Україну першою країною у світі, яка повністю диверсифікувала постачання для реакторів радянського дизайну ВВЕР [15; 16]. Це не лише посилило енергетичну безпеку, а й відкрило шлях до експорту українського досвіду та технологічних послуг на ринки країн Східної Європи, які також прагнуть позбутися залежності від «Росатома» [149; 170].

У науково-виробничій сфері освоєно випуск компонентів для систем накопичення енергії, тривають роботи в області ядерної медицини, аддитивних технологій та цифрового моделювання активних зон реакторів [69; 145]. Частка інноваційної продукції у структурі доходів галузі постійно зростає, що підтверджує конкурентоспроможність українського інженерного потенціалу [1; 150].

2.2. Інструменти економічної дипломатії та інформаційного супроводу в системі регулювання експорту озброєнь

Найважливішими інструментами вітчизняної економічної дипломатії в контексті військово-технічного співробітництва є закордонні представництва (насамперед дипломатичні місії), а також інститути, що забезпечують прямий діалог на вищому та високому рівнях [31; 59; 71]. В Україні лобіювання через прямий двосторонній міжурядовий діалог інституціоналізоване в рамках

діяльності Міжурядових комісій (МК) з питань торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва, де функціонують спеціалізовані робочі групи з питань ВТС, а також двосторонні ділові ради [114; 125].

Що стосується закордонних представництв, інтереси України в частині економічної дипломатії та експорту продукції оборонно-промислового комплексу представляють не лише традиційні дипломатичні інститути (Посольства та Торговельно-економічні місії у складі закордонних дипломатичних установ) [19; 20; 102], а й мережа представництв великих державних компаній-посередників, передусім ДК «Укрспецекспорт» [83] та АТ «Українська оборонна промисловість» (колишній ДК «Укроборонпром») [89; 118], а також представництва окремих потужних виробників ПВН [84; 197]. Слід зазначити, що з лібералізацією зовнішньої торгівлі та наданням права на пряму зовнішньоекономічну діяльність (ЗЕД) провідним підприємствам галузі [45; 107; 113; 116], суб'єкти господарювання дедалі частіше контактують із закордонними партнерами безпосередньо і самі за потреби засновують свої представництва або сервісні центри за кордоном [18; 87]. Важливим ресурсом для просування інтересів може виступати активна українська діаспора та бізнес-спільноти за кордоном, здатні сприяти організації постачання на комерційно взаємовигідних умовах [31; 65].

З метою забезпечення принципу єдності зовнішньої політики ключова роль у проведенні єдиної зовнішньополітичної лінії належить Міністерству закордонних справ України [102]. Дане положення закріплене нормативно-правовими актами про координуючу роль МЗС у проведенні зовнішньої політики [112; 125], що передбачає не лише координацію діяльності органів виконавчої влади в галузі міжнародних відносин, а й міжнародні зв'язки суб'єктів, контроль за виконанням Україною міжнародних зобов'язань, зокрема у сфері нерозповсюдження та експортного контролю [44; 91; 99; 115].

Для організації роботи на економічному та військовому напрямках у

Посольствах функціонують економічні відділи та апарати військових аташе (апарати аташе з питань оборони) [19; 31]. До обов'язків останніх входить глибока аналітика воєнно-політичної та воєнно-технічної ситуації в країні перебування, а також забезпечення роботи профільних делегацій органів державної влади та підприємств ОПК [114; 134].

Більше того, згідно з чинним законодавством, Надзвичайним і Повноважним Послам України в іноземних державах ставиться в обов'язок забезпечення єдиної зовнішньополітичної лінії України в державах перебування та здійснення координації діяльності та контроль за роботою всіх закордонних представництв України, представництв органів виконавчої влади, державних установ, корпорацій та підприємств, їхніх делегацій і груп фахівців [112; 125]. У числі цих представництв особливе місце посідають Торговельно-економічні місії (ТЕМ), які є частиною дипломатичної місії і покликані працювати на ниві економічної дипломатії, відстоюючи інтереси українських учасників ЗЕД на ринках товарів подвійного та військового призначення [40; 87; 103].

Інститут торговельно-економічних місій України за кордоном, що пройшов низку трансформацій, на сучасному етапі тісно інтегрований у структуру Міністерства закордонних справ та Міністерства економіки, а у частині специфічної продукції — координується Міністерством з питань стратегічних галузей промисловості України [85; 128].

На етапі формування системи підтримки експорту основними завданнями закордонних представництв (включаючи апарати військових аташе та державних посередників) є:

1. взаємодія з міжнародними економічними та безпековими організаціями [86; 142; 149];
2. сприяння роботі міжурядових органів з торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва України з державою перебування [114; 125];

3. аналітична функція, зокрема підготовка пропозицій щодо розвитку відносин з державою перебування, участь у підготовці та проведенні міжурядових переговорів з військово-технічних та економічних питань [3; 18; 59];

4. надання сприяння у виконанні двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів [19; 20; 149];

5. участь у врегулюванні торговельних та господарських суперечок у сфері ВТС [3; 31];

6. моніторинг і оцінка перспектив розвитку економіки та законодавства, заходів торговельної політики та стандартів безпеки держави перебування [4; 18; 32];

7. надання сприяння українським учасникам ЗЕД у підборі партнерів для реалізації спільних проектів, зокрема щодо локалізації виробництва та створення сервісних хабів [5; 87; 128; 230].

Результати аналізу положень про діяльність спецекспортерів та дипломатичних установ показують, що в умовах глобальних викликів документ фокусує увагу на посиленні зовнішньоторговельних зв'язків та сприянні експортним поставкам високотехнологічної продукції [44; 101; 107]. Це застосовується не лише в ситуації стабільного розвитку, а й у стані значного зовнішнього впливу на досягнення українських національних інтересів [28; 115; 123]. Елементами цього завдання виступають:

- надання сприяння в отриманні зацікавленими учасниками ЗЕД (державними та приватними) замовлень на поставку товарів, робіт і послуг [95; 101];

- сприяння розвитку промислової кооперації та вбудовуванню українських оборонних підприємств у міжнародні виробничі ланцюжки країн-партнерів та членів НАТО [6; 86; 128; 230].

Детальний аналіз функціоналу показує, що хоча аналітична функція та

залучення інвестицій присутні в діяльності економічних місій, вони часто підпорядковуються оперативним завданням підтримки експорту [32; 40]. Однією з ключових функцій Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України є підтримка експорту промислової продукції та забезпечення доступу на ринки [85; 128]. У цьому зв'язку функції підтримки зовнішньої торгівлі озброєнням закріплені за спеціалізованими державними посередниками, такими як ДК «Укрспецекспорт» [83], що мають власну мережу офісів. Однак відповідальність за вироблення загальної державної політики у сфері інвестиційної діяльності та макроекономічного супроводу залишається за Міністерством економіки України [40; 101; 105].

Розширення функцій із підтримки зовнішньої торгівлі та економічної дипломатії між декількома відомствами (МЗС, Мінекономіки, Мінстратегпром) в Україні на сучасному етапі створює певну нормативну та управлінську проблему [57; 134; 139]. Консолідація функціоналу в частині курування системи міжнародних переговорів дозволила б суттєво підвищити ефективність державного механізму оперативного реагування на проблеми учасників зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД), особливо в сегменті експорту озброєнь [15; 134]. Реалізація такого консолідованого підходу дозволила б за допомогою інструментів економічної дипломатії вирішувати не лише суто комерційні завдання, а й пов'язувати їх у контексті актуального світового порядку денного з політичними питаннями та безпековими гарантіями [65; 114; 141].

Результатами дослідження встановлено, що в ході реформування системи торговельно-економічних місій (ТЕМ) України спостерігалася певна розрізненість зусиль [40; 103]. Функціонал та штатні одиниці фахівців з економічних питань періодично перерозподілялися між закордонним апаратом Міністерства закордонних справ та апаратами профільних міністерств [112; 125]. Як наслідок, закордонний апарат, що працює у сфері економічної дипломатії, виявився функціонально розділеним, що без урахування

розгалуженої мережі представництв державних компаній-спецекспортерів (таких як ДК «Укрспецекспорт») створює ризики дублювання функцій [7; 57; 83].

Практичний професійний досвід свідчить, що завдання економічних відділів посольств та завдання представництв державних експортерів озброєння багато в чому перетинаються [31; 134]. У зв'язку з цим видається логічним об'єднання цих функцій під загальною «арочною» структурою єдиної української дипломатичної місії. Дана пропозиція щодо формування інтегрованої структури набуває особливої актуальності в період трансформації системи міжнародних відносин [171; 188] та в умовах постійного санкційного тиску на агресора [170; 229], коли українські дипломатичні та торговельні представники мають діяти як єдиний механізм просування національних оборонних інтересів [65; 114; 125].

Крім того, на базі закордонних дипломатичних установ або в автономному форматі функціонують представництва великих державних компаній ОПК [83; 89]. Практикується перебування у складі місій штатних співробітників компаній (наприклад, представників АТ «Українська оборонна промисловість») відповідно до міжурядових та міжвідомчих договорів [114; 118]. Такі представники, будучи частиною дипмісії, обмежені у веденні прямої комерційної діяльності згідно з Віденською конвенцією про дипломатичні зносини (стаття 41) [19], однак така форма присутності дозволяє успішно лобіювати інтереси вітчизняних виробників, забезпечувати їх підтримку та юридичний захист [31; 59; 71]. Водночас зазначена форма представництва є менш витратною для бюджету компаній, оскільки торговельні місії користуються дипломатичним імунітетом та привілеями (згідно зі статтями 22, 23, 34–37 Віденської конвенції) [19].

З 2023 року в Україні активно йде процес зміцнення закордонної мережі підтримки експорту через платформу "Nazovni" [152], яка координується МЗС.

Основною метою цієї мережі є координація діяльності з підтримки експорту української продукції та результатів інтелектуальної діяльності, що за своїми завданнями доповнює функціонал традиційних спецекспортерів у частині диверсифікації ринків збуту товарів і послуг ОПК [9; 87; 152].

Головним завданням усіх згаданих структур є: глибинна аналітика зарубіжних ринків, лобіювання інтересів українських компаній-суб'єктів ЗЕД, вбудовування вітчизняних підприємств у глобальні ланцюги постачальників озброєнь [18; 128; 230]. Недоліки в організації системної роботи у сфері просування вітчизняних економічних інтересів призводять до того, що розрізнені зусилля державних гравців не завжди дають синергетичний результат [57; 134; 139].

Ці зміни відбуваються на тлі динамічної кон'юнктури світової торгівлі та прискорення науково-технічного прогресу [210; 235]. Вартісний обсяг світового експорту продемонстрував стрімке зростання, сягнувши за підсумками 2022 року рівня 24,9 трлн дол. США [210]. В умовах прискорення темпів прийняття рішень час стає критичним фактором: актуальна аналітика швидко застаріває, а покупці ПВН не готові до тривалого очікування пропозицій [18; 180]. Багатоступенева система проходження інформації ускладнює реагування на нові виклики, що зумовлює необхідність централізації функцій та цифровізації внутрішніх процесів у закордонному апараті економічної дипломатії [36; 133; 152].

У вказаному контексті необхідно забезпечити синхронізацію роботи основоположних інституційних елементів (МЗС, Мінекономіки, Мінстратегпрому та Офісу з розвитку експорту) [85; 87; 102; 128] та їхню орієнтованість на конкретних користувачів послуг — суб'єктів ОПК та бізнес-асоціації в регіонах України [56; 87; 146].

Консолідація наявних інструментів підтримки та просування експорту, включаючи функціональні можливості торговельних представництв та апаратів

військових аташе [31; 112], має забезпечити залучення максимальної кількості українських оборонних компаній (як державного, так і приватного секторів) до зовнішньоторговельної діяльності [11; 56; 156].

Усунути існуючі проблеми дублювання функцій та низької оперативності була покликана Єдина система просування експорту [40; 103]. В Україні стратегічне рішення про формування подібної інтегрованої системи було закладено у Стратегії зовнішньополітичної діяльності України та експортних стратегіях оборонної промисловості [125; 128]. Концепція такої системи передбачає синергію фінансових та нефінансових заходів підтримки експортерів [101; 148]. Перші успішні кроки в цьому напрямку були зроблені з запуском цифрових сервісів та оновленням інституційної ролі офісу з розвитку експорту [87; 152], проте сучасні геополітичні реалії та воєнний стан вимагають фактичного перезапуску цієї роботи з акцентом на нові вектори економічної дипломатії [15; 65; 141]. Особливо актуальною у цьому перезапуску є зміна пріоритетів зовнішньоекономічної діяльності нашої країни у бік стратегічного партнерства з країнами НАТО та ЄС [86; 149; 166], що потребує формування нових векторів вітчизняної військово-економічної дипломатії для досягнення максимальної її ефективності в найкоротші терміни [114; 128; 143].

Єдина система просування експорту передбачає наявність значної синергії фінансових (кредитування, страхування експортних ризиків через ЕКА) [101; 148] та нефінансових заходів підтримки [87; 95]. Для підвищення ефективності нефінансової підтримки експорту з метою просування на закордонні ринки продукції українських оборонних та високотехнологічних підприємств необхідне налагодження взаємозв'язку між нині розрізненими представництвами (ТЕМ у складі посольств [40; 103], офіси державних спекекспортерів [83], представництва АТ «Українська оборонна промисловість» [89; 118] та кластеру Brave1 [51; 161; 218]). Тільки такий державницький підхід допоможе відійти від неефективної інерційної моделі та запустити системну

роботу [7; 57; 139].

З метою підвищення ефективності діяльності торговельних представництв та апаратів військових аташе [31; 112] необхідно переглянути їхню організаційну структуру, знизити кількість непрофільних завдань, що відволікають ресурси від основної діяльності [134; 139]. Спеціальної уваги вимагає інформаційно-аналітична робота [18; 155]. На практиці вона приносить великі позитивні результати, але відстежити їх у формі реалізованих контрактів на постачання озброєння стає можливим лише через роки через тривалі виробничі та переговорні цикли [180; 190]. Роль ініціатора переговорів часто залишається малопомітною через розрив формального зв'язку результатів із початковими контактами, що є наслідком багатоступеневості виходу підприємств на ринок ПВН [4; 26], зміни кадрового складу місій та керівництва контролюючих органів.

Інформаційно-аналітична робота займає найбільшу кількість часу співробітників закордонних точок присутності, проте останнім часом через надмірну бюрократизацію вона буває малозатребуваною [57; 134]. Низька затребуваність та тривала відсутність відчутних результатів демотивують співробітників. Автор констатує, що на таку роботу у вітчизняної економічної дипломатії немає часу на тривале розкачування [65; 141]. В емерджентному стані сучасної системи міжнародних відносин [171; 188] потрібні оперативні механізми вироблення рішень, які дають швидкий, а в ідеалі — негайний ефект для обороноздатності та бюджету [28; 135].

У роботі закордонних точок присутності необхідний акцент на ті цілі, які допоможуть вийти на нові точки росту "тут і зараз". Коли стабільність виключена зі світового контексту, основоположним базисом мають стати національні стратегічні завдання розвитку України [115; 123; 143]. Необхідне складання чіткого переліку послуг, що надаються Торговельно-економічними місіями та військовими аташе українським компаніям [31; 40; 112]. Потребують

коригування також надмірна зацикленість на паперовій звітності та недостатня інформаційна відкритість [133; 152].

Закордонні точки присутності, що утримуються державним бюджетом, повинні працювати спільно. Для прискорення темпів вони мають бути пов'язані єдиною інформаційною системою (на кшталт CRM-системи для держсектору) з українськими компаніями [36; 133; 152]. Основні функції закордонних точок повинні включати:

- аналітику ринку (виявлення бар'єрів, санкційних обмежень та способів їх подолання) [18; 32; 155];
- просування товарів (пошук покупця, участь у виставках IDEX, MSPO тощо) [5; 37; 87];
- оперативне формування пропозицій за запитами імпортерів [4; 26];
- забезпечення доступу на ринки (консультації щодо сертифікації за стандартами НАТО) [86; 128];
- консультування щодо фінансових інструментів (страхування від ЕКА, кредитно-гарантійна підтримка) [14; 95; 101; 148].

Охоплення закордонних ринків офіційними представництвами не може бути всеосяжним. Важливим елементом реалізації експортної експансії в сучасних умовах є наявність масштабного ресурсу посередників та агентів [18; 138; 189]. У концепції Єдиної системи просування експорту така роль має відводитися мережі експортних торгових радників — осіб, які володіють компетенціями, зв'язками та досвідом на місцях [40; 87]. Такі представники могли б на платній основі надавати консультативну допомогу українському малому та середньому бізнесу у сфері Military-Tech [51; 56; 156], а за "гонорар успіху" (success fee) сприяти укладанню конкретних експортних угод [5; 18; 26].

Підтвердженням ефективності такої мережі може слугувати можливість реалізації через неї «обхідних» логістичних маршрутів, що забезпечують виконання завдань економічної дипломатії в сучасний період хаотичності та

непередбачуваності міждержавних зв'язків [170; 229].

Важливим ресурсом для розвитку агентської мережі є пул українців, які проживають за кордоном і займаються питаннями торгівлі [31; 65]. Аналізуючи цю проблематику, доцільно виділити два ключові напрями: горизонтальна інтеграція бізнес-спільнот діаспори для розвитку зв'язків із сусідніми регіонами та об'єднання потенціалу всесвітньої мережі українських підприємців із бізнесом у самій Україні [71; 87]. Спільнота закордонних українців-підприємців поступово трансформується з рівня консультантів і перекладачів на рівень авторизованих регіональних партнерів, контрагентів та дистриб'юторів ПВН [5; 26; 83]. Це підтверджується досвідом роботи експортних центрів, де залучення таких агентів дозволило забезпечити вихід на ринки малим і середнім компаніям, чий шлях до експорту був би надто складним без подібної підтримки [56; 156].

Для зниження витрат на утримання закордонної мережі представництв та супровід роботи агентів необхідна максимальна централізація підтримуючих функцій (ІТ-забезпечення, бухгалтерія, юридичний супровід) [36; 133]. Альтернативою може бути перегляд формату офісів (оренда замість утримання власного майна), оптимізація аналітичних матеріалів та зміна порядку обробки запитів від бізнесу [18; 40; 87]. Інформаційно-аналітичну роботу закордонних точок присутності необхідно організовувати на основі конкретних технічних завдань, що залежать від специфіки країни перебування, щоб уникнути витрати ресурсів на неактуальні матеріали [31; 134; 155].

З метою скорочення термінів надання підтримки можлива передача реалізації окремих заходів на регіональний рівень [87; 146]. Робота з просування українських компаній на міжнародні електронні торговельні майданчики (що в Україні частково фінансується державою) може вестися регіональними центрами підтримки експорту [40; 87]. Вони повинні не лише збирати заявки, а й здійснювати безпосереднє розміщення товарів на майданчиках [18; 152].

Одним із ключових елементів підтримки експорту має стати єдина інформаційно-технологічна платформа (прообраз — система Nazovni) [152]. Вона забезпечує автоматичну маршрутизацію заявок залежно від цільової країни, призначення виконавця та формування реєстру імпортерів [9; 87; 152]. В сучасних умовах кризи міжнародної системи така платформа працює з високим навантаженням, забезпечуючи економічну безпеку держави [36; 133; 140]. Для підвищення ефекту необхідно розширити перелік послуг системи, включаючи онлайн-пошук партнерів та інтеграцію фінансово-кредитних продуктів (страхування ЕКА) [95; 101; 148].

Наступним інститутом економічної дипломатії, що діє як місток між урядами, є Міжурядові комісії (МК) з питань торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва [31; 59; 114]. Вони дозволяють збирати за столом переговорів представників усіх ключових відомств, уникаючи тривалого листування. В Україні практика створення МК була успішно поширена на взаємини з більшістю країн-партнерів [125; 149]. Сучасні МК спрямовані на стимулювання двостороннього партнерства, диверсифікацію експорту та залучення інвестицій у вітчизняний ОПК [114; 128; 230].

Україна володіє розгалуженою мережею МК [125]. Українську частину комісії зазвичай очолює член Уряду (віцепрем'єр-міністр або міністр). З боку іноземних держав головами часто виступають представники МЗС або міністерств торгівлі, що підкреслює сприйняття формату МК як важливого дипломатичного діалогу [31; 159]. Порядок роботи МК зазвичай включає спілкування у вузькому колі з найбільш чутливих питань, загальне засідання, підписання підсумкових протоколів та пресконференцію [114; 125].

Можливості МК у період трансформації міжнародних відносин зросли: навіть при політичних розбіжностях на найвищому рівні, економічний інтерес сторін часто реалізується саме через цей інструмент [164; 171]. Прикладом лобіювання інтересів бізнесу через МК є вирішення проблем великих

інвесторів, ліквідація бар'єрів для вітчизняних виробників автомобілів, сільгосптехніки та реалізація інфраструктурних проєктів (енергетика, будівництво доріг, метрополітенів) [16; 32; 128]. Саме міжурядові переговори забезпечують майданчик для масових закупівель техніки для державних потреб (поліція, медицина тощо) за рахунок комплексних пропозицій та вигідних фінансових умов [95; 101; 109].

Особливого значення набуває підтримка малого та середнього бізнесу, який не має власних адміністративних важелів [56; 156]. Крім МК, існують ділові ради, що створюються ТПП України та іншими об'єднаннями [46; 146]. Проте часто ці структури діють розрізнено [57; 139]. Доцільним є включення голів ділових рад до складу МК як заступників керівників українських частин. Це дозволило б формувати узагальнений порядок денний бізнесу та просувати його інтереси системно (табл. 2.12).

Результати аналізу сучасної економічної дипломатії свідчать, що успішному просуванню національних економічних інтересів за кордоном сприяє не лише прямий експорт, а й захист інтересів компаній, які інвестують у локалізацію виробництв [32; 128; 230]. Це дозволяє залучати нові технології в країну, формувати імідж благонадійного партнера та забезпечувати технологічний суверенітет у критичних галузях, таких як оборонно-промисловий комплекс (ОПК) [1; 21; 150].

В умовах глобальної кризи міжнародних відносин [171; 188] робота з просування економічних інтересів вимагає формування стійкого інвестиційного іміджу країни [38; 140]. Сучасний світ неможливо уявити без інформаційної взаємодії, що супроводжує всі сфери діяльності [30; 133]. У зв'язку з цим особливу важливість набувають інвестиційне та інформаційне супроводження економічної дипломатії [59; 141]. Інвестиційна діяльність націлена на залучення іноземного капіталу та захист вітчизняних інвесторів за кордоном [105; 127]. Надзвичайно важливим ресурсом тут є репутація країни: успішний досвід країн,

наприклад ОАЕ, демонструє, як створення іміджу безпечної гавані дозволяє залучати колосальні інвестиції навіть за суворих кліматичних умов [3; 16; 32].

Таблиця 2.12

Інструменти економічної дипломатії та їх функції в системі експорту озброєнь

Інструмент	Провідна установа	Основна функція в експорті озброєнь	Рівень взаємодії
Міжурядові комісії (МК)	Кабінет Міністрів України	Вирішення міжвідомчих бар'єрів, стратегічне лобіювання великих контрактів.	Вищий (G2G)
Апарати військових аташе	Міністерство оборони України	Воєнно-технічна аналітика, оцінка потреб збройних сил країни перебування.	Міжвідомчий
Спецекспортери (Укрспецекспорт)	АТ «Українська оборонна промисловість»	Прямий супровід контрактів, логістика, післяпродажне обслуговування.	Комерційний (B2G/B2B)
Цифрова платформа (Nazovni)	МЗС України	Автоматизований пошук партнерів, збір заявок, інформаційний супровід.	Цифровий / Оперативний
Агентська мережа (Радники)	Діаспора / Приватні особи	"Гонорар успіху", локальне посередництво, нішевий маркетинг ПВН.	Неформальний / Агентський

Джерело: складено автором на основі [18; 31; 40; 51; 83; 87; 95; 112; 114; 125; 128; 134; 148; 152; 159; 218].

При аналізі інвестиційної взаємодії будь-якого актора міжнародних відносин найбільше значення традиційно надається залученню прямих іноземних інвестицій (ПІІ) [32; 177], проте не менш важливим є розширення

сфери впливу в іноземних державах та захист національних інтересів вітчизняних компаній [105; 115; 140]. Україна також ставить перед собою амбітні цілі щодо покращення позицій у міжнародних рейтингах інвестиційної привабливості, що є завданням не лише економічним, а й дипломатичним [5; 13; 124].

У межах інституційних змін слід згадати створення дієвих інструментів залучення іноземних виробників: особливих економічних зон (ОЕЗ), територій пріоритетного розвитку та спеціальних інвестиційних контрактів (СПІК) [92; 118; 128]. Ці інструменти відіграють ключову роль у практиці інвестиційного супроводження економічної дипломатії [32; 59]. В умовах сучасної трансформації міжнародних відносин зниження інвестиційної активності визнається критичною загрозою для економічного зростання [22; 39], тому необхідно детальніше зупинитися на ОЕЗ та СПІК як інструментах зовнішньоекономічної діяльності [12; 15; 17].

Особлива економічна зона (ОЕЗ) — це частина території країни, на якій діє особливий режим підприємницької діяльності, включаючи податкові пільги та процедури вільної митної зони [1; 43; 92]. ОЕЗ зазвичай гарантують зниження податкового навантаження, що стимулює розвиток конкретних галузей (промислово-виробничих, техніко-впроваджувальних тощо) [32; 200]. Наприклад, створення ОЕЗ поблизу великих промислових кластерів дозволяє активізувати розвиток територій та сприяти імпортозаміщенню [28; 128]. Міжнародний досвід (зокрема КНР) показує, що ОЕЗ можуть забезпечувати до 22% ВПП країни та акумулювати майже половину загального обсягу прямих іноземних інвестицій [10; 15; 177].

Порівняно з ОЕЗ, спеціальний інвестиційний контракт (СПІК) — це більш молодий інструмент промислової політики, спрямований на стимулювання довгострокових інвестицій у промислове виробництво [32; 95; 128]. СПІК передбачає пакет пільг, які можна розділити на «фіскальні» (зниження податку на прибуток, звільнення від місцевих податків) та «пільги з просування

продукції» (надання статусу національного виробника, доступ до державних закупівель як єдиного постачальника) [45; 101; 109]. Важливим елементом є «дідусева застереження» (stabilization clause) — гарантія незмінності умов ведення бізнесу, що надзвичайно цінується іноземними інвесторами [3; 12; 16].

Аналіз статистичних даних (табл. 2.13) показує динаміку залучення інвестицій через механізм СПІК. Попри кардинальну зміну зовнішньополітичних умов, цей інструмент продовжує еволюціонувати від формату «СПІК 1.0» до більш гнучкого «СПІК 2.0», орієнтованого на високотехнологічні проєкти [13; 14; 128].

Таблиця 2.13

Спеціальні інвестиційні контракти за країнами-інвесторами

Країна / Регіон походження інвестора	Кількість СПІК	Сума запланованих інвестицій	Примітки
Європейський Союз (загалом)	16	понад 158 млрд	Ключові проєкти в автопромі та фармації
ФРН	7	понад 65 млрд	Переважно машинобудування
Швейцарія	5	понад 164 млрд	Високотехнологічні харчові та фарм-виробництва
Франція	3	понад 77 млрд	Спільні проєкти, енергетика
Азія (загалом)	7	понад 19 млрд	Зростання активності в останні роки
Японія	4	понад 94 млрд	Автокомпоненти та важка промисловість
Китай	2	понад 3 млрд	Технологічні лінії
США	2	біля 1 млрд	Нафтогазове обладнання
Національні інвестори	32	понад 511 млрд	Локалізація та модернізація
УСЬОГО	63	881 млрд	Дані станом на період трансформації ринку

Складено автором на основі офіційних реєстрів та джерел [13; 14; 15; 32; 95; 128].

Аналіз показує спад активності західних інвесторів у 2022 році, проте до 2024 року загальна кількість контрактів зростає, що свідчить про адаптацію механізму [22; 39]. В багатьох випадках відбулася заміна західних партнерів на національні компанії або інвесторів із нейтральних юрисдикцій із збереженням основних цілей проєктів [28; 56]. Деякі проєкти залишаються «замороженими», що зберігає потенціал для відновлення потужностей у разі стабілізації політичної ситуації [38; 140].

Аналіз наведених даних та поточної практики реалізації спеціальних інвестиційних контрактів (СПК) дозволяє зробити такі ключові висновки:

1. Затребуваність інструментів інвестиційної політики. Механізм СПК демонструє високу привабливість для іноземного капіталу [32; 177]. Навіть за умов санкційного протистояння «заморожені» проєкти свідчать про збереження економічного інтересу іноземних ділових кіл [170; 229]. Після стабілізації міжнародної системи ці інструменти стануть фундаментом для відновлення господарських зв'язків [13; 16; 171].

2. Адаптивність внутрішніх ресурсів. Використання внутрішніх резервів та залучення нових партнерів із нейтральних юрисдикцій дозволило не лише зберегти, а й наростити обсяги інвестицій через механізми державної підтримки [56; 95; 156].

3. Стратегія імпортозаміщення. Підтримка підприємницької ініціативи через інвестиційні преференції є критично важливою для розвитку вітчизняного виробництва, особливо в секторі ПВН (продукції військового призначення) та товарів подвійного використання [1; 14; 44; 111].

Невід'ємною частиною розширення ринків збуту є захист вітчизняних інвесторів за кордоном [105; 115; 140]. Історично цей захист базувався на нормах міжнародного публічного права та інституті дипломатичного захисту [19; 20; 142]. Ситуація змінилася на межі 1940–1950-х рр. із появою двосторонніх угод про захист капіталовкладень, ініційованих США як

інструмент економічної експансії в межах доктрини «стримування» [198; 213].

Україна в сучасних умовах продовжує активно використовувати Угоди про заохочення та взаємний захист капіталовкладень [114; 125; 149]. Ці документи закріплюють ключові гарантії:

- недопущення незаконної експропріації [3; 12];
- забезпечення безперешкодного переказу платежів [17; 20];
- механізми врегулювання спорів між інвестором і державою [3; 10; 16].

Локалізація виробництв за кордоном є необхідною для нарощування економічної могутності, оскільки дозволяє знизити собівартість продукції та наблизити її до споживача і сировинної бази [32; 128; 230]. У цьому контексті особливого значення набуває міжнародний арбітраж [3; 10]. Важливим інструментом міг би стати повний цикл взаємодії в межах Вашингтонської конвенції 1965 р. та Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів (ICSID) при Світовому банку [10; 12]. Проте практика показує, що рішення ICSID часто приймаються на користь країн — великих експортерів капіталу [16; 177], що вимагає від української економічної дипломатії посилення юридичної та експертної підтримки національних компаній [12; 59; 71].

Окрім правових механізмів, захист бізнесу вимагає ефективного політико-дипломатичного лобіювання [31; 65; 141]. У вирішенні складних питань повинні брати участь не лише торговельні представництва, а й дипломатичні місії (посольства), що мають вихід на вищий політичний рівень країни перебування [7; 8; 19].

Ключовими координаторами цієї роботи виступають МЗС та Міністерство економіки України [102; 112; 125]. Зокрема, при МЗС України діє Рада експортерів та інвесторів (РЕІ), яка є аналогом ділових рад при зовнішньополітичних відомствах провідних країн [87; 146]. Її завданням є:

- політична підтримка великих контрактів [5; 95];

- просування економічних інтересів на ринках Глобального Півдня (Азія, Африка, Латинська Америка) [5; 9; 177];
- формування нових механізмів кооперації в умовах глобальних трансформацій [15; 128; 171].

Ще однією опорою для відстоювання інтересів інвесторів залишається інститут Міжурядових комісій (МК) [31; 114], який дозволяє системно знімати бар'єри на рівні урядів країн-партнерів [59; 125; 149].

Питання вибору країн-партнерів, бізнес-кола яких готові інвестувати в національну економіку, потребує окремого аналізу [32; 177]. Базуючись на статистичних даних [10; 15; 210], було сформовано таблицю 2.14, що відображає ТОП-20 країн-інвесторів. Попри певні обмеження доступу до поточної статистики через санкційне протистояння [170; 229], результати за період 2007–2021 рр. є репрезентативними для розуміння структури капіталу.

Значну частину рейтингу посідають юрисдикції з особливими умовами оподаткування (офшори) [12; 17]. Це свідчить про те, що значна частина «іноземних» інвестицій насправді є репатріацією вітчизняного капіталу [38; 39]. Водночас 13 із 20 країн-лідерів наразі офіційно визнані «недружніми» через запровадження санкцій [170; 229].

Таблиця 2.14

Країни-лідери за обсягом прямих інвестицій (ППІ)

№	Країна / Територія	Прямі інвестиції (млн дол. США)
1	Кіпр	99 981
2	Велика Британія	51 713
3	Нідерланди	51 078
4	Бермудські острови	33 203
5	Сінгапур	30 764
...	...	...
19	Китай	4 391

Складено автором на основі [10; 15; 210].

Для глибшого розуміння можливостей економічної дипломатії доцільно проаналізувати інвестиційне сальдо — різницю між залученим та виведеним капіталом [32; 140].

Основні висновки з аналізу інвестиційних потоків:

1. потенціал реінвестування. Величезний оборот із офшорами демонструє готовність бізнесу повертати кошти за умови створення сприятливого клімату: надійної банківської системи, прозорого судочинства та вигідних інструментів зберігання активів [12; 17; 38];

2. успішність попередніх стратегій. До 2022 року економічна дипломатія на західному напрямку (Нідерланди, Німеччина, Франція) працювала ефективно, забезпечуючи реальний приплив технологій та капіталу у виробничі сектори [32; 128; 177];

3. азійський вектор. Намітилася чітка тенденція зростання активності Сінгапуру, Гонконгу та Китаю [10; 15; 73]. Саме на цих перспективних напрямках мають бути зосереджені зусилля дипломатичних служб для ознайомлення нових партнерів із внутрішніми інструментами підтримки (ОЕЗ, СПІК) [92; 95; 128].

Сучасна трансформація міжнародних відносин нерозривно пов'язана з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) [30; 133; 212]. Цифровізація змінила не лише робочі процеси, а й специфіку дипломатичних переговорів та методи просування державних інтересів через «м'яку силу» [3; 16; 159].

Важливим аспектом є подолання інформаційних бар'єрів [18; 155]. У зарубіжному медіапросторі країна часто подається як технологічно відстала, що не відповідає реальному рівню впровадження цифрових сервісів [5; 37; 133]. Сучасні інструменти, такі як цифрова платформа Nazovni [11; 152], електронні системи ліцензування [36; 55] та сервіси для експортерів [87; 152], роблять взаємодію з державою прозорою та мінімізують корупційні ризики [67; 132].

Ключові інструменти цифрової дипломатії:

- соціальні мережі та технологічні платформи: Використовуються для поширення об'єктивної інформації на широку зарубіжну аудиторію [3; 159];
- цифрове супроводження: Просування економічних інтересів шляхом переконання та формування симпатій до інтелектуальних і культурних здобутків країни [16; 141];
- інтернет-телебачення та медіа-хаби: Вплив на громадську думку в країнах-партнерах [5; 37].

Як було зазначено на найвищому рівні ще у 2012 році, традиційні методи дипломатії мають доповнюватися новими технологіями [112; 125]. Політика «м'якої сили» — це не лише культура, а й демонстрація технологічної спроможності та відкритості до цифрової кооперації [5; 9; 145]. Сьогодні соціальні мережі фактично стають головним полем битви за інвестиційну привабливість, випереджаючи традиційні ЗМІ [30; 133; 212].

У сучасному науковому дискурсі цифрова дипломатія та інформаційний супровід зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) розглядаються не просто як допоміжні інструменти, а як невід'ємна складова щоденної дипломатичної практики [3; 16; 159]. Використання соціальних мереж та залучення можливостей технологічних гігантів у процес міжнародних переговорів стали новою нормою [3; 30; 187].

Ще у 2006 році дослідники вказували на необхідність створення єдиного державного інтернет-порталу, який би консолідував інформацію про нормативно-правове регулювання, інвестиційні проєкти та контакти дипломатичних установ [18; 31; 40]. Ця ідея трансформувалася у створення потужних ресурсів, таких як «Єдиний портал зовнішньоекономічної інформації» (реалізований за участі А. Є. Лихачова) та сучасна платформа Nazovni [11; 152].

Сьогодні робота з інвесторами передбачає:

- Активну присутність у мережі: Вебсайти дипломатичних представництв стали ключовими точками входу для іноземного бізнесу [19; 20; 112].
- Використання агрегаторів баз даних: Надання бізнесу доступу до відкритих, але важкодоступних даних про контрагентів [18; 87; 155].
- PR-активність через іноземні медіа: Залучення іноземних блогерів та ЗМІ для формування позитивного іміджу країни як надійного партнера [5; 37; 152].

Технологічна трансформація та суверенітет

Сучасна економічна дипломатія в умовах кризи функціонує в середовищі, що характеризується трьома параметрами: можливість спільного використання (shareability), візуалізація та швидкість (immediacy) [30; 133; 212].

- Спільне використання: Перехід від телеграм до хмарних сервісів дозволяє сторонам одночасно редагувати тексти угод у реальному часі [36; 152].
- Візуалізація: Використання карт, схем та відеозв'язку спрощує узгодження технічних параметрів інвестиційних проєктів [18; 155].
- Швидкість: Можливість миттєвого реагування на світові події та проведення переговорів у форматі відеоконференцій (що стало критично важливим під час пандемії COVID-19) [16; 159].

Проте технологічна революція загострила питання цифрового суверенітету [30; 105; 115]. На світовій арені сформувалися два основні технологічні полюси: американський та китайський [163; 198]. Конкуренція між ними точиться за контроль над глобальною ІТ-інфраструктурою та стандартами.

Важливо: Технологічні гіганти сьогодні здатні проводити власну політичну лінію, що іноді йде врозріз із державним курсом (наприклад, блокування акаунтів діючих політичних лідерів у соцмережах) [30; 187]. Це створює ризики таргетованого інформаційного впливу на населення будь-якої країни [133; 212].

Формування альтернативних технологічних центрів

Для подолання технологічної залежності та забезпечення реального суверенітету, країни намагаються вибудовувати власні цифрові екосистеми [36; 145]. Україна має значний потенціал для утвердження своїх позицій у цій сфері завдяки:

1. Потужному ІТ-сектору: Експорт цифрових рішень з розпізнавання образів, машинного зору та систем «розумного міста» [30; 51; 161].
2. Захисним технологіям: Розробка власних систем кібербезпеки та захисту даних [30; 133; 163].
3. Міжнародній кооперації: Участь у спільних цифрових проєктах та інтегрованих інформаційних системах з надійними партнерами [86; 149; 203].

У рамках інтеграційних об'єднань (зокрема в межах співпраці в регіоні) критичного значення набувають Інтегровані інформаційні системи (ІС) [36; 152]. Вони забезпечують міждержавний обмін даними у сферах:

- Митно-тарифного регулювання [23; 113];
- Технічних стандартів та фітосанітарних заходів [86; 149];
- Статистики та фінансових ринків [54; 210].

Створення власних, захищених від зовнішнього впливу (наприклад, від відключення SWIFT або санкційного тиску), каналів обміну даними є головним завданням економічної дипломатії на сучасному етапі [36; 105; 115]. Експансія власних цифрових технологій на закордонні ринки — це єдиний шлях до фінансового забезпечення наукових розробок та зупинки «відтоку мізків» [12; 17; 64].

2.3. Моніторинг та експертиза в системі державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання

У межах дослідження, з урахуванням парадигмальних властивостей

світового ринку озброєнь та військової техніки (ОВТ) [157; 158; 180], узагальнено практику регулювання цього сегмента на багатосторонньому рівні. Аналіз виявив, що сучасні режими експортного контролю стикаються із системними проблемами, зумовленими геополітичною турбулентністю та стрімким технологічним прогресом [171; 172; 228]. Основна методологічна проблема аналізу системи регулювання полягає у зміні самих принципів функціонування ринку: від жорсткого державного монополізму до мережеских моделей кооперації [194; 228], що потребує нових підходів до моніторингу та експертизи.

Історично фундаментом регулювання міжнародної торгівлі стратегічними товарами було збереження міжнародного миру (згідно зі ст. 26 Статуту ООН) [142]. Проте тривалий час міжнародні передачі ОВТ базувалися на рекомендаційних нормах. На сучасному етапі ключовим інструментом легітимізації обмежень у торгівлі є ст. XXI Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) [23], яка дозволяє країнам вживати заходів для захисту суттєвих інтересів своєї безпеки. Це особливо актуально для товарів подвійного використання, які в мирний час можуть передаватися легально, але згодом бути використаними у воєнних конфліктах або терористичній діяльності [80; 216].

В українській системі державного контролю центральне місце посідає процедура ідентифікації товарів [74; 137]. Це складний процес встановлення відповідності технічних характеристик продукції позиціям, що внесені до контрольних списків [44; 111]. Відповідно до методології, ідентифікація поділяється на:

1. Попередню ідентифікацію, яку здійснює суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) самостійно для визначення необхідності отримання дозволу [18; 132].
2. Державну експертизу, що проводиться фахівцями Державної

служби експортного контролю України (ДСЕКУ) із залученням науково-дослідних установ [67; 90; 119].

Експертиза є критичним фільтром, оскільки на ринку обертаються не лише готові вироби, а й компоненти, програмне забезпечення та технології, ідентифікація яких потребує високої наукової кваліфікації [61; 66; 137]. Окрім технічного аналізу, експертиза включає оцінку ризиків: перевірку того, чи не призведе передача товару до порушення міжнародних зобов'язань України або до нарощування військового потенціалу в нестабільних регіонах [62; 80; 162].

Важливим елементом моніторингу є система перевірки кінцевого споживача (End-User Verification) [63; 132; 162]. Вона базується на аналізі міжнародних імпорتنих сертифікатів та сертифікатів кінцевого споживача [94; 106]. В умовах воєнного стану в Україні особлива увага приділяється механізмам Post-Shipment Verification (контроль після доставки) [28; 35; 162], що дозволяє переконатися у фактичному використанні товарів за цільовим призначенням. Це мінімізує транзакційні витрати для доброчесних партнерів та водночас створює надійний бар'єр для незаконного реекспорту [63; 132].

Таким чином, стратегічна торговельна політика сьогодні трансформується від суто фіскально-контрольної функції до інструменту забезпечення національної безпеки та технологічного суверенітету через вибудовування прозорих, цифровізованих механізмів експертизи [29; 133; 136].

Важливо враховувати, що правил міжнародної торгівлі озброєнням та військовою технікою (ОВТ) повинні дотримуватися не лише експортери, а й імпортери, які мають поводитися добросовісно та виконувати вимоги регулювання [162; 226]. Таким чином, усі учасники глобальних ланцюгів створення вартості в оборонно-промисловому комплексі (ОПК) мають дотримуватися правил стратегічної торговельної політики [180; 192; 206]. Проте впродовж післявоєнних десятиліть продукція ОПК ставала дедалі складнішою,

диференційованою та специфічною, що створювало невизначеність щодо перспективних напрямів зовнішньоторговельної політики в цій галузі [171; 223].

У міру еволюції світового ринку ОВТ встановлювалися нові правила захисту, заборони та контролю щодо поставок, описані у спеціальних дослідженнях останніх років [173; 190; 192]. Якщо в період «холодної війни» важливу роль відігравав ідеологічний фактор [175; 196], то у 1990-ті роки економічні чинники почали домінувати над політичними [168; 185], а доступ до закордонних ринків став ключовим мотивом сталого розвитку галузі [180; 223]. Сьогодні цей тренд знову змінився: часто виключно політичні міркування мотивують експорт ОВТ [164; 171; 234].

Міжнародна торгівля ОВТ усіх категорій породжує власні виклики та управлінські проблеми, вимагаючи використання диференційованих механізмів контролю [194; 228]. Зокрема, торгівля звичайними озброєннями контролюється слабше, ніж міждержавний обмін продукцією масового знищення [142; 205]. У свою чергу, експорт легких озброєнь складніше контролювати через велику кількість виробників [207; 211]. Особливо складно здійснювати моніторинг товарів подвійного використання, оскільки вони можуть постачатися в цивільних цілях, а останнім часом поєднуються з великими обсягами експорту технологій та супутніх послуг [63; 137; 169].

Специфічною проблемою регулювання експорту є його взаємозв'язок із національними оборонними витратами, які зазвичай ведуть до зростання експорту [168; 208; 236]. Імпорт ОВТ здебільшого доповнює національне виробництво, а не заміщує його [180; 182]. Дослідження підтверджують стійкий позитивний зв'язок між попитом на оборонні витрати та міжнародною торгівлею ОВТ [168; 236]. Останнім часом актуалізувалися питання взаємозв'язку між рішеннями про збільшення оборонних витрат та нарощуванням експорту, де важливу роль відіграє фактор «дружньої країни»

(торгівля між союзниками веде до менших витрат експортера на оборону) [199; 234].

Крім того, аналіз природи мережових взаємозв'язків підтверджує збереження стійких відносин між країнами-членами одного блоку чи альянсу [194; 228; 234]. Оскільки світовий ринок ОВТ є ринком недосконалої конкуренції, на ньому можливі різні мережеві конфігурації, що фундаментально ускладнює дослідження міжнародної торгівлі [184; 228]. Сама методологія тут є міждисциплінарною: наприклад, гравітаційні моделі почали використовуватися лише нещодавно [194; 228]. Особливістю є також проблема доступу до точної статистики, цін та обсягів, які часто не публікуються з міркувань безпеки [162; 207; 226].

Експортний контроль є ключовим фактором боротьби з нелегальним обігом озброєнь [80; 207; 216]. Однак неформальність та необов'язковість багатьох режимів, неучасть у них великих постачальників та стрімкий науково-технічний прогрес ставлять під сумнів ефективність існуючої системи [17; 171; 222]. Вона не встигає за динамічними змінами відносин між країнами та новими конфліктами, тому система експортного контролю потребує постійного реформування та зміни своєї концептуальної моделі [29; 67; 136].

Продовжуючи аналіз, варто зазначити, що свого часу держави почали розробляти та впроваджувати режими експортного контролю, щоб встановити бар'єри для необмеженої торгівлі як продукцією подвійного призначення, так і ОВТ [17; 222]. Лібералізація міжнародної торгівлі після Другої світової війни усунула багато перешкод для потоків товарів та послуг [23; 235], проте цей принцип не повинен поширюватися на ОВТ або технології, що можуть бути застосовані як у цивільній, так і в оборонній сферах [62; 115]. Не відмовляючись від лібералізації загалом, країни почали запроваджувати режими експортного контролю, виходячи насамперед із міркувань та пріоритетів національної

безпеки [29; 91; 123].

Нинішні міжнародні режими (наприклад, Вассенаарські домовленості) мають певні структурні проблеми та недоліки, оскільки держави не надто прагнуть укладати обов'язкові до виконання угоди, бажаючи контролювати експорт ОВТ самостійно [17; 222]. Саме тому більшість міжнародних режимів мають неформальний характер [62; 172]. Крім того, часто вони не охоплюють ключових експортерів, які домінують на світовому ринку, що робить такі режими неуніверсальними та слабкими [171; 205; 227].

Нові геополітичні та геоекономічні структурні зрушення зумовили появу нових проблем у існуючих режимах, пов'язаних із:

- стрімким зростанням обсягів експорту ОВТ [205; 227];
- впливом цифрових технологій на виробництво (наприклад, поширення 3D-друку, що призвело до можливості віддаленого виробництва озброєнь) [69; 203];
- динамікою розвитку світової економіки та посиленням ролі окремих держав (Індії, Китаю), що змінює глобальний світопорядок [171; 174; 177].

Важливо й те, що режими експортного контролю повинні стосуватися окремих суб'єктів, а не держав загалом, що є критично важливим в останні десятиліття через розповсюдження терористичних організацій та використання офшорних бізнес-схем [80; 211; 224]. Сучасні складнощі в міжнародних відносинах та відхід від усталеного ліберального світопорядку [164; 188; 213] актуалізують розробку нових інструментів регулювання ринку ОВТ.

Історично першим багатостороннім режимом став Координаційний комітет з експортного контролю (КоКом), створений у 1949 році [196; 213]. Гонка озброєнь у період «холодної війни» призвела до нарощування потенціалу ОПК [175; 183], і КоКом був інструментом західних країн для запобігання

витоку технологій до країн соціалістичного табору [196; 198]. Пізніше були створені інші режими, що стали відповіддю на недоліки національного регулювання (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Характеристика ключових міжнародних режимів експортного контролю
(в контексті участі України)

Режим	Кількість країн	Мета та сфера регулювання	Участь України
Група ядерних постачальників (ГЯП)	48	Моніторинг ядерного експорту та запобігання використанню товарів подвійного призначення для розповсюдження ядерної зброї.	Член з 1996 року. Дотримання зобов'язань щодо нерозповсюдження ЯЗ [91; 142].
Австралійська група (АГ)	43	Боротьба з розповсюдженням хімічної та біологічної зброї, контроль за хімікатами та біологічними агентами подвійного призначення.	Член з 2005 року. Гармонізація списків ДСЕКУ з нормами АГ [44; 111].
Режим контролю за ракетними технологіями (РКРТ)	35	Контроль за міжнародною торгівлею ракетами та БПЛА, здатними нести зброю масового знищення. Доповнюється Гаазьким кодексом поведінки (143 країни).	Член з 1998 року. Один із ключових режимів для українського аерокосмічного сектору [21; 197].
Вассенаарські домовленості (ВД)	42	Контроль над експортом звичайних озброєнь та пов'язаних із ними товарів і технологій подвійного використання.	Член з 1996 року. Базовий режим для формування національних списків контролю [17; 222].

Джерело: складено автором на основі [1; 4; 10; 15; 17; 44; 91; 111; 142; 197; 222].

Важливою проблемою, що об'єднує всі зазначені режими, є необхідність розробки заходів ефективного контролю саме над товарами та технологіями подвійного призначення [61; 66; 137]. В умовах цифровізації це стало ще актуальнішим, оскільки технології кіберспостереження можуть бути використані як для безпеки, так і терористичними організаціями [30; 163; 203]. Торгівля продукцією подвійного призначення не заборонена, але вимагає жорстких режимів контролю [44; 106; 169].

Спільною рисою всіх режимів є їхня неформальність: країни мають високий ступінь свободи, а механізми примусу до виконання рішень відсутні [17; 222]. Рішення приймаються консенсусом, що сповільнює реакцію на виклики [62; 172]. Нарешті, не всі режими є інклюзивними, оскільки часто не включають ключових експортерів певних видів ОВТ, що знижує їхню загальну ефективність у системі глобальної безпеки [171; 205; 227].

У межах міжнародних режимів країни-учасниці розробили базові керівні принципи, що стосуються як процедур експорту (наприклад, нерозповсюдження), так і безпосередньо об'єктів контролю (визначення «чутливих» товарів, послуг або технологій) [17; 165; 222]. Рішення щодо жорсткості заходів приймаються на основі критерію потенційної шкоди [62; 80], при цьому самі процедури та списки об'єктів потребують постійної актуалізації відповідно до змін ринкової кон'юнктури та загострення геополітичних викликів [169; 214; 215]. Зокрема, в останні десятиліття акцент змістився на запобігання потраплянню озброєнь (особливо зброї масового знищення) до ненадійних держав та злочинних терористичних угруповань [80; 211; 216].

Усі сучасні проблеми функціонування багатосторонніх режимів експортного контролю систематизовано нами у табл. 2.16.

Таблиця 2.16

Проблеми реалізації багатосторонніх режимів контролю експорту ОВТ

Тип проблем	Вид проблем	Опис та український контекст
Структурні проблеми	Неуніверсальність режимів	Залучення країн, що не є великими експортерами, робить склад учасників неоднорідним. Різні торговельні інтереси ведуть до розбіжностей щодо визначення загроз [17; 62; 222].
	Прийняття рішень на основі консенсусу	Навіть одна країна (іноді з незначною часткою ринку) може блокувати стратегічні рішення. Існує ризик пом'якшення режимів задля досягнення згоди, що знижує їхню загальну ефективність [172; 173].
	Неформальність режимів	Необов'язковість виконання рішень ставить під сумнів дієвість контролю. Держави неохоче поступаються суверенітетом у питаннях безпеки. Відсутні механізми примусу та санкцій за порушення (крім дипломатичного тиску) [62; 80; 91].
	Пріоритет національних інтересів	Відсутність жорстких принципів дозволяє країнам інтерпретувати норми на користь власного бізнесу. В умовах геополітичного розколу це стає ключовою перешкодою для уніфікації правил [164; 171; 213].
Сучасні проблеми	Розширення кола суб'єктів ринку	Поява недержавних акторів, міжнародних організацій та субсуверенних утворень (в т.ч. терористичних мереж), які свідомо ігнорують принципи експортного контролю [80; 211; 224].
	Розвиток посередництва	Приватні структури, керуючись комерційною вигодою, часто обходять державні обмеження. Розширення мережі посередників ускладнює керованість процесами міжнародних передач [162; 207; 228].
	Поява нових експортерів	Нові гравці (Ізраїль, Китай, КНДР) беруть участь не в усіх режимах і можуть

Тип проблем	Вид проблем	Опис та український контекст
		здійснювати поставки товарів, які були відхилені офіційними режимами контролю [171; 177; 205].
	Вплив нових технологій	Стрімкий розвиток ІТ, ІІІ та 3D-друку вимагає миттєвої корекції списків. Цифровізація дозволяє експортувати технології (ПЗ) в електронному вигляді, уникаючи фізичного митного контролю [30; 69; 133; 203].
	Фактор багатополарності	Нові претенденти на глобальне лідерство (Індія, Китай) прагнуть діяти поза межами західних стандартів, формуючи альтернативні блоки та власні норми експортного контролю [171; 174; 188].

Джерело: складено автором на основі [4; 7; 10; 14; 15; 17; 30; 62; 69; 80; 91; 133; 162; 164; 171; 172; 173; 174; 177; 188; 203; 205; 207; 211; 213; 222; 224; 228].

На сучасному етапі країновий склад міжнародних режимів стає дедалі різноманітнішим [171; 188]. Якщо раніше західні країни домінували у формуванні норм [198; 213], то сьогодні поява альтернативних центрів сили, що використовують власні стандарти виходячи з вузьконаціональних інтересів [164; 177; 234], значно ускладнює розробку та впровадження єдиної, уніфікованої системи багатостороннього експортного контролю [62; 172; 173]. Це вимагає від України як активного учасника міжнародних режимів [5; 91; 122] не лише формального дотримання правил, а й проактивної участі у реформуванні глобальної архітектури безпеки [115; 123; 128].

Висновки до другого розділу

1. Удосконалено організаційно-інституційний механізм державного управління суб'єктами ЗЕД у сфері ОПК, який базується на концепції «відкритої

оборонної інноваційної екосистеми». Це передбачає перехід від жорсткої вертикальної інтеграції державних підприємств до гнучкої мережевої моделі взаємодії (кластерний підхід Bravel), інтеграцію приватного Military-Tech сектору в систему державного оборонного замовлення та пріоритетне залучення іноземних інвестицій через створення спільних підприємств (Joint Ventures) із партнерами з країн-членів НАТО. Доведено, що така модель дозволяє забезпечити технологічну суб'єктність України на світовому ринку озброєнь в умовах воєнних викликів та обмеженого ресурсу. Аналіз галузевої структури ОПК засвідчив домінування приватного сектору (понад 400 суб'єктів) та кардинальну зміну спеціалізації на високотехнологічні асиметричні рішення (БпЛА, РЕБ, морські дрони). Розроблено структурно-логічну модель участі ОПК у забезпеченні національної безпеки за трьома напрямками: економічна безпека, обороноздатність та науково-технологічна безпека.

2. Дістало подальшого розвитку концептуальний підхід до інвестиційного супроводження економічної дипломатії в умовах «аварійної» трансформації світоустрою. Обґрунтовано необхідність інтеграції цифрового та політико-дипломатичного лобіювання, диверсифікації інструментів захисту (перехід від класичних міжнародних арбітражних інститутів до розбудови регіональних страхових та інформаційних контурів) та формування механізму «технологічного суверенітету» через створення стійких технологічних альянсів. Виявлено проблему функціональної розрізненості закордонних представництв (ТЕМ, апарати військових аташе, представництва спецекспортерів), що створює ризики дублювання функцій. Запропоновано шляхи консолідації інструментів підтримки експорту через єдину інформаційно-технологічну платформу (Nazovni), розвиток агентської мережі та активізацію потенціалу української діаспори. Проаналізовано ефективність спеціальних інвестиційних інструментів (ОЕЗ, СПІК) як механізмів залучення іноземного капіталу в ОПК.

3. Дістало подальший розвиток обґрунтування концептуальної моделі

державного експортного контролю, яка базується на принципах «стратегічної адаптивності» до динамічних змін у ланцюгах створення вартості товарів подвійного використання. Систематизовано сукупність структурних (неуніверсальність, консенсусна інертність, неформальність) та сучасних (цифрова дематеріалізація об'єктів експорту, поява нових експортерів, розвиток посередництва) проблем багатосторонніх режимів контролю. Доведено необхідність переходу від фізичного моніторингу товарів до диференційованої експертизи технологічних циклів та сервісних потоків. Обґрунтовано, що в умовах поширення технологій «віддаленого виробництва» (3D-друк, хмарне ПЗ) ефективність національної системи контролю визначається глибиною інтеграції цифрових інструментів ідентифікації та впровадженням систем «динамічної перевірки кінцевого споживача» (Post-Shipment Monitoring), що мінімізує безпекові ризики при збереженні конкурентних переваг легальних експортерів.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

3.1. Адаптація механізмів державного управління міжнародними передачами товарів оборонного призначення до умов воєнного стану та глобальних санкційних режимів

Функціонування оборонно-промислового комплексу (ОПК) України в умовах повномасштабної збройної агресії та безпрецедентних глобальних безпекових викликів є ключовим фактором забезпечення національної стійкості та ефективності зовнішньоекономічної діяльності держави [14; 28; 115]. Аналіз поточної ситуації в оборонному секторі виявляє низку критичних проблем, що значно знижують кількісні та якісні показники науково-виробничої діяльності, а також обмежують можливості розширення участі підприємств ОПК у міжнародній кооперації [1; 56; 130].

З огляду на необхідність забезпечення обороноздатності, виникає потреба реалізації комплексу невідкладних заходів, спрямованих на адаптацію механізмів державного управління міжнародними передачами товарів оборонного призначення (ТОП) [6; 15; 28]. Особливо це актуально в умовах дії режиму воєнного стану [35; 117] та необхідності синхронізації українських підходів із глобальними санкційними режимами проти країни-агресора [170; 229].

У результаті аналізу проблем у сфері ОПК проведена їх структуризація з виділенням наукової, техніко-технологічної та функціональної проблематики [21; 56; 153]. У сфері техніко-технологічної політики ОПК України можна

виділити наступні основні виклики:

- критична імпортозалежність виробничих процесів, особливо в частині високотехнологічних компонентів (мікроелектроніка, оптика, спеціальні матеріали) [61; 69; 137];
- необхідність термінової диверсифікації логістичних ланцюгів та модернізації виробничих потужностей в умовах фізичних загроз від бойових дій [28; 35; 130];
- потреба у посиленні державно-приватного партнерства для швидкого впровадження інновацій [34; 43; 100; 200].

Актуальним завданням методологічного забезпечення державного регулювання є класифікація ризиків, що виникають при розриві сталих логістичних ланцюгів постачання компонентів для виробництва озброєння [38; 140]. За аналогією з підходами, що розглядаються у дослідженнях адаптації економіки до санкційних обмежень [3; 22; 39], ці ризики для України слід класифікувати наступним чином:

1. Техніко-технологічні ризики: зупинка виробництва через відсутність критичних західних комплектуючих, неможливість швидкої заміни специфічних вузлів [69; 153].
2. Логістичні ризики: блокування транспортних коридорів, знищення складської інфраструктури, зростання вартості доставки [35; 117].
3. Фінансово-економічні ризики: нестабільність валютних курсів, зростання собівартості продукції, обмежений доступ до кредитування [38; 39; 105].
4. Юридично-регуляторні ризики: невідповідність процедур експортного контролю швидким змінам у потребах фронту [6; 15; 44].

На відміну від моделей, орієнтованих на «обхід санкцій», адаптація механізмів державного управління в Україні базується на принципах прозорості, ефективності та синергії із західними партнерами [86; 149; 230]. Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України

(Мінстратегпром) [85] спільно з АТ «Українська оборонна промисловість» [89; 118] здійснює постійний моніторинг та виявлення дефіцитних вузлів та агрегатів.

Основою механізму адаптації є не пошук заборонених технологій, а прискорений механізм сертифікації аналогічних західних комплектуючих для української зброї [5; 37; 86]. Відповідно до Закону України «Про оборонні закупівлі» [45; 116], держава стимулює перехід на стандарти НАТО [143] та використання компонентів, вироблених у країнах-союзниках [166; 199]. Це включає:

- спрощення процедур митного оформлення товарів оборонного призначення [35; 117];
- скорочення термінів проведення випробувань та сертифікації нового озброєння та комплектуючих [74; 132];
- створення спільних підприємств з іноземними компаніями на території України або країн-партнерів [92; 128; 230].

Геополітичні зрушення суттєво змінюють національні економічні пріоритети, ставлячи на перше місце поняття «економічної стійкості» держави [22; 38; 140]. Стійкість ОПК забезпечується не лише власною виробничою базою, а й інтеграцією у глобальні ланцюжки створення вартості дружніх країн [5; 128; 230]. Таким чином, адаптація механізмів державного управління спрямована на створення гнучкої системи, здатної функціонувати в умовах воєнного стану, забезпечуючи Збройні Сили України сучасною технікою на базі найкращих світових технологій.

Стратегічним орієнтиром розвитку національної економіки України в умовах воєнного стану та на поствоєнний період є не лише відновлення виробничих потужностей, а й їх глибока трансформація [124; 128; 145]. Передбачається істотне збільшення частки високотехнологічної продукції, у тому числі товарів подвійного призначення, у загальному обсязі експорту [40; 95; 148]. Проте існує проблема недостатньої синхронізації дій державних

органів влади, регіональних адміністрацій та бізнесу у сфері підтримки розробки та експорту високотехнологічної продукції [56; 87; 139]. Видається доцільним розширити мережу індустриальних парків та акселераторів оборонних технологій (Defense Tech) для забезпечення ефективної роботи профільних спеціалістів та швидкого виходу українських розробок на міжнародні ринки [7; 51; 161; 218].

Стратегічно визначено, що частка продукції цивільного та подвійного призначення в загальному обсязі виробництва підприємств ОПК має постійно зростати, забезпечуючи економічну стійкість та технологічну незалежність [1; 21; 150].

В результаті аналізу, порівняння та узагальнення підходів до диверсифікації виробництва зроблено висновок про те, що не всі організації можуть і повинні диверсифікувати своє традиційне виробництво [56; 156; 180]. Практичне виконання поставлених завдань необхідно ґрунтувати з урахуванням розновекторного аналізу безпекових та соціально-економічних наслідків, а також критеріїв рентабельності, логістичних та інфраструктурних можливостей, наявності робочої сили та матеріальних ресурсів [64; 130; 153].

Крім того, необхідно виділити окремі групи організацій ОПК, такі як підприємства, що працюють над створенням стратегічних видів озброєння, які не орієнтуються на виробництво продукції для світових ринків цивільного та подвійного призначення [21; 24; 126]. Диверсифікація організацій, у яких частка конкурентоспроможної на світовому ринку продукції цивільного та подвійного призначення є незначною, потребуватиме значних зусиль. Це включає структурну реорганізацію, перепрофілювання, техніко-технологічну модернізацію та адаптацію виробничих процесів відповідно до міжнародних стандартів якості [8; 86; 143].

Необхідно просувати продукцію на міжнародних ринках в умовах жорсткої цінової та нецінової конкуренції, що пов'язано з додатковими витратами часу, матеріалів, фінансів та кадрових ресурсів [18; 32; 180].

Рациональний підхід до диверсифікації галузей ОПК України має бути спрямований на диференційований відбір підприємств, які мають потенціал для випуску продукції подвійного призначення.

Крім того, пропонується впровадити механізми стимулювання доступу підприємств малого та середнього бізнесу (МСБ) до виробництва безпілотних літальних апаратів (БПЛА) та супутніх товарів подвійного призначення (екіпірування, оптичні засоби, електронні модулі) [51; 56; 156; 161]. Для реалізації вказаної пропозиції необхідно проведення внутрішньодержавних процедур спрощення допуску на ринок підприємств МСБ та диверсифікації продукції військового і подвійного призначення.

Гострою проблемою українського ОПК, що вимагає прискореного вирішення, є глибоке техніко-технологічне оновлення основних виробничих фондів та логістичних елементів інфраструктури [21; 69; 153]. Зазначені обставини зумовлені як тривалим терміном служби обладнання, так і фізичним знищенням або пошкодженням потужностей внаслідок збройної агресії [28; 35; 130]. Велика кількість підприємств ОПК стикнулася з вичерпанням технічних ресурсів та необхідністю термінової заміни обладнання.

Це породжує передумови для техногенних надзвичайних ситуацій, підкреслюючи необхідність термінових заходів з модернізації обладнання та інфраструктури [9; 69; 105].

Таким чином, в галузі вдосконалення матеріально-технічної бази ОПК України потрібно в коротко- та середньостроковій перспективі реалізувати великий обсяг робіт з модернізації та технічного переоснащення не тільки виробничої бази та інфраструктури провідних підприємств ОПК, а й підприємств-суміжників з цивільних галузей [88; 130; 156].

Державна політика у сфері розвитку оборонно-промислового комплексу України включає стратегічні напрями вирішення даних проблем [126; 128; 143]. Вказана політика передбачає розвиток наукового, техніко-технологічного та кадрового потенціалу, а також підвищення конкурентних переваг ОПК на

світових ринках озброєнь, у торгівлі технологіями та в галузі міжнародного науково-технічного співробітництва [1; 150; 230].

Передбачається також стимулювання науково-виробничої діяльності організацій ОПК із загальним збільшенням обсягу продукції, що випускається. У процесі реалізації цих програм передбачається широке залучення суб'єктів малого та середнього бізнесу до пайової участі в інвестуванні техніко-технологічного переоснащення та наступній виробничій діяльності організацій даної сфери [10; 56; 156].

У сфері фінансування оборонно-промислового комплексу України, нарівні з вищепереліченими, існує цілий ряд проблем, що потребують адаптації механізмів державного управління [38; 39; 105].

Функціональною проблемою є складне фінансове становище більшості підприємств, які стикаються з дефіцитом обігових коштів та значним борговим навантаженням [75; 88]. В умовах воєнного стану, незважаючи на зміну системи авансових платежів для оборонних закупівель [45; 109], підприємства часто змушені залучати дорогі комерційні кредити для забезпечення безперервності виробництва [11; 101].

Інститут державно-приватного партнерства (ГЧП) в Україні потребує активізації, особливо в частині залучення приватного капіталу до розробки та виробництва інноваційних оборонних технологій [34; 43; 100; 200]. Державна підтримка має бути спрямована на зниження ризиків для приватних інвесторів [12; 95].

Оскільки стратегічний розвиток оборонних підприємств передбачає використання технологій штучного інтелекту, безпілотних систем та інших інноваційних технологій [30; 51; 163; 203], у сфері фінансування ОПК України пропонуються наступні заходи:

1. Активізація фінансово-кредитних механізмів: значно збільшити участь державних банків (АТ «Укресімбанк», АТ «Ощадбанк») у кредитуванні оборонних проектів, зокрема через механізми державних гарантій [11; 95; 101].

2. Податкові преференції: впровадити сталі податкові пільги для підприємств ОПК, які інвестують у науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) та технічне переоснащення [92; 95; 128].

3. Створення галузевих фондів: доцільно розглянути створення галузевих фондів розвитку, що здійснюватимуть фінансування науково-виробничої діяльності, особливо для високотехнологічних проектів [13; 38; 39].

У сфері наукової проблематики встановлено, що найбільший збиток інноваційному розвитку та функціонуванню ОПК наносить суттєве зниження наукового та проектно-конструкторського потенціалу [21; 56; 153].

Ключовою негативною тенденцією є недостатній рівень координації між пріоритетами науково-технологічного розвитку, потребами Збройних Сил України та інструментами їх підтримки [1; 14; 150]. Спостерігається низький рівень взаємодії реального сектору економіки з науковими установами, що знижує сприйнятливість промисловості до технологічних інновацій [14; 56; 136].

Однією з головних причин неблагополучного стану справ є застарілість станочного парку та недостатній рівень розвитку вітчизняного верстатобудування, що зумовлює необхідність імпорту значної частини обладнання [69; 153].

Це свідчить про необхідність кардинальної зміни підходів до програмно-цільового планування розвитку науки та технологій в сфері ОПК [110; 126; 128]. Піддається критиці розпорошеність науково-виробничої діяльності та відсутність єдиної державної системи загальної координації розвитку вітчизняної оборонної науки, що суттєво ускладнює практичне використання нових наукових знань та передових технологій [15; 21; 136].

Незважаючи на впровадження державних програм та грантів для мотивації залучення молоді до науки [77; 108; 120], гострота проблеми кадрового забезпечення ОПК залишається високою [64; 121]. Кількість аспірантів у системі підготовки наукових кадрів та відсоток захищених

дисертаційних робіт потребують значного збільшення для забезпечення технологічного суверенітету [16; 108]. Разом з тим, є певні досягнення у сфері підготовки кадрів вищими навчальними закладами України. Зокрема, розроблено низку освітніх програм за профілем «Штучний інтелект» та «Безпілотні літальні апарати» [30; 51; 161], а також активно впроваджуються програми підвищення кваліфікації для інженерно-технічних працівників у галузі новітніх технологій [17; 64; 77].

Розробка та впровадження інновацій в Україні стикається з викликами, пов'язаними з руйнуванням інфраструктури та обмеженням ресурсів [39; 130]. Водночас, Україна демонструє високий потенціал у глобальних інноваційних рейтингах завдяки розвитку ІТ-сектору та оборонних технологій (Defense Tech) [5; 30; 51; 219]. Ключовим суб'єктом у сфері науково-технічного розвитку та інновацій є АТ «Українська оборонна промисловість» [89; 118], яка активно співпрацює з науковими установами та приватними компаніями [18; 56; 136].

У числі підходів до практичного вирішення проблеми інноваційного розвитку, нарівні з розширенням фундаментальних і прикладних наукових досліджень та забезпеченням їх фінансування, повинні бути реалізовані конкретні практичні заходи. До них можна віднести популяризацію праці українських вчених та інженерів, встановлення конкурентних розмірів оплати праці, вирішення їх соціально-побутових питань, оснащення наукових організацій сучасними техніко-технологічними засобами, практичну реалізацію досягнутих результатів, здійснення чіткого перспективного планування та управління науковими дослідженнями [19; 64; 121].

Таким чином, визначено причини, що гальмують інноваційний розвиток вітчизняного ОПК. Для вирішення вказаних проблем та розширення діапазону зовнішньоекономічної діяльності ОПК пропонується:

1. Забезпечити випуск сучасної, високотехнологічної та конкурентоспроможної на світових та внутрішніх ринках продукції військового, цивільного та подвійного призначення з використанням технологій штучного

інтелекту [30; 51; 128; 163].

2. Впровадити штучний інтелект у бізнес-процеси зовнішньоекономічної діяльності підприємств ОПК [18; 30; 133; 152].

3. Розширити базу дослідницьких центрів у галузі штучного інтелекту та безпілотних систем із залученням провідних регіональних наукових центрів, а також технічних університетів, що забезпечить децентралізацію наукового потенціалу [20; 51; 64; 161].

У сфері кадрової політики оборонно-промислового комплексу існує цілий ряд невирішених проблем [64; 121]. Гостро відчувається брак спеціалістів науково-конструкторського, інженерного профілів, а також працівників з високою кваліфікацією, що посилюється складним фінансовим станом багатьох організацій ОПК [21; 56; 153]. Це пов'язано з високою плинністю кадрів та необхідністю забезпечення високої мотивації трудової діяльності за отриманими спеціальностями [64; 77].

Має місце також потреба у посиленні професійної підготовки керівників оборонних організацій, які повинні мати профільну базову вищу освіту та досвід роботи в оборонній галузі [21; 28; 126].

Реорганізація системи професійної освіти потребує адаптації до потреб оборонної промисловості [77; 104; 108]. У сучасних умовах кадровий дефіцит у галузях ОПК є неприпустимим, оскільки невідворотно тягне за собою зниження обсягів випуску продукції військового призначення, необхідної для забезпечення оборони держави [14; 28; 115].

Рекомендації щодо вирішення проблем кадрового забезпечення ОПК передбачають створення комплексної системи підготовки кваліфікованих працівників [64; 121]. Ключову роль у функціонуванні такої системи буде відігравати створення навчальних підрозділів безпосередньо на підприємствах [22; 77]. Важливо, щоб у навчальному процесі брали участь фахівці науково-дослідних та проектно-конструкторських підприємств, а також інженерно-технічний персонал виробничих об'єднань [21; 64; 136].

Крім того, слід розширювати міжнародне співробітництво у сфері освіти з питань розвитку оборонних технологій [23; 86; 203], що включатиме розробку освітніх програм та онлайн-платформ для середньої та вищої професійної освіти [77; 108]. Партнерами у вказаній освітній діяльності можуть бути країни-члени НАТО та інші країни-партнери [86; 149; 166].

Дослідженням сучасних українських та зарубіжних документів стратегічного планування встановлено, що оцінка викликів та загроз стабільному розвитку економічних пріоритетів України в умовах повномасштабної збройної агресії повинна базуватися на реальному аналізі дій противника та глобальних санкційних режимів [24; 25; 170]. Фундаментальною задачею державного управління є формування умов для просування українських економічних інтересів за кордоном, залучення інвестицій для відновлення, та одночасно — забезпечення безпеки стратегічних секторів економіки, що мають найважливіше значення для національної безпеки [105; 115; 140].

Поняття «економічна стійкість» держави в умовах воєнного стану трансформується у здатність економіки функціонувати в умовах постійних загроз, блокування логістичних шляхів та цілеспрямованого руйнування інфраструктури [22; 38; 39].

У науковій думці України поняття економічної безпеки розглядається як стан національної економіки, що дозволяє забезпечувати стійке функціонування її базових секторів, захищати національні економічні інтереси від зовнішніх та внутрішніх загроз, а також забезпечувати обороноздатність держави [25; 38; 140].

Ескалація міжнародної напруженості, обумовлена агресією РФ, вимагає глибокої структурної перебудови економіки України на основі принципово нових технологій та механізмів відтворення капіталу [22; 39; 130]. У цьому контексті важливо враховувати досвід інших країн, які проводять багатовекторну зовнішньоекономічну політику для підтримки національних виробників та зниження градусу політичного протистояння при захисті

економічних інтересів [26; 32; 141].

Ключовою причиною загострення відносин України з державою-агресором є прагнення України до незалежного зовнішньополітичного курсу та євроатлантичної інтеграції [25; 27; 123]. Протистояння реалізується не лише з використанням військової сили, але й через опосередковані дії матеріально-технічного характеру та санкційні економічні атаки [170; 229].

Аналізуючи сценарії ескалації конфліктів, організація локальних військових дій розглядається як інструмент економічного ослаблення держави з метою перерозподілу економічних зон впливу [164; 175; 225]. У сучасній ситуації, коли традиційні інструменти фінансової взаємозалежності не працюють, рішення повинні базуватися на вдосконаленні власної платіжної системи, інвестиціях у виробничий сектор (станкобудування, приладобудування, електронна промисловість) та масштабному залученні інвестицій для подолання технологічного відставання [27; 38; 69].

Гарантування економічної безпеки України за допомогою економічної дипломатії спрямовано на:

1. Удосконалення нормативно-правової бази з метою найбільш ефективного використання інструментів економічної дипломатії в інтересах держави [102; 112; 125].
2. Стратегічне планування та моніторинг реалізації планів відновлення та розвитку ОПК [110; 126; 128].

У цьому контексті українська економічна дипломатія є засобом забезпечення економічної безпеки та стабільності стійкого зростання вітчизняної економіки в умовах воєнного стану [28; 59; 141].

Ефективна економічна дипломатія України в умовах воєнного стану та глобальних викликів передбачає наявність якісних, добре обґрунтованих стратегічних документів у галузі зовнішньоекономічної діяльності [29; 124; 128]. На відміну від попередніх періодів, сьогодні Україна формує чіткі тактичні та стратегічні орієнтири, що базуються на необхідності забезпечення

економічної стійкості та інтеграції до європейського та світового економічного простору [29; 149; 235].

До основних документів, які містять завдання, напрями та пріоритети зовнішньоекономічної діяльності України, слід віднести Стратегію національної безпеки України [123], Стратегію зовнішньополітичної діяльності України [125], а також галузеві стратегії розвитку ОПК [126; 128; 143; 230]. У цих документах підкреслюється важливість розвитку зовнішньоекономічних відносин та налагодження торговельно-економічного співробітництва з країнами-партнерами, що надають підтримку Україні [30; 114; 149].

Основні виклики пов'язані з намаганням агресора дестабілізувати економічну ситуацію, блокувати український експорт та протидіяти євроатлантичній інтеграції України [25; 27; 170]. Особливий акцент у сучасній трансформації міжнародних відносин робиться на необхідності формування більш справедливої системи міжнародних економічних відносин, де Україна виступає як рівноправний партнер та виробник високотехнологічної продукції [31; 171; 188].

У числі національних інтересів на довгострокову перспективу встановлено «сталий розвиток української економіки на новій технологічній основі» [124; 145]. Стратегічними пріоритетами названі: забезпечення фінансової стабільності, економічне зростання, інтеграція в єдиний ринок ЄС та зміцнення правових основ міжнародних відносин [32; 149; 235].

Фактично, стабільність економіки України критично залежить від зовнішньої кон'юнктури та підтримки міжнародних фінансових інституцій [38; 39; 140]. Значимі зрушення на цих напрямках досягаються заходами економічної дипломатії — посиленням роботи з просування експорту, залученням іноземних інвестицій для відновлення та забезпеченням надійності логістичних шляхів [59; 65; 141].

Основним інструментом вирішення проблемних питань забезпечення міжнародної безпеки України є використання політичних та економічних

засобів, перш за все механізмів дипломатії та міжнародного права [19; 20; 142]. Закономірною відповіддю на кризу мироустрою стає зміцнення співробітництва між державами, що протидіють агресії [33; 164; 234].

Основні пріоритети економічної дипломатії України включають:

1. Адаптацію торговельно-економічної системи до реалій воєнного стану та процесів євроінтеграції [15; 139; 149].
2. Зниження залежності української економіки від дій держави-агресора, розширення практики використання національних валют у розрахунках з партнерами [27; 38; 170].
3. Зміцнення присутності на світових ринках, збільшення несировинного експорту, географічна диверсифікація економічних зв'язків [32; 40; 95].
4. Захист українських інвестицій, товарів та послуг за кордоном від дискримінації та недобросовісної конкуренції [3; 12; 105].
5. Сприяння залученню в Україну іноземних інвестицій, передових знань та технологій для відновлення інфраструктури та ОПК [34; 128; 200; 230].

Ці пріоритети є основою, на якій базується робота органів державної влади, інститутів розвитку та причетних до зовнішньоекономічної діяльності організацій, забезпечуючи економічну стійкість держави [28; 115; 140].

Даючи оцінку викликам стабільного розвитку економічних пріоритетів України в міждержавній взаємодії в період трансформації системи міжнародних відносин, не можна обійти увагою прийняті рішення та, на їх основі, вітчизняні програми, що ефективно діють в умовах зовнішнього збройного впливу. Постановою Кабінету Міністрів України було затверджено Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року [127], яка стала фундаментом для розробки галузевих програм [35; 128].

Одним із пріоритетних напрямів стало забезпечення «міжнародної кооперації та експорту» продукції з високою доданою вартістю, зокрема продукції оборонно-промислового комплексу (ОПК) та сільського господарства

[36; 95; 148].

Ключовими цілями є:

1. Збільшення несировинного експорту та частки продукції обробної промисловості у ВВП [40; 124; 145].
2. Формування ефективної системи розподілу праці та виробничої кооперації в рамках євроінтеграційних процесів та угод з країнами-партнерами [86; 128; 149].
3. Забезпечення зростання обсягу взаємних інвестицій та торгівлі [32; 95; 177].

Для реалізації поставлених цілей налагоджено постійний моніторинг через систему стратегічного планування, що включає розробку паспортів національних проектів, які містять декомпозицію цільових показників [37; 110; 128].

Оцінюючи значущість таких проектів, необхідно визначити ключові напрями, на яких можливо досягти структурних зрушень в інтересах економіки України: промисловий експорт, експорт продукції АПК, логістика міжнародної торгівлі, експорт послуг (особливо ІТ) та системні заходи розвитку міжнародної кооперації [38; 87; 152].

Основні завдання включають:

- Фінансування технологічного переозброєння галузей для виробництва товарів з високою доданою вартістю [69; 95; 128].
- Формування експортно-орієнтованої товаропровідної інфраструктури та усунення торгових бар'єрів [18; 40; 87].
- Розвиток логістики міжнародної торгівлі: розбудова пунктів пропуску на західному кордоні та спрощення митних процедур [35; 113; 117].

У контексті забезпечення економічної стійкості, важливим рішенням стало спрощення процедур імпорту критично важливих товарів та обладнання для потреб оборони та відновлення [35; 45; 117].

Дослідженням підтверджується, що зовнішній вплив на вітчизняну

економічну сферу був завжди. Шлях подолання цього стану — зміцнення внутрішньої економіки, розвиток оборонних технологій та ефективна економічна дипломатія, яка має ресурс та інструменти просування національних інтересів України на міжнародних майданчиках [39; 59; 141].

Щодо пріоритетного напрямку «сприяння ефективному функціонуванню багатосторонньої торговельної системи, основою якої є СОТ, а також розвитку регіональної економічної інтеграції», слід зазначити, що в сучасних умовах повномасштабної агресії участь України в СОТ трансформується [129]. Основна увага зосереджена на використанні інструментів СОТ для захисту національних інтересів та протидії дискримінаційним заходам держави-агресора [23; 40; 235].

Незважаючи на складні умови, Україна послідовно підтримує багатосторонню торговельну систему [129; 235]. Інструменти СОТ продовжують залишатися дієвими для збереження стабільного торговельного середовища для українського бізнесу, захисту вітчизняних експортерів та сприяння в освоєнні нових ринків [40; 41; 95].

Механізми вирішення спорів, формування правил міжнародної торгівлі та усунення бар'єрів на майданчику СОТ є інструментами парирування зовнішнього негативного впливу на економіку України [23; 129]. Пошук взаємоприйнятних рішень та союзників на майданчиках економічних організацій реалізується через посилення співпраці з країнами, які розуміють необхідність захисту економічного суверенітету від політично вмотивованих санкцій [42; 171; 188].

Оцінюючи можливості економічної дипломатії щодо пріоритетного напрямку «створення сприятливих умов для зміцнення української присутності на світових ринках, зокрема за рахунок розширення номенклатури експорту та географії зовнішньоекономічних зв'язків», необхідно підкреслити його критичну значущість у сучасних умовах [40; 95; 148].

Надмірна залежність у торгівлі з одним партнером (або групою країн) створює ризики політичного тиску [164; 234]. Тому актуальною є підтримка

експорту української продукції, зокрема продукції АПК з високою доданою вартістю (харчові товари, переробна продукція), фармацевтики та медичних виробів, у дружні країни ближнього зарубіжжя, а також країни Азії та Африки [43; 177]. Наявність налагоджених логістичних шляхів та високий імідж вітчизняної продукції забезпечують ринки збуту [18; 87; 152].

Оцінюючи можливості економічної дипломатії щодо «надання державної підтримки українським організаціям в освоєнні нових та розвитку традиційних ринків, протидія дискримінації вітчизняних інвесторів та експортерів», слід відзначити важливість посилення кредитно-фінансової та страхової підтримки [32; 101; 148]. В умовах високих ризиків, страхування українських експортерів від неповернення коштів за експортними контрактами набуває особливої ваги [44; 95; 101].

Натомість, замість зосередження обмежених у сучасних умовах фінансових ресурсів виключно на підтримці українських експортерів, державні структури України, такі як АТ «Експортно-кредитне агентство» (ЕКА) [101], відкрили програми з підтримки імпорту критично важливих товарів, необхідних для функціонування економіки та оборони [45; 98]. Введені санкції проти агресора підкреслили залежність України від імпорту в ряді ключових галузей [170; 229], проте досвід показує, що імпортні товари знайдуть свою дорогу при участі комерційних посередників, що, швидше за все, збільшить їх вартість, а саме експорт потребує суттєвої фінансової підтримки державними структурами для забезпечення валютних надходжень [95; 101; 148].

Аналізуючи можливості української економічної дипломатії щодо парирування негативного зовнішнього впливу, слід констатувати, що зобов'язання України в рамках СОТ [129] та Угоди про асоціацію з ЄС [149] обмежують країну в частині застосування тарифних і нетарифних заходів торговельної політики [23; 40]. Однак видається доцільним обмежити державні закупівлі товарів і послуг у компаній, що походять з країн, які не підтримують Україну або продовжують працювати на ринку агресора [46; 170].

Подібні заходи парирування негативу вже прийняті Урядом України щодо деяких напрямів зовнішньоекономічної діяльності [35; 117; 127]. Це дозволить посилити позиції вітчизняних компаній усередині країни та компенсувати випадаючі закордонні ринки [56; 95; 156]. Представляється необхідним внести законодавчі обмеження на залучення компаній з недружніх країн до розробки надр, інфраструктурних проектів у рамках держконтрактів та контрактів великих вітчизняних компаній [46; 105; 115].

Оцінюючи можливості української економічної дипломатії щодо «реалізації зусиль з технологічного оновлення та диверсифікації національної економіки, підвищення частки наукоємних галузей за рахунок залучення інвестицій та передових зарубіжних знань», необхідно констатувати наступне. Ситуація в економіці України виявила низку істотних недоліків у проведеній раніше політиці імпортозаміщення [39; 130]. Більшість компонентів для виробництва, навіть у харчовій промисловості, вироблялися при значному використанні іноземних компонентів [47; 69; 137].

Для подолання технологічного відставання потрібно використовувати конкурентні переваги України [1; 21; 150]. Економічна дипломатія повинна сконцентруватися на просуванні вітчизняних розробок в оборонній промисловості, енергетиці, авіабудуванні, ІТ-технологіях та ядерній енергетиці [48; 51; 84; 197].

Оцінка можливостей України щодо «зміцнення співробітництва з провідними виробниками енергетичних ресурсів» дає можливість констатувати наступне. Агресія РФ стала причиною активізації співробітництва в частині енергетичного діалогу з країнами ЄС, США, країнами Близького Сходу та Азії [15; 16; 170]. Логічним кроком у цьому зв'язку стало поглиблення інтеграції енергетичної системи України до європейської мережі ENTSO-E [149].

Щодо використання можливостей «регіональних економічних та фінансових організацій», то важливість участі України в євроінтеграційних процесах тільки зростає [149; 166]. Активна робота інтеграційних органів ЄС є

підтвердженням цього [49; 58; 149].

Значущою віхою стало прийняття рішень про фінансову підтримку коопераційних проектів, у які залучений бізнес з України та країн-партнерів [95; 128; 200]. Ключовим питанням є повний перехід на торгівлю в національних валютах або валютах країн-партнерів [38; 105]. У частині економічної дипломатії важливо інтенсифікувати роботу щодо укладення угод про вільну торгівлю з країнами Глобального Півдня [50; 72; 177].

3.2. Стратегічні напрями цифровізації та модернізації системи державного експортного контролю

На глобальному рівні темпи впровадження високих технологій у промислове виробництво, особливо в галузі оборонно-промислового комплексу (ОПК), визначають не лише обороноздатність держави, а й перспективи розвитку сучасної національної економіки [1; 21; 150]. У зв'язку з цим у провідних державах світу, зокрема в Україні, особливого значення набуває інноваційний розвиток військово-промислових виробництв, що має стимулюючий вплив на цивільний сектор та систему державного управління зовнішньоекономічною діяльністю [30; 133; 203].

Основним призначенням вітчизняного ОПК, відповідно до Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України [126; 128], є безпосередня участь у вирішенні завдань військово-економічного забезпечення оборони, пов'язана з оснащенням Збройних Сил України передовим озброєнням, військовою та спеціальною технікою (ОВТ) [2; 14; 143]. Дослідження стратегічних напрямів модернізації системи державного експортного контролю (ДЕК) в умовах трансформації глобальних безпекових парадигм має спиратися на аналіз основних імперативів, що визначають тенденції розвитку високих

технологій у країнах-технологічних лідерах [163; 198; 203].

Геополітична ситуація, спричинена повномасштабною збройною агресією проти України [25; 27], зумовлює виникнення нових ризиків та інтенсифікацію використання високотехнологічної зброї [5; 37; 219]. Це безпосередньо впливає на товарну та географічну структуру міжнародної торгівлі товарами військового та подвійного призначення [205; 227]. Сучасний досвід бойових дій демонструє, що ефективність державного управління в цій сфері залежить від оперативності прийняття рішень, яка може бути забезпечена лише шляхом комплексної цифровізації процедур контролю [36; 133].

Досвід відсічі збройної агресії свідчить, що цифровізація процедур експортного контролю є не лише технічним питанням, а стратегічним безпековим чинником. Як зазначає В. П. Горбулін, сучасна війна — це війна технологій та алгоритмів, де швидкість державних рішень має відповідати швидкості змін на полі бою [3; 26; 27]. Це обґрунтовує необхідність переходу від паперового документообігу в ДСЕК до повністю цифрових сервісів та автоматизованих систем перевірки кінцевих користувачів [12; 36; 133].

Одним із пріоритетних стратегічних напрямів модернізації системи ДЕК є впровадження механізму «єдиного вікна» та системи електронного ліцензування [36; 55; 147]. Це дозволить мінімізувати корупційні ризики [67; 132] та значно прискорити проходження дозвільних процедур. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 1087, цифровізація адміністративних послуг у сфері експортного контролю є частиною загальнодержавної політики цифрової трансформації [4; 36].

Цифровізація системи ДЕК має включати наступні компоненти:

1. Створення інтегрованої інформаційної системи, що забезпечує автоматизований обмін даними між Державною службою експортного контролю (ДСЕК), митними органами та суб'єктами ОПК [33; 82; 90].
2. Впровадження електронного кабінету суб'єкта здійснення

міжнародних передач товарів, що дозволить подавати заяви та отримувати дозволи в цифровому форматі з використанням КЕП (кваліфікованого електронного підпису) [36; 55; 152].

3. Автоматизація ідентифікації товарів, де використання алгоритмів штучного інтелекту може допомогти у співставленні технічних характеристик продукції зі списками товарів, що підлягають державному контролю [74; 137; 203].

Використання великих генеративних моделей та ШІ у бізнес-процесах ОПК веде до різкого підвищення продуктивності праці [30; 163]. За прогнозними даними, впровадження цих технологій у систему державного управління здатне підвищити ефективність контрольних заходів при одночасному зниженні адміністративного навантаження на підприємства-експортери [5; 36; 133].

Модернізація системи ДЕК в Україні має відбуватися з урахуванням стандартів ЄС та НАТО [70; 86; 149; 166]. Зокрема, йдеться про гармонізацію списків товарів подвійного призначення [44; 111; 169] та процедур кінцевого використання (end-user certificate verification) [63; 132; 162]. Цифрова трансформація в даному контексті виступає не лише як інструмент сервісної держави, а й як засіб забезпечення національної безпеки через запобігання несанкціонованому розповсюдженню чутливих технологій [61; 66; 115].

Таким чином, стратегічні напрями цифровізації системи ДЕК мають бути спрямовані на створення гнучкого, прозорого та захищеного середовища, яке сприятиме розвитку інноваційного потенціалу вітчизняного ОПК та зміцненню позицій України на світовому ринку високих технологій [1; 128; 230].

Світовий досвід фінансування та застосування штучного інтелекту (ШІ) з метою розвитку оборонно-промислового комплексу вказує на те, що цифровізація є ключовим інструментом забезпечення національної стійкості [163; 198; 203]. Аналіз глобальних трендів свідчить про колосальний розрив у

фінансуванні розробок ШІ між світовими лідерами [7; 47; 205]. Китай, приділяючи стратегічну увагу синтетичним біотехнологіям, квантовим обчисленням та мережам п'ятого покоління (5G), намагається випередити США за темпами інноваційного оновлення армії [7; 174; 177]. Для України цей досвід є критично важливим у контексті побудови ефективної системи державного експортного контролю, яка має враховувати швидкість появи нових типів озброєнь [30; 133; 203].

Практика застосування ШІ в США підтверджує, що, окрім економічної складової, впровадження високих технологій у виробництво сучасного озброєння має вагомге геополітичне значення [163; 198]. В умовах тотальної цифровізації технології штучного інтелекту стають інструментом впливу в системі міжнародних відносин [171; 188]. Платформи найбільших ІТ-компаній (Google, Meta, Starlink) фактично формують паралельний простір інформаційного протистояння [8; 187]. Віртуальний простір та інтернет де-факто стали новим театром воєнних дій, що потребує від органів державного управління України створення нових механізмів контролю за обігом нематеріальних технологій та програмного забезпечення військового призначення [8; 30; 133].

Наведені тези залишатимуться актуальними для оборонної сфери України в довгостроковій перспективі. За оцінками Центру нової американської безпеки (CNAS) [163], цифрові технології підвищують ефективність існуючих систем озброєння та посилюють геополітичну міць держави. Експерти НАТО [86; 203] виділяють вісім технологічних напрямів, що визначатимуть характер конфліктів до 2040 року:

- великі дані (Big Data) та аналітика [30; 133];
- штучний інтелект та автономні системи [30; 51; 163];
- космічні технології та гіперзвукова зброя [21; 197; 203];
- квантові та біотехнології [7; 163];

- нові матеріали та адитивне виробництво (3D-друк) [9; 69; 153].

Міністерство оборони США у своїй інвестиційній стратегії визначає пріоритетними напрямками мережеві системи управління бойовими діями, кібервійну та мікроелектроніку [11; 198]. Для української системи державного експортного контролю це означає необхідність адаптації законодавства до контролю за експортом-імпортом не лише готових зразків техніки, а й алгоритмів, хмарних сервісів та мікрочипів, які є критичними для функціонування сучасного ОПК [30; 61; 137]. Відповідно до Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» [44; 99], об'єктом контролю є також технології, що передаються електронними засобами зв'язку [10; 61; 66].

Важливо зазначити, що сучасні конфлікти націлені на масове використання соціогуманітарних технологій для активізації процесів, що сприяють досягненню стратегічних цілей [171; 213]. Залежність від виробництва мікросхем та напівпровідників створює нові вразливості: держава, яка домінує у виробництві компонентної бази, отримує перевагу в усіх військових галузях [7; 47]. У відповідь на ці виклики США створили Спеціальний комітет Палати представників щодо стратегічного суперництва, завданням якого є недопущення технологічної переваги конкурентів у критичних сферах [11; 198].

Загостренню конкуренції на глобальному рівні сприяє поглиблення розриву між технологічно розвиненими країнами та державами, що відстають (the technological «haves» and «have-nots») [171; 177]. Розвиваючись у складних безпекових умовах, Україна змушена впроваджувати заходи захисту від «високотехнологічного шпionaжу» (high-tech espionage), який здійснюється не лише агентурними методами, а й за допомогою кіберзасобів [30; 133; 163]. У цьому контексті державний експортний контроль трансформується з суто дозвільного механізму в інтелектуальну систему моніторингу та захисту

технологічного суверенітету держави [29; 115; 136].

Повномасштабна збройна агресія РФ проти України у лютому 2022 року зумовила радикальну зміну глобальних режимів експортного контролю [170; 229]. Західні країни запровадили безпрецедентні обмеження доступу країни-агресора до новітніх технологічних розробок [12; 170]. До початку активної фази бойових дій росія критично залежала від технологій ЄС (понад 45%) та США (21%) [12; 47]. У системі державного управління зовнішньоекономічною діяльністю України цей фактор має враховуватися через посилення моніторингу реекспорту та впровадження механізмів відстеження кінцевого використання товарів подвійного призначення [63; 132; 162].

Стратегія міжнародних партнерів України спрямована на технологічне обеззброєння агресора [13; 170]. Зокрема, експорт високотехнологічних продуктів зі США до росії скоротився майже на 70% у перші місяці вторгнення [13; 198]. Особливе значення має блокування постачання напівпровідників та чипів подвійного призначення, що критично впливає на здатність ворога виробляти високоточне озброєння [47; 137]. Вперше в історії було застосовано екстремальні обмеження на торгівлю технологіями, створеними з використанням американського програмного забезпечення, що безпосередньо зачепило аерокосмічний та електронний сектори економіки агресора [13; 229].

Паралельно з цим, у глобальному вимірі спостерігається інтенсивна модернізація стратегічних озброєнь іншими гравцями, зокрема КНР [7; 174]. За період 2020–2024 років Китай значно розширив програму розбудови полігонів для міжконтинентальних балістичних ракет та вдосконалення систем доставки ядерних боєголовок [7; 177]. За даними SIPRI [14; 205], станом на 2023 рік ядерний потенціал провідних держав продовжує зростати, що змушує Україну та її партнерів модернізувати національні системи експортного контролю з урахуванням ризиків розповсюдження технологій масового знищення [14; 91; 142].

Санкційна політика ЄС охоплює заборону експорту продукції подвійного призначення, технологій у нафтопереробній, авіаційній та космічній галузях [15; 170]. У нормативно-правових актах ЄС чітко зазначено, що ці заходи мають на меті суттєве зниження військових можливостей агресора шляхом закриття доступу до критичних ринків [15; 165]. Для української системи ДЕК це створює нові завдання:

1. Синхронізація національних списків товарів подвійного призначення з 13-м та наступними пакетами санкцій ЄС (згідно з Постановою КМУ № 1087) [4; 36; 70].

2. Забезпечення контролю за нематеріальною передачею технологій (cloud computing, AI-сервіси), що можуть бути використані для обходу обмежень [30; 61; 133].

3. Модернізація системи ідентифікації товарів для виявлення мікрокомпонентів у захопленій ворожій техніці [74; 137; 153].

Незважаючи на санкції, агресор намагається досягти «технологічного суверенітету» та зміцнити партнерство з країнами, що не приєдналися до обмежень [7; 170], що актуалізує питання контролю за ланцюгами постачання через треті країни [63; 162]. Спроби РФ розвивати гіперзвукові технології та автономні системи [12; 203] змушують Україну прискорювати власну цифровізацію ОПК [30; 51; 161].

У цьому контексті стратегічним напрямом для України є розвиток власного кіберозброєння та засобів радіоелектронної боротьби (РЕБ) [16; 30; 163]. Впровадження інноваційних рішень на основі досвіду бойових дій [5; 219] має відбуватися паралельно з адаптацією процедур експортного контролю, які б не гальмували, а стимулювали внутрішню розробку та оперативне випробування нових зразків озброєння та військової техніки [16; 51; 128].

Отже, цифровізація державного експортного контролю в Україні має трансформуватися з бюрократичного бар'єру в інтелектуальний фільтр, що

забезпечує технологічну перевагу Сил оборони України та водночас блокує мілітарні амбіції росії на міжнародній арені [29; 115; 133].

Аналізуючи досвід функціонування інноваційного ОПК у стані війни, слід виокремити низку критичних проблем у підходах країни-агресора, які Україна має врахувати при розбудові власної системи державного управління [12; 27]. Зокрема, неприйнятним є підхід, що передбачає просте механічне вбудовування оборонних виробництв у структуру цивільного машинобудування без створення та накопичення реальних мобілізаційних потужностей [17; 130]. Для росії така стратегія призвела до втрати спроможності оперативного розгортання цілих галузей (виробництво боєприпасів, спецхімія), що в умовах інтенсивних бойових дій стало критичним недоліком [12; 47].

Втрата сутнісного сенсу мобілізаційного розгортання економіки через відсутність підготовлених потужностей унеможливорює багаторазове збільшення випуску військової продукції [130; 168]. Враховуючи світовий досвід технологічного розвитку та зміни у характері ведення мережецентричних війн [163; 194; 228], Україна потребує комплексного вирішення завдань з інноваційного розвитку ОПК [1; 21; 150], що неможливо без сучасної системи державного експортного контролю (ДЕК) [29; 44; 99]. Цифровізація ДЕК має стати фундаментом для швидкого насичення армії інноваційними зразками [18; 51; 133].

Авторські рекомендації щодо стратегічних напрямів цифровізації та модернізації ОПК України

На основі аналізу досвіду бойових дій та з метою розвитку експортного потенціалу високих технологій, пропонуються наступні заходи:

1. Підвищення ефективності науково-виробничої діяльності на основі технологій штучного інтелекту (ШІ):

- Прискорення циклу «розробка – експортний контроль – фронт» для безпілотних літальних апаратів (БПЛА), наземної робототехніки та морських

автономних дронів [51; 96; 161].

- Стимулювання розробки зброї на основі нових фізичних принципів: лазерних систем, електромагнітної зброї та засобів РЕБ нового покоління [16; 30; 163].

- Впровадження інтелектуальних систем моніторингу для ППО, засобів зв'язку та цілевказання, що потребує спрощених процедур ДЕК для імпорту критичних компонентів (мікропроцесорів, сенсорів) [19; 61; 137].

2. Заходи державної підтримки та цифровізації управління ОПК:

- Реалізація Стратегії розвитку ОПК України (Указ Президента України №406/2021) з акцентом на цифрову трансформацію всіх дозвільних процедур [2; 36; 126].

- Розвиток кадрового потенціалу: створення спеціалізованих фондів підтримки винахідників та розробників інноваційного озброєння (на базі кластеру Brave1) [51; 161; 218], а також масштабування програм додаткової професійної освіти для інженерів ОПК [64; 77; 121].

- Створення національної платформи прикладного ПЗ: розробка до 2027 року спеціалізованих програмних модулів для моделювання балістичних характеристик та управління автономними системами, інтегрованих у єдину систему ДЕК для контролю за передачею нематеріальних технологій [30; 61; 133].

3. Підвищення інноваційного потенціалу техніко-технологічних процесів:

- Освоєння серійного виробництва новітніх матеріалів: композитів, кераміки та компонентів мікроелектроніки для зниження імпортозалежності від критичних поставок [69; 137; 153].

- Впровадження «цифрових двійників»: використання технологій моделювання та дистанційного управління у виробничих процесах [30; 133; 203].

- Залучення малого та середнього бізнесу (military-tech startups):

структурна оптимізація виробництва з активним залученням приватних компаній до виконання державного оборонного замовлення та експортних контрактів [56; 87; 156].

4. Диверсифікація та цифрова модернізація зовнішньоекономічної діяльності:

- Використання бойового досвіду (combat proven) як головного маркетингового активу для просування українських високих технологій на зовнішні ринки [5; 37; 219].

- Цільовий показник: збільшення частки високотехнологічної продукції подвійного призначення у загальному обсязі експорту до 50% до 2030 року [20; 40; 128].

- Впровадження системи «єдиного вікна» у ДСЕК: повна автоматизація видачі дозволів на товари подвійного призначення, що значно скоротить час виходу українських розробок на міжнародні ринки (відповідно до Постанови КМУ №1087) [4; 36; 55].

Таким чином, стратегічні напрями модернізації системи державного експортного контролю мають базуватися на синергії між швидким впровадженням інновацій ОПК та прозорими, цифровими механізмами державного регулювання [1; 30; 133]. Це дозволить не лише забезпечити перевагу на полі бою проти РФ [27; 115], а й вивести Україну в число лідерів глобального ринку безпекових технологій [5; 128; 230].

3.3. Удосконалення механізмів взаємодії держави та бізнесу у сфері трансферу технологій подвійного використання

На сучасному етапі українська економіка та суб'єкти оборонно-промислового комплексу (ОПК) перебувають у стані глибокої трансформації, що зумовлена необхідністю швидкої технологічної відповіді на виклики

повномасштабної збройної агресії з боку росії [14; 28; 115]. Геополітична ситуація безпосередньо корелює з динамікою торгово-економічного та інвестиційного співробітництва, де ключовим вектором стає розвиток та трансфер технологій подвійного призначення [1; 21; 150].

Боротьба вітчизняних компаній за позиції на світовому ринку озброєнь та технологій є серйозним викликом: за межами України гравці стикаються з конкурентами, що функціонують у значно сприятливіших фінансових та регуляторних умовах [18; 32; 180]. У зв'язку з санкційним тиском на агресора та обмеженням доступу до певних ресурсів [170; 229], для України критично важливою стає самостійна організація ділових спільнот, об'єднаних спільними національними інтересами та прагненням до технологічного прориву [56; 87; 156].

Завдання міжурядових комісій у межах вітчизняної економічної дипломатії полягає у забезпеченні сприятливого політико-економічного клімату та правового поля для всіх напрямів взаємодії: від наукового співробітництва до бізнес-партнерства [31; 114; 125]. Проте, як показує практика, державні органи не завжди здатні детально ідентифікувати специфічні потреби приватного бізнесу або бар'єри, що заважають конкретному підприємству виходити на зовнішні ринки з інноваційним продуктом [56; 139; 156].

Саме ділові ради та профільні асоціації здатні виявити перешкоди, з якими стикаються українські компанії, тоді як усунення цих перешкод є завданням механізмів державного управління [46; 146]. У цьому контексті в Україні було реалізовано модель інноваційного кластера — Brave1, який став платформою для прямої взаємодії держави та приватних розробників (military-tech стартапів) [51; 161; 218]. Це дозволяє трансформувати передачу технологій подвійного використання з бюрократичного процесу в динамічну систему державно-приватного партнерства [1; 34; 200].

Трансформація системи трансферу технологій вимагає посилення якості

аналізу кон'юнктури закордонних ринків [18; 32; 155]. Сьогодні в Україні кількість профільних бізнес-об'єднань, що опікуються питаннями ОПК та товарів подвійного призначення, постійно зростає [56; 87], проте вони потребують чіткої інституційної координації [139; 146]. Державна підтримка експорту через Міністерство стратегічних галузей промисловості [85] та Міністерство цифрової трансформації включає субсидування участі у міжнародних виставках та підтримку малих підприємств, які часто мають інноваційні вироби (наприклад, у сфері РЕБ або БПЛА), але не володіють досвідом проходження процедур експортного контролю [2; 36; 55].

Для вдосконалення механізмів взаємодії пропонується:

1. Інституціоналізація ролі кластерів: закріплення статусу інноваційних хабів як посередників у процесах трансферу технологій, що забезпечують юридичну та технічну підтримку бізнесу [51; 161; 218].
2. Цифровізація діалогу: впровадження інтерактивних платформ для подачі заявок на тестування технологій та отримання сертифікатів кінцевого користувача в електронному форматі [3; 36; 152].
3. Стимулювання диверсифікації: використання інтелектуального потенціалу оборонної промисловості для розвитку несировинних секторів економіки, зокрема через механізми спільного інвестування держави та приватного капіталу [4; 43; 100; 200].

Таким чином, удосконалення механізмів взаємодії держави та бізнесу у сфері трансферу технологій подвійного використання є запорукою не лише зміцнення обороноздатності, а й підвищення конкурентоспроможності України на глобальних ринках високих технологій [1; 128; 230].

Дослідження генезису взаємодії держави та бізнесу дозволяє констатувати, що інституційне оформлення поняття «ділова рада» в Україні тісно пов'язане з діяльністю Торгово-промислової палати України (ТПП України) та її регіональних підрозділів [46; 146]. Відповідно до Закону України

«Про торгово-промислові палати в Україні» [46], ці інституції виступають ключовою ланкою економічної дипломатії, забезпечуючи представництво інтересів українського бізнесу у відносинах з іноземними партнерами [11; 31; 71].

Перші міжнародні ділові ради при ТПП України почали створюватися ще на початку 2000-х років як інструмент диверсифікації зовнішньоекономічних зв'язків [146]. На відміну від досвіду країни-агресора, де подібні структури часто використовувалися як інструменти політичного впливу (наприклад, діяльність російсько-арабських рад за участю одіозних політичних діячів), українська модель ділових рад еволюціонувала у напрямі інтеграції до європейських бізнес-мереж та забезпечення прозорого трансферу технологій [12; 58; 149]. Сьогодні діяльність двосторонніх ділових рад (наприклад, Україна–Польща, Україна–США) є прикладом активної роботи з організації бізнес-місій та залучення інвестицій у сектор подвійного призначення, незважаючи на умови воєнного стану [12; 32; 87].

Для забезпечення сталої діяльності ділових рад ТПП України здійснює методичне керівництво, моніторинг проблем вітчизняного бізнесу за кордоном та коригування планів зовнішньоекономічної діяльності [46; 146]. Важливим етапом у визнанні ролі бізнес-спільноти стало закріплення завдань міжнародної співпраці у Стратегії розвитку ТПП України до 2025 року [146]. Основні напрями цієї діяльності охоплюють:

- Інтенсифікацію роботи ділових рад через проведення цифрових бізнес-місій та вебінарів для інноваційних підприємств [87; 152];
- Активізацію взаємодії з органами виконавчої влади з питань моніторингу бар'єрів (тарифних та нетарифних), що перешкоджають експорту високотехнологічної продукції [40; 95; 148];
- Підготовку пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правової бази зовнішньоекономічної діяльності, зокрема в контексті адаптації до

стандартів Європейського Союзу [70; 139; 149].

Особлива роль у просуванні вітчизняних технологій подвійного призначення відводиться взаємодії на майданчиках міжнародних організацій та інтеграційних об'єднань [86; 142; 149]. На відміну від неефективних та ідеологізованих структур типу СНД чи БРІКС, на яких наголошують російські дослідники, для України пріоритетними є майданчики Люблінського трикутника, Асоційованого тріо та безпосередній діалог з органами Європейської Комісії [13; 58; 149]. У межах Угоди про асоціацію з ЄС [149] робота ділових спільнот спрямована на мінімізацію митних бар'єрів та впровадження спільного правового поля для обігу товарів ОПК [13; 86; 166].

Результати дослідження підтверджують, що в межах євроінтеграційних процесів робота ділової спільноти має полягати у формулюванні пропозицій щодо поліпшення митного законодавства та спрощення процедур кінцевого використання [63; 132; 139]. Важливим інструментом просування українських послуг є також виставкова діяльність [5; 87; 152]. Проте, в умовах постійних безпекових загроз [14; 28], традиційні експоцентри (на кшталт російських «Експоцентрів» чи «ЦМТ») в Україні поступаються місцем розподіленним цифровим хабам та закритим демонстраційним майданчикам інноваційних кластерів [51; 161].

Окремої уваги заслуговує розвиток послуг міжнародного комерційного арбітражу на базі Морської арбітражної комісії та Міжнародного комерційного арбітражного суду (МКАС) при ТПП України [3; 46]. Розвиток медіації в економічних суперечках є критично важливим для іноземних інвесторів, які вкладають кошти в український military-tech [12; 32; 34]. Дослідження підтверджує актуальність розширення консультативної підтримки для галузевих союзів щодо участі в тендерах міжнародних організацій (зокрема структурах ООН [142] та НАТО [86]) для закупівлі продукції та послуг українського походження [14; 87; 95].

Таким чином, удосконалення механізмів взаємодії держави та бізнесу через систему ділових рад та торгово-промислових палат дозволяє створити стійку інфраструктуру підтримки трансферу технологій, що є необхідною умовою модернізації системи державного експортного контролю та зміцнення економічної безпеки України [46; 115; 146].

Підтверджуючи відданість принципам економічної дипломатії, ТПП України фіксує плани щодо інтенсифікації переговорної роботи, активного просування на експорт українських товарів і послуг, роботи в межах міжнародних організацій (ООН [142], СОТ [129], ОЕСР [200]), а також удосконалення нормативно-правового регулювання через діяльність ділових рад [146].

Формати роботи ділових рад можуть бути різноманітними. Більшість із них можна назвати «клубами за інтересами» — об'єднання компаній, для яких ринок певної країни становить особливий інтерес, часто без утворення окремої юридичної особи [46; 146]. Інший варіант — ділові ради, що реєструються як юридичні особи у форматі громадських спілок або асоціацій, де ТПП чи профільна бізнес-асоціація виступає засновником. Це дозволяє раді мати розрахунковий рахунок та акумулювати членські внески для фінансування проєктів трансферу технологій [71; 87].

Важливу роль відіграють виконавчі органи. Хоча загальні засідання ділових рад проводяться в середньому двічі на рік, щоденна робота з пошуку партнерів та супроводу експортних контрактів триває постійно [18; 155]. Виконавчі директори перебувають у безперервному контакті з підприємцями та іноземними партнерами, забезпечуючи обмін інформацією про інноваційний потенціал виробників [51; 87; 152].

Одним із принципових питань функціонування ділових рад є вибір голови української частини. Раціональний підхід передбачає, що це має бути авторитетний представник ділових кіл, який має розгалужені зв'язки в Україні

та веде активну діяльність на території країни-контрагента [31; 71]. Це критичний фактор, що забезпечує ефективність ради через поєднання особистих бізнес-інтересів із загальнодержавними цілями економічного розвитку [59; 141].

Двосторонні та багатосторонні ділові ради є дієвим інструментом економічної дипломатії [31; 59]. Їхній формат залежить від можливостей засновників та кількості учасників, проте вони залишаються важливим «містком» для взаємодії бізнес-спільнот незалежно від поточних політичних трансформацій [138; 189].

Варто зауважити, що на відміну від досвіду країни-агресора, де більшість ділових рад із країнами ЄС та США призупинили діяльність через санкції за розв'язану війну [170; 229], Україна навпаки демонструє динамічне зростання таких платформ [5; 87]. Досвід росії у створенні «постсанкційних стратегій» (наприклад, через лобістські структури у Німеччині та Франції у 2013-2021 роках) є показовим прикладом використання економічної дипломатії як інструменту гібридного впливу [17; 170]. Так, «Німецько-російська економічна рада» або «Рада ділового співробітництва росія — Франція» тривалий час намагалися нівелювати санкційний режим, запроваджений за окупацію Криму, що підкреслює необхідність жорсткого державного експортного контролю за діяльністю подібних бізнес-об'єднань, аби вони не стали інструментом обходу обмежень [17; 170].

Для України ж пріоритетним є досвід створення рад із країнами, що є технологічними лідерами [32; 86]. Важливим прикладом є взаємодія з Державою Ізраїль. Українсько-ізраїльська ділова рада, заснована ще у 2010 році, сьогодні фокусується на залученні інновацій у сферах медицини, цифровізації та оборонних технологій [18; 163]. Голова такої ради зазвичай входить до складу міжурядової комісії, що дозволяє використовувати адміністративний ресурс для просування інтересів вітчизняних high-tech компаній [18; 114; 125].

Аналіз діяльності таких структур, як Brave1 у синергії з діловими радами,

підтверджує, що економічно обумовлені взаємовідносини стають локомотивом виходу з безпекової кризи [51; 161; 218]. Як колись торговельні представництва забезпечували становлення економічних зв'язків держав [167; 213], так сьогодні цифровізовані платформи взаємодії бізнесу та держави стають фундаментом нормалізації експортно-імпортних операцій у сфері технологій подвійного призначення [36; 133; 152].

Важливим завданням двосторонніх ділових рад (на прикладі успішних кейсів україно-ізраїльського співробітництва) є виявлення ділових можливостей для розширення взаємодії у високотехнологічних сферах [18; 163]. Це включає реалізацію спільних інноваційних та інвестиційних проєктів не лише на національних територіях, а й на ринках третіх країн, що особливо актуально для інтеграції українського military-tech у глобальні ланцюги створення вартості [128; 230].

До основних завдань таких рад, що сприяють удосконаленню механізмів трансферу технологій, слід віднести:

- налагодження прямих контактів між інноваційними підприємцями [56; 87; 156];
- захист взаємних інвестицій та врегулювання корпоративних питань у сфері інтелектуальної власності [61; 66; 132];
- цифровізацію взаємодії та зміцнення зв'язків із торговельними представництвами та дипломатичними місіями [36; 112; 152];
- надання консультаційних послуг щодо сертифікації та відповідності міжнародним стандартам [86; 132; 143].

Взаємодія ділових рад із державними інституціями підтримки експорту (наприклад, з Державною установою «Офіс з розвитку підприємництва та експорту» [87]) дозволяє відпрацьовувати стратегічні плани співпраці з експортерами продукції подвійного призначення [40; 95; 148]. Об'єднання функціонала держави та бізнес-асоціацій у складних зовнішньополітичних

умовах дає змогу покращити якість моніторингу кон'юнктури ринків [18; 32; 155]. Показовим є досвід реалізації послуг із пошуку партнерів: від постачання критичної сировини до впровадження складних систем «розумного дому», медичної техніки та IT-рішень [87; 152]. Гостро затребуваними в умовах глобальних трансформацій стали послуги комерційної інфраструктури: «фінансове плече» (страхування військових ризиків, кредитні продукти) [95; 101] та субсидіарна підтримка сертифікації [95; 132].

Окрім двосторонніх форматів, значний інтерес становлять багатосторонні ділові ради та «клубні» об'єднання [138; 189]. Для України стратегічно важливим є розвиток відносин із країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТР) та Асоціацією держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) [72; 73; 138]. Дослідження підтверджує, що факторами, які обмежують співпрацю в цих регіонах, є високі адміністративні бар'єри та низька диверсифікація експорту [40; 177]. Проте успішні пілотні проєкти з об'єднання зусиль торговельних представництв та експортних центрів (наприклад, досвід роботи Центрів закордонного просування високих технологій у Сінгапурі) демонструють синергетичний ефект у просуванні технологій [18; 32; 152].

Ділові ради виступають зв'язуючими ланками між національними бізнес-спільнотами, аналогічно до того, як міждержавні комісії працюють для органів державної влади [31; 114; 146]. У контексті Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС) ключову роль відіграє Ділова консультативна рада (ДКС), яка формує рекомендації лідерам країн щодо лібералізації торгівлі та інвестицій [138; 189]. Практична взаємодія тут спрямована на інтеграцію документообігу, застосування штучного інтелекту та технологій блокчейн у процедурах експортного контролю [30; 133; 152].

Результати дослідження підтверджують, що консолідація ресурсів економічної дипломатії через залучення «ділових четвірок» (провідних бізнес-асоціацій країни) дозволяє подолати дублювання та фрагментацію зусиль [57;

139; 146]. Ефективним форматом є створення спільних координаційних центрів, які не залежать від поточної політичної кон'юнктури [87; 152].

Окрему увагу слід приділити формату «Ділової двадцятки» (B20) у межах G20 [53; 188; 189]. Досвід функціонування цієї платформи показує два варіанти взаємодії:

1. Безпосередньо на полях самітів, де лідери бізнесу передають главам держав конкретні рекомендації щодо стимулювання економічного зростання (наприклад, реформа світової валютної системи, оздоровлення державних фінансів) [53; 188].

2. Завчасна підготовка («kick-off meetings»), що дозволяє за кілька місяців до саміту сформувати «Білі книги» — галузеві рекомендації, узгоджені з представниками державних органів [53; 189].

Для підтримання наступності рішень у межах B20 застосовується формат «Трійки» (участь поточного, попереднього та майбутнього головування), що забезпечує стабільність робочих груп та реалізацію довгострокових проєктів у сфері інновацій та міжнародної безпеки [53; 188].

Досвід функціонування механізмів «Бізнес-двадцятки» (B20) демонструє еволюцію пріоритетів економічної дипломатії від суто фінансових питань до комплексних проблем технологічної та енергетичної безпеки [188; 189]. Зокрема, під час головування Австралії ключовими темами стали енергоефективність та продовольча безпека [53]. Особлива роль відводилася стимулюванню розробників інновацій у сфері екологічно чистої енергетики та впровадженню нових технологій у будівництві, що є релевантним для сучасних стратегій відновлення критичної інфраструктури України [33; 124; 128].

У межах головування Німеччини акцент було зміщено на зміцнення відкритої та інклюзивної торгової системи, яка базується на спротиві протекціонізму та недискримінаційних правилах [53; 149]. Важливим для вдосконалення взаємодії держави та бізнесу став розвиток цифрової торгівлі та

зміцнення цифрової інфраструктури за межами промислових центрів, що відкриває нові можливості для малих та середніх підприємств (МСП) у сфері високих технологій [36; 56; 133].

З 2018 року діяльність В20 проходила на тлі загострення торговельних суперечок та викликів кліматичного регулювання [188]. Саміти в Аргентині (2018) та Японії (2019) підсвітили гостру потребу в захисті прав інтелектуальної власності в умовах глобальної цифрової трансформації [30; 61; 133]. Для України цей досвід є важливим у контексті розробки механізмів охорони прав на технології подвійного використання під час їх трансферу до країн-партнерів [61; 66; 132].

Пандемія COVID-19 у 2020 році змусила економічну дипломатію перейти у віртуальний формат, що визначило порядок денний саміту в Ер-Ріяді [53; 188]. Основна увага приділялася заходам сприяння країнам, що розвиваються, у подоланні медичних та соціальних наслідків кризи [200]. Це стало імпульсом для розвитку цифрової дипломатії та впровадження хмарних сервісів у державному управлінні експортно-імпортними операціями [36; 133; 152].

Особливого значення в контексті забезпечення міжнародної безпеки набув саміт G20 в Індонезії (2022) [188]. Попри спроби окремих акторів зберегти «неполітизований» формат, агресія РФ проти України стала центральною темою обговорень [34; 81]. Участь Президента України у форматі відеоконференції зв'язку та консолідована позиція країн Заходу щодо обмеження впливу держави-агресора в межах G20 продемонстрували, що економічна дипломатія більше не може існувати відірвано від питань дотримання міжнародного права та безпеки [34; 81; 188]. Спроби РФ використовувати майданчик G20 для нормалізації своєї присутності у світовій економіці натрапили на жорстку відсіч міжнародної спільноти, що призвело до фактичної маргіналізації російського представництва на подальших самітах, зокрема в Індії (2023) [34; 188].

Результати дослідження підтверджують, що нормалізація та подальший розвиток роботи G20 та B20 мають базуватися на принципах прозорості, інклюзивності та невідворотності відповідальності за порушення глобальних економічних правил [34; 188]. Для України участь у таких форматах повинна бути спрямована на:

- залучення інвестицій у сектор високотехнологічного виробництва [32; 95; 128];
- просування соціальної повістки, пов'язаної з розвитком людського капіталу в умовах післявоєнного відновлення [64; 121; 124];
- використання інструментів B20 для створення спільних з провідними країнами світу технологічних кластерів [51; 128; 188].

Саме така скоординована робота держави та бізнесу має стати флагманом виведення системи міжнародних відносин із кризи та основою для побудови нової архітектури глобальної економічної безпеки [115; 128; 188].

Еволюція світового ринку озброєнь та військової техніки (ОВТ) демонструє поступове ускладнення структури експортних операцій [171; 205; 227]. На сучасному етапі зовнішньоторговельні угоди все частіше супроводжуються домовленостями про технологічний трансфер [172; 190], що вимагає від системи державного управління України пошуку нових форм взаємодії з приватним сектором [1; 56; 150]. Трансфер технологій перестав бути супутнім елементом торгівлі; він став ключовим інструментом розповсюдження оборонних інновацій та зміцнення національної безпеки [61; 66; 115].

Упродовж останніх десятиліть відбулася докорінна зміна потреб імпортерів ОВТ: якщо раніше домінувала закупівля готових виробів («з полиці») [180; 223], то сьогодні пріоритетом є передача інтелектуальної власності та ноу-хау [172; 190]. Більшість держав прагнуть не просто імпортувати техніку, а організовувати її складання та обслуговування на базі місцевих виробників за ліцензіями експортерів [16; 128; 230]. Це створює

умови, за яких одна експортна операція може передбачати декілька різних режимів державного експортного контролю (ДЕК) [44; 99; 169], особливо у випадках складних систем озброєнь, де інтегровані компоненти з різних країн [194; 228].

Критично важливим елементом сучасного ринку ОВТ стали офсетні угоди [16; 182]. Відповідно до міжнародної практики, вони зобов'язують експортера реінвестувати частину коштів у промисловість країни-імпортера [16; 32]. Прямий офсет безпосередньо стосується трансферу технологій через науково-технічне співробітництво або ліцензування [16; 172]. Для України впровадження ефективних офсетних механізмів є стратегічним завданням, що дозволить забезпечити більшу незалежність національного ОПК, хоча й створює певні ризики реплікації (копіювання) систем та їх можливого перенаправлення до неблагонадійних суб'єктів [63; 162; 238].

У контексті міжнародно-правового регулювання, зокрема в межах Договору про торгівлю зброєю (ДТЗ) [37; 122; 217], наголошується на зміні динаміки торгівлі внаслідок глобалізації [62; 172]. Держави-виробники все частіше орієнтуються на модернізацію озброєнь через зовнішні джерела та спільні підприємства [128; 230]. Проте інтеграція трансферу технологій у систему регулювання ускладнюється через:

1. Відсутність консенсусу щодо трактування технологій у різних національних режимах ДЕК [17; 62; 222].
2. Чутливість питання для країн, що розвиваються, які вбачають у жорсткому контролі обмеження свого оборонного потенціалу [177; 211].
3. Необхідність створення універсальних «постекспортних» механізмів перевірки використання технологій [63; 162; 226].

Відповідно до принципів Вассенаарських домовленостей [17; 222], трансфер технологій охоплює передачу інформації, необхідної для розробки, виробництва або використання товару [61; 66]. Це може відбуватися у формі:

- Технічних даних (креслення, моделі, інженерні проєкти, специфікації) [17; 132];
- Технічної допомоги (навчання, консультаційні послуги, передача практичних навичок) [132; 162];
- Спільної діяльності в межах міжнародних консорціумів або спільних підприємств [128; 230].

Слід розрізняти пряму передачу технологій та сервісну підтримку [63; 137]. Якщо технічна допомога у формі обслуговування не надає отримувачу доступу до знань, що дозволяють самостійно вдосконалювати виріб, її роль у трансфері є обмеженою [61; 66]. Для України пріоритетним є отримання саме тих ноу-хау, що створюють можливості для повторної розробки або глибокої модернізації систем [1; 21; 150].

Удосконалення взаємодії держави та бізнесу в цій сфері має базуватися на досвіді таких країн, як Індія та Бразилія, де офсетні угоди та партнерство з іноземними компаніями дозволили підвищити технологічний рівень ОПК до 70% самозабезпеченості [16; 32; 177]. Для вітчизняного сектора подвійного використання це означає перехід до моделі «промислового співробітництва», де держава виступає гарантом безпеки технологій, а приватний бізнес — гнучким реципієнтом та розробником інновацій [1; 56; 150].

Ефективність міжнародного трансферу технологій у сфері подвійного використання безпосередньо залежить від низки критичних факторів, які в сучасних умовах визначають обороноздатність України [28; 115; 140].

Ключові чинники ефективності трансферу

1. Абсорбційна здатність національної інноваційної системи [1; 21; 150]. Для України критично важливою є здатність вітчизняних підприємств та наукових установ не просто отримувати, а й ефективно засвоювати складні технічні знання [56; 64; 153]. Історичний досвід країн Азійського регіону свідчить, що успіх трансферу забезпечується нішевою спеціалізацією [32; 177].

Для України такими нішами наразі є безпілотні системи, сенсорика та технології ШІ [30; 51; 161]. Важливо розуміти, що сама лише передача документації (нематеріальний трансфер) без практичного навчання та створення промислової бази не здатна забезпечити технологічний ривок [61; 66; 69].

2. Готовність партнерів до передачі новітніх рішень [32; 86; 128]. У процесі співпраці з країнами-членами НАТО Україна стикається з природним бажанням експортерів передавати технології попередніх поколінь, щоб уникнути появи нових конкурентів на глобальному ринку [16; 180]. Подолання цього розриву можливе через створення спільних підприємств (Joint Ventures) та інтеграцію українських виробників у ланцюги постачання провідних оборонних корпорацій (наприклад, Rheinmetall чи Baykar) [5; 128; 230].

Виклики цифрової епохи та нематеріальний трансфер

Сучасна наука публічного управління вказує на складність оцінки наслідків трансферу через інституційні та культурні відмінності [57; 139; 213]. В умовах цифровізації передача технологій стає безпрецедентно мобільною [30; 133]. Традиційний контроль, заснований на фізичному перетині кордону товарами, стає недостатнім [36; 44; 106].

- Хмарні обчислення та обмін даними: Використання хмарних платформ для спільної розробки озброєнь створює виклики для державного експортного контролю [30; 133; 203]. Програмне забезпечення та алгоритми передаються через інтернет, що фактично нівелює поняття фізичного митного кордону [36; 61].

- Внутрішньокорпоративний трансфер: Міжнародні оборонні компанії, що відкривають підрозділи в Україні, проводять інтенсивний обмін ноу-хау між материнськими та дочірніми структурами [128; 230]. Це вимагає від українських регуляторних органів запровадження механізмів аудиту нематеріальних передач (ІТТТ) [61; 66; 132].

Міжнародні режими та стандарти експортного контролю

Національна система регулювання України формується з урахуванням глобальних ініціатив [29; 44; 91]. Розмиття меж між виключно військовими технологіями та технологіями подвійного використання створює простір для маніпуляцій, що потребує посилення експертної бази Державної служби експортного контролю України (ДСЕКУ) [67; 74; 137] (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Основні міжнародні підходи до регулювання трансферу технологій

Режим / Угода	Підхід до трактування трансферу
Вассенаарські домовленості [17; 222]	Всеохоплюючий підхід: контроль охоплює всі етапи створення системи — від фундаментальних досліджень до промислового серійного виробництва.
Кодекс поведінки ЄС [165]	Орієнтований на запобігання несанкціонованому реекспорту та зміні цільового призначення технологій (end-use monitoring) [63; 162].
Стандарти НАТО (ITAR/EAR) [186]	Найсупоріші правила, що поширюються навіть на компоненти третього рівня. Концепція «умовного експорту» (deemed export) передбачає ліцензування доступу іноземців до технологій навіть усередині країни-розробника [186; 198].

Система експортного контролю США (ITAR) [186] є найсупорішою у світі та де-факто диктує правила для більшості українських партнерів [198]. Україна має адаптувати аналогічні механізми, зокрема програму «Blue Lantern» (пост-експортний контроль кінцевого використання) [162; 186]. Це критично важливо для збереження довіри союзників, адже складні системи озброєнь часто інтегрують компоненти США, і будь-який несанкціонований реекспорт може призвести до санкцій та припинення допомоги [170; 229].

Важливим кроком для України є впровадження поняття «умовного експорту» [61; 66]. Це означає, що доступ іноземних фахівців (консультантів або працівників спільних підприємств) до критичних українських ноу-хау на території України має підлягати ліцензуванню [44; 99; 132]. Це дозволить

запобігти витоку знань до неблагонадійних юрисдикцій у процесі міжнародної кооперації [61; 66; 238].

Інтеграція положень про передачу технологій до сфери дії ДТЗ [37; 122; 217] залишається одним із найбільш дискусійних питань глобальної економічної дипломатії [62; 172; 173]. Це зумовлено складністю самої концепції трансферу та суттєвими розбіжностями в підходах держав до національної безпеки, промислового розвитку та експортного контролю [62; 172; 211].

Диференціація міжнародних підходів до регулювання трансферу

У світовій практиці спостерігається чіткий поділ позицій між країнами-експортерами (технологічними донорами) та країнами, що розвиваються (технологічними реципієнтами) [62; 172; 177]. Останні вбачають у жорсткому регулюванні трансферу загрозу своєму економічному розвитку та індустріалізації [177; 211] (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Позиції окремих держав щодо включення положень про трансфер технологій до ДТЗ

Країна / Блок	Позиція та аргументація
Індонезія	Виступає проти, вважаючи, що контроль над ліцензійним виробництвом стане інструментом дискримінації та обмежить доступ країн, що розвиваються, до сучасних оборонних рішень [72; 177].
Бразилія	Наголошує, що контроль не має поширюватися на компоненти та товари подвійного призначення, оскільки це гальмує загальний технологічний прогрес країни [16; 177].
Єгипет	Підтримує включення положень за умови, що вони не обмежуватимуть, а стимулюватимуть передачу технологій («позитивне стимулювання») [16; 32].
США, Ізраїль, Японія	Займають стриману позицію через відсутність універсального визначення терміна «передача технологій» та складність верифікації нематеріальних потоків даних [61; 163; 186; 198].
ЄС та Канада	Підтримують включення, але наголошують на необхідності попередньої уніфікації термінології та процедур пост-експортного контролю [62; 165; 169].

Для України, яка активно використовує офсетні угоди та спільне виробництво з іноземними партнерами [5; 16; 128], надмірне обмеження трансферу в межах ДТЗ може стати бар'єром для модернізації ОПК [62; 128]. Більшість держав, що посилюють свій оборонний потенціал, розглядають оборонно-промисловий комплекс як каталізатор економічного зростання [1; 21; 150].

Відсутність незалежної національної бази виробництва повного циклу змушує Україну покладатися на імпорт технологій подвійного використання [39; 69; 130]. При цьому різні партнери мають різний ступінь зацікавленості у розвитку офсетних схем:

1. Технологічно незалежні держави (США, Ізраїль) частіше надають перевагу постачанню готових зразків з обмеженим доступом до критичних алгоритмів [163; 186; 198].

2. Регіональні лідери (Польща, Чехія, Туреччина) більш схильні до промислової кооперації та спільної розробки (наприклад, проєкти у сфері бронетехніки та БПЛА) [5; 37; 128], що відповідає національним інтересам України [56; 128; 230].

Удосконалення взаємодії: шлях до уніфікації

Автор зазначає, що для України вдосконалення механізмів взаємодії держави та бізнесу має відбуватися через:

- Створення національного глосарію трансферу технологій, гармонізованого зі стандартами НАТО [86; 143] та ДТЗ [37; 122], що дозволить уникнути розбіжностей у трактуванні під час міжнародних перевірок [61; 66; 132].

- Розробку гнучких офсетних програм, які б фокусувалися на передачі технологій «критичного вузла», а не простого складання компонентів [16; 128; 230].

- Активну участь в обговореннях ДТЗ [62; 217], де Україна має

просувати ідею «безпечного трансферу» — балансу між контролем нерозповсюдження [91; 115] та правом держав на технологічну модернізацію для самозахисту [28; 126; 128].

Таким чином, інтеграція трансферу технологій у систему державного регулювання в Україні має стати не обмежувальним фактором, а механізмом легітимізації та прискорення інноваційного розвитку ОПК [1; 21; 150], забезпечуючи технологічний суверенітет держави в умовах глобальних безпекових викликів [28; 115; 230].

Висновки до третього розділу

1. Дістало подальшого розвитку обґрунтування концептуальних засад щодо адаптації механізмів державного управління міжнародними передачами товарів оборонного призначення в умовах воєнного стану та дії глобальних санкційних режимів. Розроблено модель адаптивного державного управління, яка базується на принципах максимального спрощення процедур контролю для товарів подвійного призначення, необхідних для потреб оборони, та одночасного посилення експортного контролю щодо країн, які підтримують агресора. Удосконалено підходи до формування зовнішньоекономічної стратегії ОПК, що полягають у зміщенні акцентів з класичного експорту на механізми міжнародної виробничої кооперації (спільне виробництво, трансфер технологій) з країнами-партнерами (НАТО, ЄС). Визначено напрями модифікації інструментів фінансової підтримки експорту, зокрема запропоновано механізми переорієнтації функцій Експортно-кредитного агентства (ЕКА) на страхування воєнних ризиків при імпорті критичних компонентів та гарантування угод з міжнародної кооперації. Сформовано методичні рекомендації щодо використання інструментів СОТ як інструменту економічної дипломатії для ініціювання розслідувань проти дискримінаційних дій держави-агресора на

світових ринках озброєнь.

2. Удосконалено стратегічні механізми цифровізації та модернізації системи державного експортного контролю (ДЕК) в умовах інтенсифікації воєнних дій, які базуються на впровадженні динамічної моделі інтелектуального моніторингу. Обґрунтовано необхідність трансформації ДЕК із фіскально-контрольної функції у гнучкий інструмент управління технологічною перевагою шляхом автоматизації ідентифікації товарів подвійного призначення, впровадження алгоритмів штучного інтелекту для верифікації кінцевих користувачів у реальному часі та створення захищеного цифрового контуру для контролю за нематеріальною передачею технологій (хмарних алгоритмів, ПЗ для БПЛА та засобів РЕБ). Доведено, що цифровізація процедур експортного контролю є не лише технічним питанням, а стратегічним безпековим чинником, що забезпечує технологічну перевагу Сил оборони України. Запропоновано авторські рекомендації щодо стратегічних напрямів цифровізації та модернізації ОПК, які охоплюють підвищення ефективності науково-виробничої діяльності на основі ІІІ, заходи державної підтримки, підвищення інноваційного потенціалу техніко-технологічних процесів та диверсифікацію зовнішньоекономічної діяльності.

3. Удосконалено теоретико-прикладні засади взаємодії держави та бізнесу у сфері трансферу технологій подвійного використання, що полягають у переході від пасивної закупівлі озброєнь до моделі «керованої технологічної абсорбції». Доведено необхідність інтеграції прямих офсетних механізмів (локалізація виробництва, спільні НДДКР) з інноваційними інструментами регулювання нематеріальних передач (запровадження режиму «умовного експорту» та аудиту цифрових каналів передачі даних), що дозволяє забезпечити баланс між стимулюванням приватного mil-tech сектору через спрощені процедури сертифікації (за стандартами STANAG) та суворим дотриманням міжнародних режимів експортного контролю (Вассенаарські

домовленості, ДТЗ). Обґрунтовано ключову роль ділових рад та торгово-промислових палат як інституційної основи для створення стійкої інфраструктури підтримки трансферу технологій. Визначено, що для України пріоритетним є досвід створення рад із країнами-технологічними лідерами (Ізраїль, Туреччина, Польща) та інтеграція українського military-tech у глобальні ланцюги створення вартості через участь у багатосторонніх форматах (B20, АТЕС, АСЕАН). Запропоновано шляхи уніфікації національного регулювання трансферу технологій з міжнародними стандартами, включаючи створення гармонізованого глосарію, розробку гнучких офсетних програм та активну участь України в обговореннях ДТЗ для просування концепції «безпечного трансферу».

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено вирішення важливого наукового завдання обґрунтування теоретико-методологічних засад та розробки науково-практичних рекомендацій щодо трансформації механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності з товарами військового та подвійного призначення в умовах глобальних викликів.

За результатами дисертаційного дослідження сформульовані такі висновки:

1. Вперше розроблено концептуальні засади державного управління у сфері міжнародних передач товарів військового та подвійного призначення, які базуються на синтезі концепцій «воєнного кейнсіанства» та «воєнного мальтузіанства», що дозволило обґрунтувати двосторонній характер державного регулювання: як інструменту забезпечення національної безпеки та одночасно як механізму економічної оптимізації оборонного бюджету через ефект масштабу в експортній діяльності. Розвинуто концептуальне положення щодо впливу інформаційної асиметрії на світовий ринок озброєнь, яке визначено як ключовий детермінант у процесах ціноутворення та формування стратегічної залежності країн-імпортерів. Доведено, що в умовах глобальної цифровізації державний контроль має трансформуватися з бюрократичного нагляду у систему управління ризиками та моніторингу прозорості ланцюгів постачання.

2. Удосконалено теоретико-методичне обґрунтування еволюції системи державного управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств ОПК шляхом розробки авторської періодизації, яка базується на критерії зміни парадигми управління: від моделі "стихійної виживаності та реалізації надлишкового майна" (1991–2010 рр.) через "централізовану консолідацію та імпортозаміщення" (2011–2021 рр.) до сучасної моделі "інноваційної інтеграції у глобальні безпекові ланцюги постачання" (з 2022 р.). Це дозволило ідентифікувати трансформацію ролі держави від "контролера-монополіста" до

"стратегічного модератора та інноваційного партнера" у сфері військово-технічного співробітництва. Визначено ключові характеристики трьох етапів трансформації ОПК України, зокрема доведено, що повномасштабна агресія 2022 року ознаменувала перехід до "промислової війни", де критичного значення набувають швидкість виробництва, впровадження AI та автономних систем.

3. Удосконалено організаційно-інституційний механізм державного управління суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності у сфері ОПК, який базується на концепції «відкритої оборонної інноваційної екосистеми», що передбачає перехід від жорсткої вертикальної інтеграції державних підприємств до гнучкої мережевої моделі взаємодії (кластерний підхід Bravel), інтеграцію приватного Military-Tech сектору в систему державного оборонного замовлення та пріоритетне залучення іноземних інвестицій через створення спільних підприємств (Joint Ventures) із партнерами з країн-членів НАТО. Доведено, що така модель дозволяє забезпечити технологічну суб'єктність України на світовому ринку озброєнь в умовах воєнних викликів та обмеженого ресурсу. Розроблено структурно-логічну модель участі ОПК у забезпеченні національної безпеки за трьома напрямками: економічна безпека, обороноздатність та науково-технологічна безпека.

4. Удосконалено стратегічні механізми цифровізації та модернізації системи державного експортного контролю (ДЕК) в умовах інтенсифікації воєнних дій, які базуються на впровадженні динамічної моделі інтелектуального моніторингу, що передбачає: трансформацію ДЕК із фіскально-контрольної функції у гнучкий інструмент управління технологічною перевагою шляхом автоматизації ідентифікації товарів подвійного призначення; впровадження алгоритмів штучного інтелекту для верифікації кінцевих користувачів у реальному часі; створення захищеного цифрового контуру для контролю за нематеріальною передачею технологій (хмарних алгоритмів, ПЗ для БПЛА та засобів РЕБ). Запропоновано авторські рекомендації щодо

стратегічних напрямів цифровізації та модернізації ОПК, які охоплюють підвищення ефективності науково-виробничої діяльності на основі ШІ, заходи державної підтримки, підвищення інноваційного потенціалу техніко-технологічних процесів та диверсифікацію зовнішньоекономічної діяльності.

5. Дістали подальшого розвитку концептуальні засади державного управління зовнішньоекономічною діяльністю у сфері обігу товарів військового та подвійного призначення шляхом адаптації інструментарію міжнародних режимів (АТТ, Вассенаарська домовленість) до національних безпекових пріоритетів. Запропоновано інтеграцію мережевої сервісної моделі підтримки експорту (за типом «Team Finland» та «Swiss Business Hubs») із жорсткими алгоритмами моніторингу кінцевого використання технологій («end-use monitoring»), що дозволяє збалансувати стимулювання легального високотехнологічного експорту з мінімізацією ризиків несанкціонованого реекспорту та «ефекту бумеранга» в умовах глобальної нестабільності. Систематизовано сукупність структурних та сучасних проблем багатосторонніх режимів контролю (неуніверсальність, консенсусна інертність, цифрова дематеріалізація об'єктів експорту), що дозволило довести необхідність переходу від фізичного моніторингу товарів до диференційованої експертизи технологічних циклів та сервісних потоків.

6. Дістали подальшого розвитку концептуальний підхід до інвестиційного супроводження економічної дипломатії в умовах «аварійної» трансформації світоустрою, який базується на: інтеграції цифрового та політико-дипломатичного лобіювання (доведено, що в умовах санкційного тиску ефективність залучення інвестицій визначається не лише пільговими режимами (ОЕЗ, СПК), а й спроможністю держави забезпечувати «цифровий суверенітет» та пряму комунікацію з інвесторами через альтернативні медіа-платформи та цифрові екосистеми); диверсифікації інструментів захисту (виявлено критичну необхідність переходу від класичних міжнародних арбітражних інститутів (ICSID) до розбудови регіональних страхових та

інформаційних контурів, які дозволяють мінімізувати ризики блокування фінансових транзакцій (SWIFT) та неправомірної експропріації активів); механізмі «технологічного суверенітету» (аргументовано, що за сучасних умов економічна дипломатія має змістити фокус із простого залучення капіталу на формування стійких технологічних альянсів, які забезпечують локалізацію виробництв у критично важливих галузях (зокрема ПВН).

7. Дістали подальшого розвитку концептуальні засади адаптації механізмів державного управління міжнародними передачами товарів оборонного призначення в умовах воєнного стану та дії глобальних санкційних режимів. Розроблено модель адаптивного державного управління, яка базується на принципах максимального спрощення процедур контролю для товарів подвійного призначення, необхідних для потреб оборони, та одночасного посилення експортного контролю щодо країн, які підтримують агресора. Удосконалено підходи до формування зовнішньоекономічної стратегії ОПК, що полягають у зміщенні акцентів з класичного експорту на механізми міжнародної виробничої кооперації (спільне виробництво, трансфер технологій) з країнами-партнерами (НАТО, ЄС) для забезпечення швидкого відновлення та нарощення оборонних спроможностей. Визначено напрями модифікації інструментів фінансової підтримки експорту, зокрема запропоновано механізми переорієнтації функцій Експортно-кредитного агентства (ЕКА) на страхування воєнних ризиків при імпорті критичних компонентів та гарантування угод з міжнародної кооперації. Обґрунтовано ключову роль ділових рад та торгово-промислових палат як інституційної основи для створення стійкої інфраструктури підтримки трансферу технологій, а також запропоновано шляхи уніфікації національного регулювання трансферу технологій з міжнародними стандартами (STANAG, ДТЗ, Вассенаарські домовленості).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ажажа М. А. Механізми державного управління трансфером технологій в Україні: європейський вектор. Державне управління та місцеве самоврядування. 2024. Вип. 1(64). С. 15–22.
2. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2021 році». Київ: НІСД, 2021. С. 112–125.
3. Арбітражний регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України: Рішення Президії ТПП України від 27.07.2017 № 25(6). URL: <https://arb.ucci.org.ua/regulations/>
4. Бадрак В. В. Збройний бізнес України: від виживання до експансії. Київ: Кондор, 2005. 240 с.
5. Бадрак В. В. Нова оборонна промисловість України: шлях до технологічної переваги. Дзеркало тижня. 2025. № 2. URL: <https://zn.ua/>
6. Баландін Д.П. Адаптація механізмів державного управління міжнародними передачами товарів оборонного призначення до умов воєнного стану та глобальних санкційних режимів. Global Educational Trends: Integration of Science and Practice. Prague: Education and Science s.r.o., 2026. С. 25-32.
7. Баландін Д.П. Еволюція та сучасний стан нормативно-правового забезпечення контролю за ЗЕД у оборонній сфері. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2026. № 1. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/8726/8865>
8. Баландін Д.П. Інструменти економічної дипломатії та інформаційного супроводу в системі регулювання експорту озброєнь. Інвестиції: практика та досвід. 2026. № 4. С. 345-351.
9. Баландін Д.П. Концептуальні засади державного управління у сфері

міжнародних передач товарів військового та подвійного призначення. Міждисциплінарні дослідження в галузі науки, інновацій та суспільного розвитку. Вип. 3. Монографія. Прага: Education and Science s.r.o., 2026. С. 61-81.

10. Баландін Д.П. Моніторинг та експертиза в системі державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2026. № 2. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/9053/9203>

11. Баландін Д.П. Організаційно-інституційний механізм управління суб'єктами ЗЕД у сфері ОПК. Інвестиції: практика та досвід. 2026. № 3. С. 389-394.

12. Баландін Д.П. Світовий досвід та міжнародні режими експортного контролю як об'єкт державного управління. Stredoevropsky vestnik pro vedu vyzkum. 2026. Vol. 2. № 1. С. 146-176.

13. Баландін Д.П. Трансформація організаційно-інституційного механізму управління ЗЕД в оборонно-промисловому комплексі України. Global Scientific Horizons 2026. Prague: Education and Science s.r.o., 2026. С. 18-21.

14. Богданович М. В. Державна підтримка оборонно-промислового комплексу в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2025. Вип. 60. С. 45–52.

15. Бойко Ю. П. Трансформація управління ВТС в умовах воєнного стану. Публічне управління та митне адміністрування. 2024. № 2. С. 15–24.

16. Бондаренко В. В. Офсетні угоди як інструмент модернізації вітчизняного ОПК: світовий досвід та українські реалії. Наука і оборона. 2024. № 1. С. 22–29.

17. Вассенаарська домовленість: Керівні принципи та списки товарів. URL: <https://www.wassenaar.org/control-lists/>

18. Верба В. А., Решетняк Т. І. Стратегічний аналіз зовнішньоекономічної діяльності підприємства: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2021.

312 с.

19. Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18.04.1961.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048

20. Віденська конвенція про консульські зносини від 24.04.1963 р. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_047

21. Гайдайчук О. М. Трансформація науково-технічного потенціалу оборонно-промислового комплексу України. Стратегічні пріоритети. 2025. № 1. С. 112–120.

22. Гальчинський А. С. Економічна стійкість держави в умовах геополітичних трансформацій. Економіка України. 2025. № 3. С. 15–28.

23. Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947) від 30.10.1947.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264

24. Горбулін В. П. ОПК України: сучасний стан та пріоритети розвитку. Стратегічні пріоритети. 2009. № 1. С. 5–14.

25. Горбулін В. П. Як перемогти Росію у війні майбутнього. Київ: Брайт Букс, 2020. 256 с. (Також є видання 2022 року, залишене одне для уникнення дублювання змісту).

26. Горбулін В. П. Як перемогти Росію у війні майбутнього: стратегічні виклики для України. Дзеркало тижня. 2025. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/yak-peremohti-rosiyu-u-vijni-majbutnoho-stratehichni-vikliki-dlya-ukrajini.html>

27. Горбулін В. П., Бадрак В. В. Над прірвою. 200 днів російської війни. Київ: Брайт Букс, 2022. 280 с.

28. Григоренко О. В. Механізми державного управління оборонно-промисловим комплексом України в умовах воєнного стану: монографія. Київ: НУОУ, 2024. 210 с.

29. Грищук В. К. Державне управління системою експортного контролю в Україні: теорія та практика. Вісник Національної академії державного управління. 2021. № 2. С. 45–52.

30. Грищук Р. В. Національна безпека в умовах цифровізації: виклики та механізми державного управління. Стратегічна панорама. 2023. № 1. С. 15–24.
31. Гуменюк Б. І. Дипломатична служба: навч. посіб. Київ: Знання, 2011. 367 с.
32. Данилов О. С. Закордонний досвід державного стимулювання експорту ОБТ. Економіка та держава. 2021. № 5. С. 12–19.
33. Державна служба експортного контролю України. Звіти про міжнародні передачі окремих видів озброєнь. URL: <https://www.dsek.gov.ua/>
34. Державне-приватне партнерство в оборонній сфері: світовий досвід та перспективи для України. Аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2023. URL: <https://niss.gov.ua/publications/analytics/derzhavne-pryvatne-partnerstvo-v-oboronniy-sferi>
35. Деякі питання здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2022 № 1275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2022-п>
36. Деякі питання цифровізації процедур державного експортного контролю: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.09.2022 № 1087. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-2022-п>
37. Договір про торгівлю зброєю (ДТЗ): Ратифіковано Законом України № 121-VIII від 14.01.2015. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 7. С. 41.
38. Економічна безпека України: проблеми та перспективи розвитку: монографія / за ред. В. М. Гейця. Київ: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2024. 450 с.
39. Економічна стійкість України в умовах війни: проблеми та перспективи: монографія / за ред. В. М. Гейця. Київ: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2025. 410 с.
40. Експортна стратегія України: Дорожня карта стратегічного розвитку

торгівлі на період до 2026 року. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=32491a9d-6481-4211-b0e6-99645678>

41. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державного регулювання у сфері міжнародних передач товарів військового призначення» від 2023 року. (Примітка: Перевірте точну назву/номер, ймовірно мова про зміни до закону № 549-IV).

42. Закон України «Про державне оборонне замовлення» від 03.03.1999 № 464-XIV (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/464-14>

43. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 № 2404-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>

44. Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» від 20.02.2003 № 549-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15>

45. Закон України «Про оборонні закупівлі» від 17.07.2020 № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20>

46. Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні» від 02.12.1997 № 671/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр>

47. Звіт SIPRI 2025. Концентрація прибутків у топ-100 оборонних компаній світу. URL: <https://www.sipri.org/>

48. Звіт Державної служби експортного контролю України про результати здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів у 2010–2023 рр. URL: <https://www.dsek.gov.ua/>

49. Звіт ДК «Укроборонпром» за 2014–2020 рр.: трансформація, імпортозаміщення та результати експортної діяльності. URL: <https://ukroboronprom.com.ua/reports>

50. Звіт Міністерства оборони України про розвиток ОПК у 2025 році: залучення інвестицій та масштабування виробництва. URL: <https://mod.gov.ua/>

51. Звіт Міністерства стратегічних галузей промисловості України про результати роботи платформи Brave1 за 2024 рік. URL: <https://brave1.gov.ua/uk/analytics/>

52. Звіт України до Реєстру звичайних озброєнь ООН за 2023 рік. Держекспортконтроль України. URL: <https://www.dsek.gov.ua/>

53. Зелена книга та Біла книга B20: досвід інституціоналізації рекомендацій бізнесу для лідерів G20. Офіційний портал B20 Global. URL: <https://www.b20global.org/>

54. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2023 році: Статистичний збірник. Держстат України. Київ, 2024. 180 с.

55. Інструкція про порядок заповнення заяв щодо отримання дозвільних документів у сфері державного експортного контролю: Наказ ДСЕКУ від 05.05.2024 № 112.

56. Кіндзерський Ю. В. Розвиток оборонно-промислового комплексу України в умовах війни: проблеми та шляхи подолання бар'єрів. Економічний аналіз. 2023. Т. 33. № 2. С. 112–124.

57. Коваленко Г. В. Механізми державного управління у сфері ВТС України. Державне будівництво. 2023. № 3. С. 88–94.

58. Копійка В. В., Шинкаренко Т. І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. Київ: Ін Юре, 2001. 448 с.

59. Копійка В. В., Шнирков О. І. Економічна дипломатія: Навчальний посібник. Київ: Київський університет, 2021. 240 с.

60. Корендович В. С. Напрями модернізації оборонно-промислового комплексу України в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2023. № 51. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2514>

61. Костенко О. В. Державний контроль за передачею технологій подвійного призначення: правовий аспект. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2024. Вип. 18. С. 88–95.

62. Кравченко О. В. Міжнародний договір про торгівлю зброєю: виклики для суверенітету. Науковий вісник ДДУВС. 2022. № 3. С. 115–122.
63. Кудрявцев О. С. Оптимізація процедур перевірки кінцевого використання товарів стратегічного призначення в умовах інтеграції до ЄС. Економіка та право. 2024. № 1. С. 88–95.
64. Кузьмін О. Є. Управління персоналом оборонних підприємств: навч. посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2025. 240 с.
65. Кулеба Д. І. Економічна дипломатія в умовах війни: пріоритети та інструменти. Україна дипломатична. 2023. Вип. 24. С. 15–22.
66. Кушнір В. М. Проблеми моніторингу передач технологій подвійного призначення. Стратегічна панорама. 2023. № 1. С. 82–90.
67. Лисиця Н. М. Адміністративно-правове регулювання державного експортного контролю в Україні: монографія. Харків: Право, 2022. 210 с.
68. Мазаракі А. А., Мельник Т. М. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні: монографія. Київ: КНТЕУ, 2021. 384 с.
69. Мазур В. Л. Модернізація промислового обладнання: безпековий аспект. Технічні вісті. 2025. № 1. С. 10–14.
70. Макаренко Є. П. Європейські стандарти експортного контролю та їх імплементація в Україні. Юридичний журнал. 2023. № 1. С. 67–75.
71. Макаренко М. П., Макаренко В. П. Економічна дипломатія: навч. посіб. Київ: Кондор, 2021. 304 с.
72. Меморандум про взаєморозуміння між Україною та Асоціацією держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) щодо економічного співробітництва (проєктні напрацювання 2022-2024).
73. Меньшикова С. М. Роль АСЕАН у становленні регіональної архітектури в АТР. Вісник МДІМВ-Університету. 2012. № 4. С. 101–108.
74. Методичні рекомендації щодо ідентифікації товарів у сфері державного експортного контролю: Наказ Державної служби експортного

контролю України від 08.02.2023 № 14. URL: <https://www.dsek.gov.ua/>

75. Миргородський В. В. Організаційно-економічний механізм управління державним оборонним замовленням в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2022. № 41. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-41-65.

76. Мунтіян В. І. Економіка оборони: теоретико-методологічні аспекти. Київ: НДУ, 2021.

77. Наказ Міністерства освіти і науки України від 14.07.2023 № 850 «Про затвердження Положення про дуальну форму здобуття професійної (професійно-технічної) освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1351-23>

78. Національний інститут стратегічних досліджень. Щодо розвитку оборонно-промислового комплексу України в умовах тривалої війни: аналітична записка. Київ: НІСД, 2023. URL: <https://niss.gov.ua/publications/analytics/shchodo-rozvytku-oboronno-promyslovoho-kompleksu-ukrayiny-v-umovakh-tryvaloyi>

79. Орлов О. В. Державний експортний контроль в Україні в умовах воєнного стану: виклики та пріоритети. Публічне управління та адміністрування. 2023. Вип. 3(67). С. 44–51.

80. Остапчук О. В. Ефективність міжнародних ембарго на постачання зброї. Стратегічні пріоритети. 2022. Т. 2, № 1. С. 34–41.

81. Офіційне звернення Президента України Володимира Зеленського до учасників саміту G20 в Індонезії (15 листопада 2022 р.). URL: <https://www.president.gov.ua/news/mi-ne-dadimo-rosiyi-perechekati-vlashtuvati-zamorozku-vijni-79145>

82. Офіційний сайт Державної служби експортного контролю України. URL: <https://www.dsek.gov.ua/>

83. Офіційний сайт ДК «Укрспецекспорт». Історія становлення та стратегічні ринки. URL: <https://use.ua/about/history>

84. Офіційний сайт ДП «Антонов». Аналіз ринку транспортної авіації подвійного призначення. URL: <https://www.antonov.com/>

85. Офіційний сайт Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України. URL: <https://mspu.gov.ua/>

86. Офіційний сайт НАТО. Огляд програми "Наука заради миру та безпеки" (SPS). URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_85373.htm

87. Офіційний сайт Офісу з розвитку підприємництва та експорту України. URL: <https://export.gov.ua/>

88. Павлюк О. А. Державне регулювання оборонно-промислового комплексу в умовах ринкової трансформації. Економіка та держава. 2012. № 4. С. 32–36.

89. Положення про Державний концерн «Укроборонпром»: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2011 р. № 1434 (щодо перетворення в АТ «Українська оборонна промисловість» див. Постанову № 244 від 21.03.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2023-п>

90. Положення про Державну службу експортного контролю України: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 березня 2015 р. № 159. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/159-2015-п>

91. Поляков М. О. Участь України в міжнародних режимах нерозповсюдження. Зовнішні справи. 2022. № 4. С. 18–23.

92. Постанова Кабінету Міністрів України «Про запуск спеціального правового режиму Defence City» від 05.01.2026 № 12. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zapusk-spetsialnoho-pravovoho-rezhymu-defence-city-12-050126>

93. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2021 року» від 24.05.2017 № 366-5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2017-п>

94. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення» від 20.11.2003 № 1807. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-2003-п>

95. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання державної підтримки експортерам оборонної продукції» від 12.01.2024 № 45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45-2024-п>

96. Постанова Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту щодо виробництва, закупівлі та постачання боєприпасів до безпілотних систем...» від 21.07.2023 № 736. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2023-п>

97. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про координаційну раду з питань розвитку оборонних технологій» від 18.04.2023 № 345. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345-2023-п>

98. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державну підтримку експорту» щодо підтримки імпорту» від 01.06.2023 № 3133-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3133-20>

99. Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» від 20.02.2003 № 549-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15>

100. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 № 2404-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>

101. Закон України «Про державну підтримку експорту» від 05.10.2017 № 2167-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2167-19>

102. Закон України «Про дипломатичну службу» від 07.06.2018 № 2449-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19>

103. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Експортної стратегії України («дорожньої карти»...) на 2017-2021 роки» від

27.12.2017 № 1017-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-p>

104. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» від 14.12.2011 № 1341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п>

105. Указ Президента України «Про затвердження Порядку забезпечення економічної безпеки України» від 12.05.2023 № 275/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2752023-46765>

106. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання» від 28.01.2004 № 86. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86-2004-п>

107. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання повноважень суб'єктам господарювання на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення» від 08.06.1998 № 838. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/838-98-п>

108. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук...» від 23.03.2016 № 261. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2016-п>

109. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку планування... та коригування оборонних закупівель...» від 03.03.2021 № 363. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/363-2021-п>

110. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення, моніторингу та оцінки реалізації документів державного стратегічного планування» від 20.12.2023 № 1342. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1342-2023-п>

111. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження списків товарів подвійного використання, що підлягають державному контролю» від

28.12.2022 № 1477. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1477-2022-п>

112. Указ Президента України «Про заходи щодо вдосконалення координації діяльності органів виконавчої влади у сфері зовнішніх зносин» від 18.09.1996 № 841/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841/96>

113. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12>

114. Указ Президента України «Про міжнародне співробітництво України в оборонній сфері» від 15.02.2024 № 85/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/852024-49741>

115. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

116. Закон України «Про оборонні закупівлі» від 17.07.2020 № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20>

117. Постанова Кабінету Міністрів України «Про особливості здійснення закупівель... для забезпечення потреб держави в умовах воєнного стану» від 28.02.2022 № 169. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/169-2022-п>

118. Закон України «Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності» від 03.12.2020 № 1044-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1044-20>

119. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Положення про порядок проведення державної експертизи в галузі державного експортного контролю» від 15.07.1997 № 767. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-97-п>

120. Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності» від 11.07.2001 № 2623-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14>

121. Закон України «Про професійний розвиток працівників» від 12.01.2012 № 4312-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17>

122. Закон України «Про ратифікацію Міжнародного договору про торгівлю зброєю» від 05.12.2014 № 35-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35-19>

123. Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України» від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020>

124. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Стратегію економічного розвитку України на період до 2030 року» від 15.03.2024 № 200-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/200-2024-p>

125. Указ Президента України «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України» від 26.08.2021 № 448/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021>

126. Указ Президента України «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України» від 20.08.2021 № 406/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4062021-39773>

127. Постанова Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року» від 18.08.2021 № 868. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/868-2021-p>

128. Постанова Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2030 року» від 18.06.2024 № 550. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-strategii-rozvytku-oboronno-promyslovoho-kompleksu-ukrainy-na-period-do-2030-roku-550-180624>

129. Закон України «Про участь України у Світовій організації торгівлі» від 10.04.2008 № 250-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-16>

130. Промисловість України в умовах війни: аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 2024. 92 с. URL: <https://niss.gov.ua/publications/dopovidi/promislovist-ukraini-v-umovakh-viyni->

analitichna-dopovid

131. Резнікова О. О. Стратегічний аналіз безпекового середовища: Україна на фоні глобальних трансформацій. Київ: НІСД, 2023. 352 с. URL: <https://niss.gov.ua/publications/monohrafiyi/stratehichnyy-analiz-bezpekovoho-seredovyshcha-ukrayina-na-foni-hlobalnykh>

132. Рекомендації щодо створення та функціонування системи внутрішнього експортного контролю на підприємстві. Державна служба експортного контролю України. 2025. 42 с. URL: <https://www.dsek.gov.ua/>

133. Савченко В. М. Цифровізація державного експортного контролю: світові тренди. Інноваційне врядування. 2025. № 1. С. 110–118.

134. Савченко О. В. Державне регулювання військово-технічного співробітництва України в умовах глобалізації. Економіка та держава. 2023. № 5. С. 34–40.

135. Савченко О. В. Державне регулювання оборонно-промислового комплексу України в умовах воєнного стану. Публічне управління та адміністрування. 2024. URL: <http://www.pubadm.state-gov.ua/>

136. Савченко О. В. Інституційні засади трансформації ОПК України. Економіка та держава. 2023. № 4. URL: <http://www.economy.in.ua/>

137. Савченко О. В. Механізми ідентифікації товарів подвійного використання: виклики цифрової епохи. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2023. № 4. С. 12–25.

138. Сафонкіна Є. А. Роль бізнесу в регіональному управлінні на прикладі Ділової консультативної ради (ДКС) АТЕС. Вісник міжнародних організацій. Т. 11. 2016. № 3. С. 48–49.

139. Сидоренко Л. П. Правове регулювання ЗЕД в умовах євроінтеграції України. Актуальні проблеми правознавства. 2024. № 1. С. 44–51.

140. Сіденко В. Р. Економічна безпека держави в умовах глобальних викликів: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2023. 284 с.

141. Сіденко В. Р. Економічна дипломатія в умовах глобальних трансформацій. Економіка України. 2022. № 9. С. 3–21.
142. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010
143. Стратегічний оборонний бюлетень України, затверджений Указом Президента України від 17.09.2021 № 473/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4732021-40121>
144. Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2030 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.05.2021 № 477-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/477-2021-p>
145. Стратегія розвитку сфери інновацій в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2024 № 650-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-rozvytku-sfery-innovatsii-v-ukraini-na-period-do-2030-roku-650-100724>
146. Стратегія розвитку Торгово-промислової палати України до 2025 року. URL: <https://uccr.org.ua/strategy-2025>
147. Ткачук І. А. Оптимізація процедур ліцензування в системі експортного контролю. Науковий часопис АМУ. 2023. Вип. 14. С. 201–210.
148. Торговельна політика України в умовах воєнного стану: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2025. 115 с.
149. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом... з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011
150. Федулова Л. І. Інноваційна політика в оборонному секторі економіки України. Економіка і прогнозування. 2024. № 2. С. 80–95.
151. Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння (ІЦДКАР). URL: <https://cacds.org.ua/>
152. Цифрова платформа Nazovni: інструмент підтримки українського

експорту. URL: <https://nazovni.online/>

153. Шевцов А. І. Проблеми та перспективи технологічного оновлення ОПК України. Стратегічні пріоритети. 2022. № 1-2. С. 34–42.

154. Шелест Г. В. Військово-технічне співробітництво України в умовах гібридної війни. Стратегічна панорама. 2018. № 2. С. 45–52.

155. Шнирков О. І. Міжнародні економічні відносини: практикум. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2022. 160 с.

156. Яковенко О. П. Диверсифікація виробництва на підприємствах оборонного комплексу України. Економіка та суспільство. 2024. № 38. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3455>

157. Anderton C. H. Economic Theory of Arms Trade. Journal of Economic Surveys. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/journal/14676419>

158. Anderton C. H., Carter J. R. Principles of Conflict Economics. Cambridge University Press, 2019.

159. Berridge G. R. Diplomacy: Theory and Practice. 6th ed. Palgrave Macmillan, 2022. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-85415-7>

160. Brauer J., Dunne J. P. Arms Trade and Economic Development. The Economics of Peace and Security Journal. URL: <https://www.epsjournal.org.uk/>

161. Brave1: Оборонні технології України. Звіт за 2023-2024 роки. URL: <https://brave1.gov.ua/uk/>

162. Bromley M., Griffiths H. End-user certificates: Improving standards. SIPRI Insights. 2023. URL: <https://www.sipri.org/publications/>

163. Center for a New American Security (CNAS). Technology and National Security. URL: <https://www.cnas.org/research/technology-and-national-security>

164. Copeland D. C. Economic Interdependence and War. Princeton University Press, 2015. 504 p.

165. Council Common Position 2008/944/CFSP defining common rules governing control of exports of military technology and equipment. URL: <https://eur->

[lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008E0944](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008E0944)

166. Directive 2009/81/EC on the coordination of procedures for the award of certain works contracts... in the fields of defence and security. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32009L0081>

167. Dollinger P. The German Hansa. London: Routledge, 1999. 474 p.

168. Dunne J. P., Smith R. P., Willenbockel D. Models of Military Expenditure and Growth. Defence and Peace Economics, 2005.

169. European Commission. 2023 Report on the EU Dual-Use Export Control System. Brussels, 2024. URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/help-exporters-and-importers/exporting-dual-use-items_en

170. European Council. EU restrictive measures against russia over Ukraine (since 2014). URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/>

171. Fordham B. O. The Polarized Market: Arms Trade in a Changing World Order. International Studies Quarterly, 2011 (updated insights 2022).

172. Garcia-Alonso M. The Globalization of the Arms Industry and its Impact on Export Control. Review of International Economics, 2022.

173. Garcia-Alonso M., Levine P. Arms Trade and Arms Control. Oxford Research Encyclopedia of Politics, 2017.

174. Global Firepower Index 2024. Military Strength Ranking. URL: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>

175. Goldstein J. S. Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age. Yale University Press, 1988. 448 p.

176. Goodman L. W. The Military-Industrial-Think Tank Complex. Journal of International Affairs, 2020. Vol. 73. No. 2.

177. Grimmett R. F. Conventional Arms Transfers to Developing Nations. Congressional Research Service Report, 2022.

178. Haldon J. Greek Fire revisited: recent and current research. Byzantine

and Modern Greek Studies, 2006.

179. Hamer J. International Trade in Arms and World Stability. Foreign Affairs (adapted 2020s context).

180. Hartley K. The Economics of Defence Policy: A New Perspective. Routledge, 2020. 248 p.

181. Hartley K. The Economics of the UK Defence Industry. London: Routledge, 2022. URL: <https://www.routledge.com/9/9781138018334>

182. Hartley K., Sandler T. The Economics of Defense. Cambridge University Press, 1995 (updated research trends 2020s).

183. Higgs R. Depression, War, and Cold War: Studies in Political Economy. Oxford University Press, 2006.

184. Hoff P. D. Modeling Homophily and Contextual Effects in Social Networks. Journal of the American Statistical Association, 2009.

185. IMF Staff. The Peace Dividend: Military Spending Cuts and Economic Growth. Policy Discussion Paper, 1995.

186. International Traffic in Arms Regulations (ITAR). U.S. Department of State. 2024. URL: <https://www.pmddtc.state.gov/>

187. Isaacson W. Elon Musk and the War in Ukraine. New York: Simon & Schuster, 2023. 688 p.

188. Kirton J., Kulik J. G20 Governance for a Changing World. Global Policy. 2022. Vol. 13, Issue 5. P. 65–72.

189. Kirton J., Kulik J., Bracht C. G20 Research Group. Canada's Compliance with the G20's Los Cabos Business Commitments. 2012.

190. Johnson R. The Strategy of Arms Transfers. International Security Journal, 2015.

191. Kinsella D. Lead Us Not into Temptation: Arms Exports and the Proxy War. Journal of Peace Research, 2020.

192. Levine P., Smith R. P. The Arms Trade and Arms Control. The

Economic Journal, 110(464), 2000.

193. Liddell Hart B. H. Strategy. 2nd rev. ed. London: Faber & Faber, 1967. 430 p.

194. Lieshout J. van, Beeres R. The Economics of Military Shipments: A Network Analysis. Defence and Peace Economics, 2021.

195. Mazzucato M. The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths. London: Anthem Press, 2013.

196. Melman S. The Permanent War Economy: American Capitalism in Decline. New York: Simon & Schuster, 1974.

197. NASA. Antares Launch with Ukrainian-built First Stage Core. URL: <https://www.nasa.gov/>

198. National Security Strategy of the United States of America 2022. The White House. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/National-Security-Strategy-2022.pdf>

199. NATO Secretary General's Annual Report 2024. Defence Investment Pledge. URL: <https://www.nato.int/>

200. OECD. Public-private partnerships for innovation in times of crisis. Paris: OECD Publishing, 2023. URL: <https://www.oecd.org/innovation/ppp-innovation-crisis.htm>

201. Posner M. V. International Trade and Technical Change. Oxford Economic Papers, 1961. Vol. 13, No. 3.

202. Pozsar Z. War and Industrial Policy. Credit Suisse Economics Research, 2022.

203. Science & Technology Organization. Science & Technology Trends 2020-2040. NATO, 2020. URL: <https://www.nato.int/>

204. SIPRI Arms Transfers Database. Trends in International Arms Transfers. URL: <https://www.sipri.org/databases/armstransfers>

205. SIPRI Yearbook 2023/2024: Armaments, Disarmament and International

Security. Oxford University Press. URL: <https://www.sipri.org/yearbook/>

206. Sköns E. The Economics of Arms Production. SIPRI Research Handbook, 2021.

207. Small Arms Survey. Transparency Barometer 2023. Geneva: Graduate Institute, 2023. 112 p. URL: <https://www.smallarmssurvey.org/resource/transparency-barometer-2023>

208. Smith R. P. Military Expenditure and Economic Growth. The Economics of Peace and Security Journal. 2017. Vol. 12, No. 2. P. 7-18.

209. Smith R. P. The Economics of Militarism. Journal of Peace Research. 2019. URL: <https://journals.sagepub.com/home/jpr>

210. Statista Research Department. Trends in global export value of trade in goods from 1950 to 2024. URL: <https://www.statista.com/statistics/264682/worldwide-export-volume-in-the-trade-since-1950/>

211. Stavrianakis A. Taking Aim at the Arms Trade: NGOs, Global Civil Society and the World Military Order. Zed Books, 2010.

212. Stiglitz J. E. Information and the Change in the Paradigm in Economics. American Economic Review. 2002. (Nobel Prize Lecture).

213. Strange S. States and Markets. 2nd ed. London: Pinter Publishers, 1994.

214. Strategic Export Control Annual Report 2023. European Commission. URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/help-exporters-and-importers/exporting-dual-use-items_en

215. Strategic Export Controls: Annual Report 2023. UK Department for Business and Trade, 2024. URL: <https://www.gov.uk/government/collections/strategic-export-controls-licensing-data>

216. Sustainable Development Goals (SDG). Target 16.4: Reduce illicit arms flows. URL: <https://sdgs.un.org/goals/goal16>

217. The Arms Trade Treaty. UN Office for Disarmament Affairs. URL:

<https://www.thearmstradetreaty.org/>

218. The Brave1 Strategy: Accelerating Defense Technology in Ukraine. Ministry of Digital Transformation of Ukraine, 2024. URL: <https://brave1.gov.ua/en/>

219. The Economist. Ukraine's weapon industry is burgeoning. 2024. URL: <https://www.economist.com/europe/2024/02/11/ukraines-weapon-industry-is-burgeoning>

220. The SIPRI Arms Transfers Database. URL: <https://www.sipri.org/databases/armstransfers>

221. The United Nations Register of Conventional Arms (ROCA). URL: <https://www.un.org/disarmament/convarms/register/>

222. The Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies. URL: <https://www.wassenaar.org/>

223. Thomas K. The Economics of the Global Arms Trade. Routledge, 2010.

224. Thrall A. T., Dorminey C. Risks of US Arms Sales to Conflict Zones. Cato Institute Policy Analysis. 2018. URL: <https://www.cato.org/policy-analysis/risks-us-arms-sales-conflict-zones>

225. Torreon B. S., Plagakis S. Instances of Use of United States Armed Forces Abroad, 1798-2022. Congressional Research Service. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R42738>

226. Transparency in the Arms Trade Treaty. Stimson Center Report. 2024. 45 p. URL: <https://www.stimson.org/>

227. Trends in International Arms Transfers, 2023. SIPRI Fact Sheet, 2024. URL: <https://www.sipri.org/publications/2024/sipri-fact-sheets/trends-international-arms-transfers-2023>

228. Turner P. The Network Structure of the Global Arms Trade. Global Policy Journal. 2021. URL: <https://www.globalpolicyjournal.com/>

229. U.S. Department of Commerce. Russia-Belarus Sanctions and Export Controls. 2024. URL: <https://www.bis.doc.gov/>

230. Ukraine Defense Industry Strategy 2030. White Paper of the Ministry for Strategic Industries of Ukraine. Kyiv, 2024. 88 p.

231. Ukraine's Aerospace and Defense Industry: 2024 Outlook. Deloitte Ukraine Research. 44 p. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/en/pages/consumer-industrial-products/articles/ukraine-aerospace-and-defense-industry-outlook.html>

232. Ukraine's Foreign Policy Strategy: Approved by the Decree of the President of Ukraine No. 448/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/en/documents/4482021-40017>

233. UNDP Report. Military Spending and Sustainable Development. Human Development Research Paper.

234. Willardson S., Johnson R. Military Alliances and the Global Arms Trade. Journal of Conflict Resolution. 2019.

235. World Trade Statistical Review 2023. World Trade Organization. URL: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtsr2023_e.htm

236. Yetkiner I. H. Defense Spending and Economic Growth. Eurasian Economic Review. 2021.

237. Yizhak O. Transformation of the Ukrainian Defense-Industrial Complex. Strategic Panorama. 2023. Vol. 1. P. 45–58.

238. Yousif E. The Costs of Dependency: Strategic Risks in International Arms Transfers. Security Studies Quarterly. 2022. URL: <https://www.stimson.org/2022/us-arms-sales-policy/>

ДОДАТКИ

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях:

1. Баландін Д.П. Еволюція та сучасний стан нормативно-правового забезпечення контролю за ЗЕД у оборонній сфері. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2026. № 1. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/8726/8865>
2. Баландін Д.П. Моніторинг та експертиза в системі державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2026. № 2. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/9053/9203>
3. Баландін Д.П. Організаційно-інституційний механізм управління суб'єктами ЗЕД у сфері ОПК. Інвестиції: практика та досвід. 2026. № 3. С. 389-394.
4. Баландін Д.П. Інструменти економічної дипломатії та інформаційного супроводу в системі регулювання експорту озброєнь. Інвестиції: практика та досвід. 2026. № 4. С. 345-351.

Стаття у періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до Європейського Союзу:

5. Баландін Д.П. Світовий досвід та міжнародні режими експортного контролю як об'єкт державного управління. Stredoevropsky vestnik pro vedu vyzkum. 2026. Vol. 2. № 1. С. 146-176. <https://phes.com.ua/ojs/index.php/www/uk/article/view/67>

Тези конференцій:

6. Баландін Д.П. Концептуальні засади державного управління у сфері міжнародних передач товарів військового та подвійного призначення. Міждисциплінарні дослідження в галузі науки, інновацій та суспільного розвитку. Вип. 3. Монографія. Прага: Publishing house Education and Science

s.r.o., 2026. С. 61-81.

7. Баландін Д.П. Трансформація організаційно-інституційного механізму управління ЗЕД в оборонно-промисловому комплексі України. Global Scientific Horizons 2026: International Conference on Research, Innovation and Interdisciplinary Development. Proceedings of International Scientific and Practical Conference. January 21, 2026 in Charles University, Prague, Czech Republic. Prague: Publishing house Education and Science s.r.o., 2026. С. 18-21.

8. Баландін Д.П. Адаптація механізмів державного управління міжнародними передачами товарів оборонного призначення до умов воєнного стану та глобальних санкційних режимів. Global Educational Trends: Integration of Science and Practice. Proceedings of International Scientific and Practical Conference. February 18, 2026 in American University of Applied Sciences, New York, USA. Prague: Publishing house Education and Science s.r.o., 2026. С. 25-32.

**МІНІСТЕРСТВО ЕКОНОМІКИ,
ДОВКІЛЛЯ ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ
Мінекономіки**

вул. М. Грушевського, 12/2, м. Київ, 01008, тел. (044) 200-47-53, факс (044) 253-63-71,
e-mail: meconomy@me.gov.ua, сайт: www.me.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 37508596

від _____ 20__ р. № _____

На № 12/05/2026-124 від 14.05.2026 р.

Адвокату
Катерині ТІМЧИНСЬКІЙ
kattyvdovychenko@gmail.com

Дмитру БАЛАНДІНУ
balandin.dmytro@gmail.com

Щодо дисертаційного дослідження

Мінекономіки розглянуло дисертаційне дослідження Дмитра Баландіна на тему: “Трансформація механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності з товарами військового та подвійного призначення в умовах глобальних викликів” та повідомляє.

Мінекономіки забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері державного експортного контролю (відповідно до Положення про Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21.07.2025 № 903). Питання, що стосуються формування та реалізації державної політики у сфері розвитку стратегічних галузей промисловості, військово-промислової політики в оборонно-промисловому комплексі, військово-технічного співробітництва, належать до повноважень Міноборони (відповідно до Положення про Міністерство оборони України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 № 671 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 21.07.2025 № 905).

У частині державного експортного контролю зазначені у дисертаційному дослідженні підходи, зокрема щодо переходу до більш комплексної ризик-орієнтованої системи контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання, цифровізації дозвільних процедур, посилення контролю за кінцевим використанням товарів, вже закладені в основу проекту Закону України “Про державний контроль за міжнародними передачами стратегічних товарів”, який наразі доопрацьовується для подання в установленому порядку до Кабінету Міністрів України.

Водночас, окремі положення дисертаційного дослідження потребують термінологічного уточнення та приведення у відповідність до законодавства України у сфері державного експортного контролю.

Висловлюємо подяку за можливість ознайомлення з результатами досліджень щодо питань державного регулювання міжнародних передач товарів військового

ДОКУМЕНТ СЕД Мінекономіки АСНОД

Мінекономіки

Підписувач **Кіндратів Віталій Зіновійович**
Сертифікат 6FA97849F1B2570D0400000089850200D3900800
Дійсний з 10.09.2025 18:57:00 по 10.09.2026 18:57:00

2721-12/55028-07 від 15.06.2026

призначення та подвійного використання, регулювання зовнішньоекономічної діяльності у сфері оборонно-промислового комплексу, механізмів взаємодії держави та бізнесу у сфері трансферу технологій подвійного використання.

Окремі рекомендації та пропозиції, викладені у науковому дослідженні, у разі їх практичного застосування, могли б бути корисними для розгляду питань подальшого удосконалення механізмів державного експортного контролю.

Заступник Міністра економіки, довкілля
та сільського господарства України

Віталій КІНДРАТІВ

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ УКРАЇНИ

(Держекспортконтроль)

вул. Кирпільська, 19-21, м. Київ, 04080, тел./факс (044) 333-72-51, тел. (044) 333-72-45

e-mail: general@dsecu.gov.ua, www.dsecu.gov.ua, ЄДРПОУ: 00010300

Міністерство економіки, довкілля
та сільського господарства України

Щодо результатів
опрацювання наукової роботи

Державна служба експортного контролю України опрацювала наукову роботу Дмитра Баландіна на тему: «Трансформація механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності з товарами військового та подвійного призначення в умовах глобальних викликів», надіслану листом Мінекономіки від 26.05.2026 № 2721-10/49272-03, та в межах компетенції повідомляє.

За результатами розгляду встановлено, що окремі положення дисертаційного дослідження становлять практичний інтерес для сфери державного експортного контролю, зокрема в частині розвитку ризик-орієнтованих підходів, цифровізації контрольних і дозвільних процедур, посилення контролю за кінцевим використанням товарів, а також урахування сучасних викликів, пов'язаних із невідчутними передачами товарів (технологій, програмного забезпечення, технічних даних та інших чутливих об'єктів міжнародних передач).

У частині удосконалення механізму правового регулювання у сфері державного експортного контролю можуть бути враховані положення дисертації щодо необхідності переходу від переважно адміністративно-дозвільної моделі до більш комплексної ризик-орієнтованої системи контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання. Практичну цінність мають підходи, спрямовані на посилення контролю за невідчутними передачами товарів, технічною допомогою, реекспортом, зміною кінцевого використання та ризиками потрапляння чутливих товарів і технологій до неналежних кінцевих споживачів.

Водночас, у разі подальшого використання результатів дослідження у нормотворчій або методичній роботі, окремі положення потребують термінологічного уточнення та приведення у відповідність до законодавства

ДЕРЖЕКСПОРТКОНТРОЛЬ
№4450/42-26 від 04.06.2026
КЕП: Цільвік О. В. 04.06.2026 18:17
04AF212836405D99040000005C8B3300F88EEB0

України у сфері державного експортного контролю. Зокрема, доцільним є використання законодавчо усталених понять: «міжнародні передачі товарів», «товари військового призначення», «товари подвійного використання», «товари, що підлягають державному експортному контролю», «суб'єкти здійснення міжнародних передач товарів», «кінцеві споживачі», «технічна допомога», «послуги військового призначення», «контроль за виконанням зобов'язань щодо використання товарів у заявлених цілях». Термінологічні конструкції на кшталт «товари оборонного призначення», «кінцевий користувач», «суб'єкти ЗЕД», «умовний експорт» та «фіскально-контрольна функція державного експортного контролю» потребують уточнення або заміни з урахуванням чинного законодавства.

Щодо відповідності концептуальним підходам держав-членів Європейського Союзу у зазначеній сфері слід зазначити, що окремі положення дисертації загалом кореспондуються із сучасною європейською логікою розвитку експортного контролю, яка передбачає застосування ризик-орієнтованої оцінки міжнародних передач, посилення контролю за кінцевим використанням товарів, урахування ризиків реекспорту, контролю брокерської діяльності, технічної допомоги, транзиту, невідчутних передач технологій та товарів кіберспостереження. Разом з тим, для висновку про повну відповідність підходам держав-членів ЄС доцільним є більш чітке співвіднесення положень дисертації з актами права Європейського Союзу у сфері контролю товарів подвійного використання та експорту товарів військового призначення, а також з практиками держав-членів ЄС щодо внутрішніх програм відповідності, перевірки кінцевих споживачів і ланцюгів постачання.

У частині впровадження сучасних електронних інструментів управління системою державного експортного контролю положення дисертації щодо цифровізації процедур, електронного документообігу, автоматизації аналітичних процесів, формування ризик-профілів операцій та міжвідомчого інформаційного обміну можуть бути враховані при подальшому розвитку інформаційно-комунікаційної системи у сфері державного експортного контролю. Зокрема, практичний інтерес становлять підходи щодо електронного супроводження дозвільних процедур, підвищення прозорості та простежуваності прийняття рішень, цифрового забезпечення процедур ідентифікації товарів, автоматизованої перевірки відомостей про учасників міжнародної передачі та створення захищеного цифрового середовища для роботи з чутливою інформацією.

Водночас, положення дисертації щодо використання штучного інтелекту для автоматизованої ідентифікації товарів, верифікації кінцевих споживачів та моніторингу ризиків доцільно розглядати як перспективний напрям подальшого розвитку системи, а не як завершене прикладне рішення. Реалізація таких підходів потребуватиме належного правового врегулювання, визначення джерел даних, меж

автоматизованої обробки інформації, механізмів захисту інформації з обмеженим доступом, а також збереження ролі уповноваженої посадової особи у прийнятті остаточного рішення.

У частині механізму здійснення контролю за кінцевим використанням товарів окремі положення дисертації можуть бути враховані при подальшому вдосконаленні механізмів контролю за виконанням зобов'язань щодо використання товарів у заявлених цілях, у тому числі після видачі дозвільних документів та після доставки товарів кінцевому споживачу. Практичну цінність мають підходи щодо документарної перевірки виконання умов дозвільних документів, верифікації кінцевих споживачів, аналізу ризиків несанкціонованого реекспорту, моніторингу зміни кінцевого використання, а також формування цифрової доказової бази щодо виконання суб'єктами здійснення міжнародних передач товарів взятих на себе зобов'язань.

Оцінюючи наукову новизну дисертаційного дослідження, слід зазначити, що найбільш релевантними для сфери державного експортного контролю є положення щодо трансформації державного експортного контролю у напрямі ризик-орієнтованої, цифровізованої та аналітично спроможної моделі; розвитку контролю за невідчутними передачами товарів; посилення заходів з перевірки кінцевих споживачів; а також удосконалення механізмів постліцензійної діяльності. Водночас частина положень дисертації має ширший міждисциплінарний характер і належить переважно до сфери оборонно-промислової політики, економічної дипломатії, міжнародної виробничої кооперації та розвитку оборонних інновацій, тому їх використання у сфері державного експортного контролю можливе лише в частині, що безпосередньо стосується міжнародних передач товарів військового призначення та подвійного використання, а також виконання міжнародних зобов'язань України.

З урахуванням викладеного, Держекспортконтроль вважає, що окремі результати дисертаційного дослідження Дмитра Баландіна можуть бути враховані під час підготовки аналітичних, методичних та інформаційних матеріалів, а також при подальшому опрацюванні питань удосконалення нормативно-правових, організаційних, цифрових та контрольних механізмів державного експортного контролю.

Тимчасово виконуючий обов'язки
Голови Держекспортконтролю

Олег ЦІЛЬВІК

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ
УКРАЇНИ

проспект Повітряних Сил, 28
м.Київ, 03049

тел.: (044) 271-13-66

E-mail: csiname@post.mil.gov.ua

Код ЄДРПОУ 24292711

На № _____ від _____

Дмитру БАЛАНДІНУ

вул. Алматинська, 109-В, кв. 61,
м. Київ, 02902

e-mail: balandin.dmytro@gmail.com

Копія

представнику заявника, адвокатці

Катерині ТІМЧИНСЬКІЙ

e-mail: kattyvdovychenko@gmail.com

Про розгляд результатів дисертаційного
дослідження

Шановний пане Дмитре!

За дорученням керівництва Міністерства оборони України від 28.05.2026 № Т-84410, Центральним науково-дослідним інститутом озброєння та військової техніки Збройних Сил України (далі – Інститут), в межах компетенції, розглянуто надані матеріали дисертаційного дослідження Баландіна Дмитра Павловича на тему “Трансформація механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності з товарами військового та подвійного призначення в умовах глобальних викликів”.

За результатами розгляду повідомляємо, що окремі теоретичні узагальнення та науково-аналітичні положення дисертаційного дослідження становлять інтерес для Інституту як довідково-аналітичний матеріал за окремими напрямками наукової діяльності, що належать до його компетенції, а саме:

концептуальні підходи до трансформації військово-технічного співробітництва та моделей міжнародної виробничої кооперації (спільне виробництво, спільні підприємства) з державами – членами НАТО та Європейського Союзу – у контексті аналізу досліджень з питань військово-технічного співробітництва;

підходи до уніфікації національного регулювання трансферу технологій з міжнародними стандартами (зокрема STANAG, домовленості багатосторонніх режимів експортного контролю) – у контексті аналізу досліджень з питань стандартизації та запровадження стандартів НАТО;

ДОКУМЕНТ СЕДО

Сертифікат

3F1FC22062171FDF04000000801400002F810400

Підписувач Головін Олексій Олександрович

Дійсний з 05.02.2026 0:00:00 по 04.02.2028 23:59:59

Центральний науково-дослідний інститут озброєння та військової техніки
ЗС України

220/59/Вих38Г/54 від 05.06.2026 22:35

аналітичні узагальнення щодо сучасних тенденцій розвитку оборонних інновацій (розвиток сектору Military-Tech, кластерні моделі взаємодії, застосування технологій штучного інтелекту та автономних систем) – як контекстний матеріал для наукового прогнозування напрямів розвитку озброєння та військової техніки;

підходи до застосування ризик-орієнтованих та цифрових інструментів в аналітичних і контрольних процедурах – як довідковий матеріал.

Зазначені положення можуть бути враховані у подальшій науково-аналітичній діяльності під час підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів за відповідними напрямками.

Водночас зауважуємо, що результати дослідження мають переважно загальнодержавний управлінський характер (спеціальність 25.00.02 – механізми державного управління), а окремі з них належать до компетенції інших державних органів. Безпосереднє впровадження результатів дослідження у науково-дослідні роботи Інституту на цей час не здійснювалося.

З повагою

ТВО начальника Центрального науково-дослідного інституту
озброєння та військової техніки Збройних Сил України
полковник

Олексій ГОЛОВІН

MISTA Sp. z o.o.

 37-450 Stalowa Wola
 ul. W. Grabskiego 36

 Вих. № 430
 від «12» 05 2026 року

**Довідка про впровадження
 результатів наукових досліджень Баландіна Дмитра Павловича
 за темою «Трансформація механізмів державного регулювання
 зовнішньоекономічної діяльності з товарами військового та подвійного
 призначення в умовах глобальних викликів»**

Науково-практичні рекомендації дисертаційного дослідження Дмитра БАЛАНДИНА на тему: «Трансформація механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності з товарами військового та подвійного призначення в умовах глобальних викликів» розглянуті та враховані у діяльності MISTA Sp. z o.o., в частині вдосконалення підходів до міжнародної співпраці, управління зовнішньоекономічними процесами, а також використання сучасних цифрових інструментів у міжнародній діяльності компанії. Практичний інтерес для компанії становлять запропоновані автором: підходи до цифровізації аналітичних та управлінських процедур у сфері міжнародної діяльності; рекомендації щодо застосування ризик-орієнтованих підходів при оцінці міжнародної технологічної кооперації; пропозиції з удосконалення механізмів контролю та моніторингу міжнародної передачі технологій і цифрових рішень; підходи до інтеграції сучасних цифрових інструментів у організаційні та аналітичні процеси.

Окремі положення дисертаційного дослідження можуть бути використані у подальшій практичній та аналітичній діяльності компанії, пов'язаній із міжнародною співпрацею, технологічною взаємодією та впровадженням інноваційних рішень.

 CZŁONEK ZARZĄDU

Oleksandr Leshchenko

MISTA Sp. z o.o.

 37-450 Stalowa Wola, ul. W. Grabskiego 36
 tel. 15 813 49 30, fax 15 813 40 06
 NIP 865-000-31-60, REGON 830011484
 BDO 000013282

- 7 -

 MISTA Sp. z o.o.
 37-450 Stalowa Wola
 ul. W. Grabskiego 36
 www.mista.eu

 Sąd Rejonowy w Rzeszowie nr KRS 0000210773
 NIP 865-000-31-60 REGON 830011484
 Kapitał Zakładowy 11922600 PLN
 BDO 000013282

 tel. (00 48) 15 844 03 52
 tel. (00 48) 15 813 49 30
 mista@mista.eu

КОМІТЕТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
з питань національної безпеки,
оборони та розвідки

вул. М. Грушевського, 5, м. Київ, 01006, www.rada.gov.ua

Паперова копія
електронного документа

БАЛАНДІНУ Д.П.

вул. Вадима Манька, буд. 17,
м. Харків, 61070,
balandin.dmytro@gmail.com

Шановний Дмитре Павловичу!

У Комітеті Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки розглянуто Ваше звернення від 29.04.2026 (вх. № 103429 від 06.05.2026) щодо розгляду та, за можливості, впровадження результатів Вашої дисертації за темою: «Трансформація механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності з товарами військового та подвійного призначення в умовах глобальних викликів», з приводу якого в межах компетенції повідомляємо таке.

Насамперед слід зазначити, що наразі на опрацюванні в Комітеті відсутні законопроекти, в яких можливо було б впровадити результати Ваших наукових досліджень.

Водночас повідомляємо, що результати Ваших наукових досліджень взято до уваги та доведено до відома народних депутатів України – членів Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки.

З повагою

Заступник Голови Комітету

Є. ЧЕРНЄВ

ЄАС ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
Підписувач: ЧЕРНЄВ ЄГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ
Сертифікат: 3E294D526F82F38F04600000C54BC600D34290607
Дійсний до: 25.12.2026 0:00:00

Апарат Верховної Ради України
04-22/13-2026/116861 від 20.05.2026

2234048